

نشریه الکترونیکی

چشمه کوثر

شماره سه

مرداد 1400

ویژه مقالات برگزیده همایش آموزش
مجازی، فرصتها و تهدیدها

رهکارهای مقابله با آسیب فضای مجازی در کودکان

چالشهای تعلیم در فضای مجازی

آسیب شناسی تربیتی آموزش در فضای مجازی و راههای برون رفت از آن

آثار راهکارهای استفاده صحیح از فضای مجازی در خانواده

نقش مادر در کنترل تاثیر منفی فضای مجازی بر روی خانواده

مدیریت حوزه علمیه خاوران استان مرکزی

بسم الله الرحمن الرحيم

نشریه الکترونیکی چشمه کوثر

صاحب امتیاز

شورای علمی پژوهشی
مدیریت حوزه علمیه
خواهران استان
مرکزی

سر دبیر

ملیحه وکیلی

مدیر مسئول

فاضل حسامی

مدیر داخلی (دبیر تحریریه)

منصوره غلامی

هیئت تحریریه

منصوره حاج محمدحسینی،
صدیقه خرمی، طیبه رضایی،
مریم صالحی، منصوره غلامی،
زهراکرمی فراهانی، فاطمه
سادات موسوی، سودابه

نعمتی

مرکز بینر حوزه های علمیه خواران

مدیریت حوزه علمیه خواران استان مرکزی

فهرست مطالب

❖ راهکارهای مقابله با آسیب فضای مجازی در کودکان

❖ چالشهای تعلیم در فضای مجازی

❖ آسیب شناسی تربیتی آموزش در فضای مجازی و راههای برون رفت از آن

❖ راهکارهای استفاده صحیح از فضای مجازی در خانواده

❖ نقش مادر در کنترل تاثیر منفی فضای مجازی بر روی خانواده

در نشریه الکترونیکی چشمه کوثر مقالات پایانی طلاب سطح 2 و آثار برگزیده جشنواره های مدارس علمیه خواهران استان مرکزی منتشر می شود.

نشریه در ویرایش مقالات آزاد است.

شماره اول پس از انتشار دو پیش شماره (فروردین ماه) در اردیبهشت ماه منتشر شد که به علت تقارن با ماه مبارک رمضان به مقالات قرآنی اختصاص داشت. شماره دوم در خرداد ماه و شماره سوم که در مرداد منتشر می شود به مقالات برگزیده همایش آسیبهای مجازی، فرصتها و تهدیدها اختصاص دارد.

شما می توانید نشریه را از سایت markazi.whc.ir مطالعه فرمایید.

راهکارهای مقابله با آسیب فضای مجازی در کودکان

سمیرا پیروی بغدادآبادی

حوزه علمیه الزهرا (سلام الله علیها)

مهریز

چکیده

فضای مجازی محیط الکترونیکی است که با جلوه‌های سمعی و بصری سعی دارد تا اشیاء و واقعیت‌های سه بعدی جهان حقیقی را مشابه‌سازی کند. در حالی که این فضا جزئی از زندگی مردم شده است و با توجه به دسترس بودن آن در هر زمان و مکان به سرعت در روح و جان کاربران نفوذ کرده و در نتیجه با ارائه‌ی سبک زندگی، گستره‌ی عظیمی از علائق، باورها و سلیقه‌ها را مدیریت می‌کند. در این بین کودکان به دلیل عدم قوه تشخیص در مسائل گوناگون، بیشتر در معرض تأثیرپذیری و در واقع آسیب‌پذیری هستند. از این رو مقاله حاضر با هدف بررسی راهکارهای مقابله با این آسیب‌ها، با روش توصیفی-تحلیلی سعی دارد تا بتواند برای رشد و تربیت کودکان متناسب با این سبک زندگی جدید، الگوی مناسبی ارائه دهد و از آسیب‌های جبران‌ناپذیر آن بر خانواده و کودکان جلوگیری کند که در صورت عدم مدیریت صحیح فضای مجازی کودکان آسیب‌های بیشتری را متحمل می‌شود. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که حیثیات مختلفی برای این بحث وجود دارد که در این مقاله گنجایش آن را ندارد لذا به دلیل اهمیت بُعد خانوادگی و اجتماعی این موضوع بیشتر به این دو مورد پرداخته شده است.

کلید واژه: آسیب، راهکار، فضای مجازی، کودکان

امروزه فضای مجازی نقش بسزایی در زندگی افراد به ویژه کودکان ایفا می‌کند. فضای مجازی اعم از اینترنت و ... با تبلیغات گسترده خانواده‌ها را تحت تأثیر خود قرار داده و فرصت‌ها و تهدیدهایی را برای افراد از جمله کودکان به وجود آورده است. اینترنت و فضای مجازی دارای فرصت‌هایی هستند، اما علاوه بر مزایا، از تهدیدهای آن نیز نباید غافل شد. کودکان به قصد سرگرمی و بازی وارد این فضا شده و با افراد در این فضا ارتباط برقرار می‌کنند. شبکه‌های اجتماعی موجب کاهش تأثیر ارتباطات و تعاملات اجتماعی شده و فرصت رابطه‌ی چهره به چهره را کاهش داده است. نقش اساسی فضای مجازی در زندگی روزمره افراد و مراقبت کودکان در این فضا اهمیت فراوانی یافته است. مهم‌ترین مسأله، حفظ سلامت روانی و جسمی آنان است در این فضا می‌توان اطمینان داشت که راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی بر کودکان با استفاده از ظرفیت‌های حداکثری و مبارزه با تهدیدها و ایجاد فرصت‌های ایده‌آل و منطقی متناسب برای سن کودک ضروری است.

مقاله‌ی حاضر در صدد است تا نخستین سوالی که در ارتباط با مسأله مطرح می‌شود را بیان کند و آن این

است که چه راهکارهایی برای مقابله با آسیب‌های فضای

مجازی بر کودکان وجود دارد؟

باتوجه به فراگیر بودن استفاده از فضای مجازی و اهمیت توجه به آسیب‌های این فضا، باعث شده نویسندگان زیادی دست به قلم برده و کتاب‌ها و مقالات زیادی را به چاپ برسانند.

بطور نمونه در کتاب اینترنت پاک تألیف آقای داوری دولت‌آبادی طی چند فصل به بیان راهکارهای محیطی، تربیتی، فنی، بایدها و نبایدها در حفظ کودکان از آسیب‌های فضای مجازی پرداخته است.

و در کتاب دیگری به نام چگونه مراقب فرزندان مان در اینترنت باشیم پس از معرفی رسانه و انواع آن، به تأثیرات مثبت و منفی فضای مجازی بر کودکان و وظایف والدین و راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی بر کودکان اشاره می‌کند.

وجه تمایز این مقاله این است که موضوع آن‌ها غالباً آسیب‌های فضای مجازی به صورت عام است اما در این مقاله موضوع بحث ما پیرامون راهکارهای مقابله با آسیب‌های فضای مجازی در کودکان است همچنین در این مقاله به بررسی آسیب‌های فضای مجازی بر کودکان و راهکارهای مقابله با آن از بُعد خانوادگی و اجتماعی پرداخته شده و این در حالی است که معمولاً در تألیفات مربوط به فضای مجازی در مورد موضوع معلوم به بحث و بررسی نپرداخته است.

1- مفهوم شناسی

برای اینکه راهکارهای مبارزه با آسیب‌های فضای مجازی صورت بگیرد لازم است تصور دقیق و روشنی از فضای مجازی داشته باشیم. بنابراین در قدم اول باید مفاهیمی که در این مقاله بیشتر به آن می‌پردازیم را بیان کنیم، یکی از این مفاهیم، مفهوم فضای مجازی است.

1-1- فضای مجازی

تعاریف مختلفی از سوی اهالی رسانه برای فضای مجازی ارائه شده‌است. در اینجا به برخی از این تعاریف پرداخته خواهد شد از جمله:

فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن امکان تعامل انسان با انسان در یک محیط دیجیتالی فراهم شده و طی آن ارتباطی پرسرعت که تا پیش از این، بشر در رویای دستیابی به آن بوده‌است، حاصل می‌گردد.^۱ برخی نیز مانند دیوید بل^۲ فضای مجازی را اینچنین تعریف کرده است: «فضای مجازی فقط مجموعه‌ای از سخت افزار نیست، بلکه مجموعه‌ای از تعاریف نمادین است که شبکه‌هایی از عقاید و باورها را در قالب داد و ستد ردوبدل می‌کنند.»^۳

بر اساس این تعریف فضای مجازی نامی است که تعداد زیادی از کاربردهای امروز فناوری‌های جدید ارتباطی را در برمی‌گیرد.^۴

به تعبیری دیگر به این معنا تعریف کردند: «این فضا محیط الکترونیکی با محیط شبکه‌ای از کامپیوترها دانسته می‌شود که با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری سعی دارد تا اشیاء و واقعیت‌های سه بعدی جهان واقعی را مشابه سازی کند اما ادعا می‌شود که فاقد مادیات فیزیکی هستند.»^۵

این فضا واقعیتی که از آن رو مجازی یا مصنوعی است که در دنیای واقعی محیط مادی و مکانی را اشغال نکرده و در اذهان کاربران در نتیجه تعامل با واسطه الکترونیکی وجود دارد.^۶

البته تعریف دیگر نیز برای فضای مجازی ذکر کرده‌اند که بر اساس آن معنای شبکه مجازی از زیرساخت‌های فنی، رایانه‌ای مخابراتی می‌باشد که در سطح جهان با همدیگر پیوسته و مرتبط می‌باشد.^۷

در اینجا به تعاریفی پرداخته‌ایم که آنچه در این تعاریف مشترک است مادی نبودن این فضا است. در بین این تعاریف، تعریف چهارم به دلیل اینکه به تمامی ابعاد این

۴. همان، ص ۳۸.

۵. یار احمدی خراسانی، امامی، مدیریت رفتار فرزندان در فضای مجازی، ص ۱۰.

۶. همان، ص ۱۴.

۷. السان، حقوق فضای مجازی، ص ۱۷.

۱. پاک‌نهاد، فضای مجازی جاذبه‌ها آسیب‌ها، ص ۱۷.

۲. Bell. David.

۳. چشمه‌نور، پوریانی، نصیری، فضای مجازی و سواد رسانه‌ای، ص

فضا از جمله بعد الکترونیکی و سمعی و بصری بودن و ... آن پرداخته، از جامعیت کامل* برخوردار است.

2- راهکارهای خانوادگی مقابله با آسیب فضای

مجازی در کودکان

برای مقابله با آسیب‌ها باید راهکارهایی در پیش گرفت. در این پژوهش برخی از راهکارهایی که می‌تواند از آسیب‌های فضای مجازی در کودکان بکاهد و موجب صیانت از آن‌ها در برابر این آسیب‌ها گردد، برشمرده می‌شود. این راهکارها در دو بعد خانوادگی و اجتماعی دسته‌بندی شده‌اند که در این بخش به بعد خانوادگی می‌پردازیم.

1-2- همراهی والدین با فرزندان در استفاده از

فضای مجازی

والدین به عنوان رکن اصلی خانواده در تربیت کودک باید با فرزند خود همراه و دوست شوند تا نیازهایشان را راحت‌تر بیان کنند و ارتباط باید پیوسته و مستمر باشد. همراهی باید تا آخر عمر پایدار باشد ولی شروع این همراهی باید از دوران کودکی باشد تا احساس امنیت روانی کند، بعد از برقراری ارتباط با کودک باید در مورد محاسن و معایب فضای مجازی صحبت کنیم و در کنار و همراه او وارد فضای مجازی شویم تا به ما اطمینان کند؛ چون والدین نقش فعالی در اطمینان حاصل کردن از رفتار امن و بدون خطر کودکان در فضای وب ایفا می‌

کنند، تنها همراهی می‌تواند یکی از مهمترین راه‌ها برای پیشگیری از وقوع خطرات احتمالی فضای آنلاین فرزندانمان باشد.

اصل همراهی یکی از اصول مهم تربیتی است که در موضوع رسانه‌های نوین و فضای مجازی نیز، فرزندان نیازمند همراهی والدین خود جهت استفاده از تجربیات آنها می‌باشند، تا بتوانند با استفاده از راهنمایی‌ها و هدایتگری‌های والدین در این رسانه با کمترین آسیب مواجه شوند. والدین هنگام استفاده فرزندان از فضای مجازی، خصوصاً بخش رسانه‌ای آن در کنارشان حضور داشته و یا حداقل بعضی از مواقع به صورت سرزده بر آنها وارد شوند تا فعالیت فرزندان برای آنان تا حدودی قابل کنترل باشد. صرف حضور والدین در کنار فرزندان موجب کاهش بسیاری از آسیب‌های نوین می‌شود.^۱

همچنین مشارکت والدین نقش اساسی دارد، منظور از مشارکت والدین همراهی با فرزندان در فضای مجازی است، فایده این نوع همراهی آن است که اگر در حین استفاده از رسانه‌های نوین با مطلب و شبهه‌ی نامناسبی مواجه شدند، می‌توانند با استفاده از روش‌های گوناگون، آسیب‌های آن را به حداقل برسانند.^۲

واقعیت این است که در دنیای رایانه، فرزندان همیشه چند گام جلوتر از والدین هستند. در این شرایط اگر

۱. کهوند، شبکه عنکبوتی، ص ۳۷۸.

۲. همان.

والدین در آگاهی دادن و همراهی کردن در فضای مجازی تلاش نکنند و از رسانه‌های نوین چیزی ندانند، علاوه بر اینکه ممکن است اقتدار و نظارت بر تربیت فرزندان را از دست بدهند؛ پس از مدتی در برقراری ارتباط با فرزندان و درک نیازهای آنان عقب می‌مانند و مشکلات و تعارضاتشان بیشتر می‌شود.^۱

اگر برای تربیت فرزندان وقت کافی نگذارید، نباید انتظار داشته باشید فرزندی صالح باشد، پدر و مادری که هر دو شاغل هستند، اگر برنامه‌ریزی مناسبی نداشته باشند و برای کودکان وقت نگذارند، در آینده دچار مشکلات بسیاری خواهند شد، منظور ما والدینی است که بیشتر مسئولیت فرزند خود را به دوش پدر و مادرشان می‌اندازند. اینگونه والدین نقش مناسب و مؤثری در تربیت فرزندان ندارند. محبت و رسیدگی به نیازهای عاطفی فرزندان این روزها بسیار مهم تر از گذشته است، زیرا فضای مجازی، دنیای بیرون از خانه را به داخل خانه آورده است. اگر پدری به فرزندش توجه نکند و محبت کافی نداشته باشد، دیگری هستند که از همین گوشی صد گرمی بتوانند بهترین توجه‌ها را به فرزندان آن پدر عرضه کنند، وقتی نیازهای تفریحی کودکان را برطرف نکنید فرزند شما بازی با وسایل

الکترونیک را انتخاب خواهد کرد. پس برای سرگرمی فرزندان برنامه ریزی کنید.^۲

بلکه در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله آمده که فرمودند: «هر کس با کودک سروکار دارد با او کودکانه رفتار کند.»^۳

طبق فرمایش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و با توجه به پیشرفت علم یکی از زمینه‌های ارتباط با کودک این است که باید برخورد خودمان را نسبت به کودک تغییر داده و به زبان خودش صحبت کنیم و خودمان را کوچک و به سن کودک برسانیم تا ارتباط شکل بگیرد. وقتی کودک شما را به عنوان یک همسان پذیرفت و ارتباط قوی بین والدین و کودک شکل گرفت او تسلیم خواسته‌های شما شده، و وقتی در مورد موبایل و فضای مجازی با او صحبت کردید، برایش لذت بخش است، و لازمه ی اینکه فرزندان با توجه به دانسته‌ها و تجربیات والدین، در این فضا دچار سردرگمی و بی‌هویتی نگردند، همراه شدن و آگاهی بخشی از طرف والدین به فرزندان می‌باشد.

بنابراین نقش خانواده و مدیریت تربیتی و نظارتی والدین در رویارویی با این رویدادها می‌تواند نظام رفتاری فرزندان را در نحوه استفاده از فضای مجازی تعیین کند.

^۲ . داوری دوست آبادی، اینترنت پاک، ص ۳۴-۳۲، با تلخیص.

^۳ . «مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَصَابَ لَهُ فَيْضُ كَاشَانِي»، الوافی، ج 23،

وقتی پدر و مادری با کودک خود همراهی می‌کنند و خود را تا سطح یک کودک پایین بیاورند، می‌تواند به عنوان یک دوست نیازها و حساسیت‌های کودک خود را درک کنند و کودک در کنار خود به جای والدین دوستانی را می‌بیند که او را می‌فهمند و دیگر نیازی نمی‌بیند که وقت خود را صرف اینترنت و رایانه کند. کودک نیز به جای نافرمانی و لجابت، با والدین همراه می‌شود و برای نظر آنها احترام قائل است و طبق خواسته آنها عمل می‌کند و از بسیاری از خطرات مجازی دور خواهد بود و سلامتی روانی او تضمین می‌شود.

2-2- آموزش فرصت‌ها و تهدیدهای فضای

مجازی به کودکان

کودکان روزانه زمان زیادی از وقت خود را صرف استفاده از فضای مجازی می‌کنند که استفاده آنان از یک سو با تعامل اجتماعی مثبت، افزایش وابسته‌ها و بهبود مهارت‌های حل مسئله و از سوی دیگر با رفتار پرخطرانه، گوشه‌گیری کودک، ترسناک دانستن دنیا، مشکلات جسمی و کاهش میزان توجه به زمان، ارتباط دارد.

در واقع می‌توان گفت پدیده فضای مجازی یک شمشیر دولبه است؛ یعنی هم «فرصت» است هم «تهدید»، هم «سازنده» است هم «تحقیر کننده»، هم «توسعه دهنده‌ی ذهن» است و هم «اسیر کننده آن»، بنابراین

مفید یا مضر بودن آن به ظرفیت فکری آنان بستگی دارد.^۱

لذا برای اینکه کودکان بتوانند از فرصت‌ها بهترین بهره را ببرند و از تهدیدها در امان باشند، در اولین گام باید نسبت به فرصت‌ها و تهدیدها آگاهی و بینش صحیحی شکل بگیرد. انسان تا زمانی که عالم به فرصت‌ها نباشد، به هیچ وجه سراغ آنها نخواهد رفت، همچنان که تا زمانی که عالم به تهدیدها نباشد، از آنها دور نخواهد شد. البته مسلماً علم و آگاهی به تنهایی کافی نیست ولی شرط اصلی و لازم برای حرکت، علم و آگاهی مناسب است. بنابراین در کنار علم و آگاهی، فضای مجازی بر جنبه سرگرمی نیز استوار است و در واقع رسانه با تمسک به فضای مجازی می‌تواند به سرگرمی آموزشی بپردازد و پیام‌های اخلاقی و توصیه‌ها را در خلال داستان‌های ادبی و حکایت‌های عامیانه مطرح کند تا در عین داشتن خاصیت سرگرمی، آموزندگی را نیز تحت پوشش قرار دهد، در واقع آموزش در دل سرگرمی اتفاق افتد.^۲

یکی از فرصت‌هایی که در بستر شبکه‌های مجازی ایجاد می‌شود مهیا شدن بستر تعامل مناسب و انتقال محتوای سالم بین خانواده و فرزندان آنهاست که خانواده‌ها می‌توانند با هم گروه شدن با فرزندان خود در شبکه‌های

۱. بیابانگرد، فرزند من و رسانه، ص ۷۱.

۲. چشمه نور، پوریانی، نصیری، فضای مجازی و سواد رسانه‌ای، ص ۹۸.

اجتماعی این فرصت را ایجاد کنند، شما والدین می‌توانید در کنار فرزندان با هم ارتباط داشته باشید و با هم چت کنید، مطالب مد نظران را در گروه‌های خانوادگی به اشتراک بگذارید تا اینگونه با هم در تعامل باشید و هر کسی در گوشه‌ای مشغول ارتباطات خود نباشد. عضو گروه‌هایی شوید که رعایت مسائل اخلاقی و اعتقادی از الزامات آنها به شمار می‌رود.^۱

اگر کودک شما موبایل را وسیله‌ای برای تشخیص اجتماعی و دیده شدن در اجتماع می‌بیند، ضمن توجه و احترام به این نیاز او (که البته لزوماً به معنای پاسخ مثبت به درخواست او نیست) می‌توانید از این نیاز به عنوان وسیله یا پلی برای صحبت درباره پذیرش مسئولیت‌های اجتماعی و راه‌های متعدد جلب احترام و تحسین خانواده نسبت به کودکان استفاده کنید.^۲

در دنیای رایانه آنچه بیشتر کودکان و نوجوانان را مجذوب و شیفته خود می‌کند، همان چیزی است که به آن بازی‌های رایانه‌ای می‌گویند. این بازی‌ها بر شکل‌دهی شخصیت و ذهن فرزندان مؤثر است، بسیاری از آنها به کودکان نحوه تمرکز کردن و کسب و کار را می‌آموزد. همچنین مهارت‌های حرکتی و سرعت عمل را تقویت کرده و او را به تکنولوژی روز دنیا علاقمند می‌کند.^۳

۱. سجادی جوزی، کودک و رسانه، ص ۴۳۴.

۲. خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص ۲۵.

۳. حبیبی اصل، خضراء راه دوست، با فرزندان در اینترنت، ص ۱۳.

پس می‌توان بازی‌ها و سرگرمی‌هایی را با فرزندان ترتیب دهید. این بازی‌ها و سرگرمی‌ها حتی می‌تواند از طریق موبایل انجام شود داشتن فعالیت‌های مشترک این امکان را به والدین می‌دهد تا عملکرد کودک را زیر نظر داشته باشد و فرصتی پیش می‌آید تا فرزند بسیاری از مطالب را با پدر یا مادر در میان بگذارند. به علاوه والدین می‌توانند نکاتی را به کودک خود بیاموزد و از او اطلاعاتی یاد بگیرند.^۴

کودکان از دنیای اطرافشان و وسعت و بزرگی آن تصویری ندارند، کم کم با رشد کردن و قرار گرفتن در محیط‌های اجتماعی مثل مهدکودک و سپس مدرسه، تصورات کودک از دنیا تغییر می‌کند. کودکان با تقویت هوش اجتماعی می‌فهمند آدم‌ها اخلاق و رفتار متفاوتی دارند و البته شاید آن احساسی را که دارند نشان ندهند، صداقت و پاکی کودکان، مانع جدی برای درک این مطلب است. کودکان این مهارت را باید از پدر و مادر خود یاد بگیرند تا در آینده بتواند مهارت‌های اجتماعی و قدرت همدلی با دیگران را بیاموزند. از اتفاقات روزمره در زندگی، برای یاد دادن مفاهیم سخت و مشکل استفاده کنید، نباید زندگی را تبدیل به یک کلاس درس جدی کنید. گستردگی فضای مجازی و تنوع موجود در آن می‌تواند یک فرصت بسیار خوب برای آموزش هوش اجتماعی

۴. خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص ۷۴.

کودک باشد.^۱ فناوری ارتباطی علاوه بر فرصت و مزایایی که برای کودکان دارد می‌تواند تهدیدهای جدی را برای آنها ایجاد کند. این آسیب‌ها و تهدیدها کلماتی هستند که این روزها پیشوند و پسوند تکنولوژی‌های نوین ارتباطی است و هرکجا نام وسیله‌های ارتباطی مثل موبایل و رایانه به میان آید ناخودآگاه ذهن را به سوی آسیب و تهدیدهای آن می‌کشانند و هر روز همانقدر وابستگی ما و کودکان ما به اینترنت و فضای مجازی بیشتر می‌شود، پیام‌های نگران‌کننده‌ی بیشتری از دور و نزدیک به گوش ما می‌رسد. اما در مقابل همه اینها اگر اطلاعات کافی و لازم داشته باشیم با استفاده از آگاهی قبلی که داریم می‌توانیم دیوار عظیمی بکشیم.

احتمالاً بزرگترین خطری که کودکان را از هنگام ساعت‌ها استفاده نامحدود از اینترنت تهدید می‌کند، مشکلات بینایی، صدمات سیستم عصبی، چاقی بی دلیل و زمان با ارزش و مفیدی را که می‌توانند صرف فعالیت‌های خلاق کنند کودک به هدر می‌دهد. در صورتی که کودک از اوقات فراغتش به نحو سازنده‌ای بهره نبرد، رشد او دچار لطمه‌ی زیادی می‌شود.^۲

یکی دیگر از تهدیدهای جدی کودک شامل بی توجهی به گذشت زمان، وابستگی روز افزون به اینترنت، انزوا، خوشحالی به محض روشن کردن رایانه و پرخاشگری

هنگام خاموش شدن آن است، در نتیجه دوستان کمی دارند، وارد زندگی اجتماعی نمی‌شوند، بیشتر وقت خود را با اینترنت می‌گذرانند، مهارتی در کارهای دیگر ندارند و از درس و مدرسه فراری هستند.^۳

از نگرانی‌های دیگر گوشه‌گیری کودک است. آنها بعد از استفاده از اینترنت از خانواده کناره‌گیری می‌کنند و از ارتباط چهره به چهره محروم می‌شوند باید مراقب باشیم که استفاده مفرط از اینترنت منجر به انزوای اجتماعی از فامیل و دوستان می‌شود که خود باعث افسردگی می‌گردد.^۴ به این معنی که از دیگران جدا شده و به خود و فضای مجازی می‌پردازد و تا جایی که چیزی جز فضای مجازی او را آرام نمی‌کند و از بودن در کنار اطرافیان لذت نمی‌برد.^۵ ایجاد ترس‌های کاذب رسانه به علت پخش برخی تصاویر ترسناک که وجود خارجی نیز ندارند، ترس کاذبی را در وجود کودکان ایجاد می‌کند یعنی در حقیقت جای ترس نیست، اما رسانه در او ایجاد کرده است، مانند تصویر دایناسور آدم‌خوار که اصلاً وجود ندارد.^۶

تهدیدهای بیان شده هر چند یک تهدید جدی برای کودکان و همچنین برای بزرگسالانی که از اینترنت و

۳. همان، ص ۴۰.

۴. فرحبخش، خبازی راوندی، شبکه‌های مجازی و خانواده، ص ۲۷.

۵. پاک‌نهاد، فضای مجازی جاذبه‌ها آسیب‌ها، ص ۲۴.

۶. تراشیون، والد سوم، ص ۶۵.

۱. منشی‌زاده، والدین حقیقی فرزندان مجازی، ص ۱۱۱-۱۱۰.

۲. نصراللهی، چگونه مراقب فرزندانمان در اینترنت باشیم، ص ۴۲.

فضای مجازی استفاده می‌کنند، می‌باشد. اما والدین آگاه می‌توانند از همین تهدیدها، فرصتی را بسازند. این کار میسر نیست مگر اینکه ابتدا این تهدیدها و آسیب‌ها را بشناسیم و راه‌های مقابله با آن را بیاموزیم و حتی همچنان که بیان شد آنها را به فرصت تبدیل کنیم. برای نمونه در مقابل کارهای درست و خوب کودک به او اجازه بدهیم زمان بیشتری را صرف فضای مجازی کند و همچنین برای تنبیه او زمان را کمتر کنیم.

3-2- آموزش به فرزندان در استفاده از اینترنت

در خانواده‌های امروزی معمولاً هر یک از اعضای خانواده با تبلت یا تلفن همراه خود در گوشه‌ای از خانه مشغول می‌باشند و شاید خانواده‌ها کمتر به محتویات مطالب رد و بدل شده در آن و آسیب‌هایی که می‌تواند به لحاظ شخصیتی و روانی بر فرزندان‌شان وارد شود، بی اطلاع و ناآگاه باشند. از آنجایی که کودکان در بسیاری از موارد از رفتار پدر و مادر خود تقلید می‌کنند، باید آموزش صحیح استفاده از موبایل به کودکان را از آموزش والدین شروع کرد باید والدین طوری رفتار کنند که الگوی فرزندان‌شان باشند و شیوه درست و مناسب استفاده از موبایل را به فرزندان‌شان یاد بدهند.

وظیفه آگاهی دادن به کودک بر عهده والدین است. در زمانی که سبک زندگی به صورت خودکار برخی از وسایل را جزئی از زندگی می‌کند، نمی‌توان با دستورالعمل و توصیه این مسائل را از صفحه زندگی پاک

کرد بلکه باید آگاهی داد. اگر چه آگاهی دادن برای حل ریشه این معضل تربیتی همه کار نیست اما برای بسیاری از خانواده‌هایی که هنوز بر سر سفره بازی‌های رایانه‌ای ننشسته اند، آگاهی یافتن می‌تواند سد محکمی در برابر نفوذ بازی‌های رایانه‌ای باشد. در آگاهی دادن نیز نباید به پدر و مادر بسنده کرد که فرزندان را باید آگاه کرد. کودکانی که سنشان از 5 و 6 بالا زده به راحتی مفهوم ضرر و زیان و مریضی را می‌فهمند، کودکان در این سن شاید چندان در فضای ضررهای تربیتی نباشند، اما تبیین ضررهای جسمانی هم تا اندازه‌ای برای آنها قابلیت پیشگیری دارد، اما منوط بر اینکه پدر و مادر با ایجاد رابطه دوستانه زمینه تأثیرگذاری حرف‌های خود را ایجاد کرده باشند.^۱

اما نباید از این نکته هم غافل شد هر چه قدر فرزند بیشتر از اینترنت استفاده کند، کنترل آن نیز دشوارتر خواهد شد اما یک راهکار وجود دارد. والدین تا جایی که ممکن است نقش موبایل و اینترنت را در زندگی‌شان کمرنگ کنند. مثلاً اگر می‌خواهند با کسی تماس بگیرند از تلفن خانه استفاده کنند، اگر دوست دارند کودک بازی کند یک وسیله بازی بردارند و از اعضای خانواده بخواهند با او بازی کند.^۲

۱. عباسی ولدی، من دیگر ما (کتاب هفتم)، ص ۲۰۶.

۲. خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص 46.

بهتر است قبل از اینکه ابزاری مرتبط با اینترنت را برای کودک بخرید خودتان نسبت به آن وسیله و ویژگی‌هایش شناخت کافی داشته باشید وقتی با ویژگی‌های ابزاری که قصد خرید آن را دارید، آشنایی کافی داشته باشید می‌توانید بر حسب ویژگی‌های شخصیتی فرزندان تصمیم بگیرید که برایش چه وسیله‌ای را تهیه کنید ولی پیشنهاد می‌شود تا قبل از دوره نوجوانی ابزار شخصی مثل تبلت و لپ‌تاپ شخصی را برای فرزندان خریداری نکنید و او را هدایت کنید تا از رایانه‌ای که خانوادگی است و در جای عمومی از منزل قرار داده شده است استفاده کند. وقتی به مسأله‌ی نگران‌کننده‌ای برخورد کردند پدر و مادر خود را آگاه کنند.^۱

اگر خواست از طریق اینترنت با فردی صحبت کند باید به او آموزش داد ناخواسته اطلاعات شخصی خود را به دیگران ندهد دوست تازه پیدا کردن از طریق اینترنت اشکال ندارد به شرط اینکه کودک از طریق پدر و مادر آموزش کافی را دیده باشند.^۲

این آموزش دیدن کودک حتی در پیدا کردن دوست باید توضیح داده شود که اطلاعات شخصی خودش و هیچ یک از افراد خانواده نباید در اختیار سایرین قرار دهد. برای او تعریف کنید که علاوه بر خودش سایر اعضای خانواده نیز جزء حریم خصوصی او محسوب شده و نشر

اطلاعات مربوط به آنها در این فضا چه آسیب‌های جدی برای خانواده به همراه خواهد داشت.^۳

در قرآن آمده: «ای کسانی که ایمان آوردید از بسیاری از گمان‌ها بپرهیزید که پاره‌ای از گمان‌ها گناه است و در کار دیگران تجسس نکنید.»^۴ تجسس که در قرآن آمده در فضای مجازی هم وجود دارد، وقتی ما وارد شبکه‌های اجتماعی می‌شویم نباید به حریم خصوصی دیگران وارد شویم، کودکان زمانی که در این فضا با افرادی که آنها را نمی‌شناسند گفتگو می‌کنند در واقع وارد حریم خصوصی آنها شدند. آنها بیشتر برای دوست شدن وارد حریم شخصی دیگران می‌شوند و هدف بالاتری به ذهنشان نمی‌رسد چون آنها تفکر کودکان دارند.

والدین با آگاهی که دارند مورد اطمینان فرزندان قرار داده می‌شوند و اعتماد متقابل پیدا می‌کنند وقتی فرزند در فضای مجازی با یک مسأله یا موضوعی برخورد کرد، اولین مرجعی که رجوع می‌کند پدر و مادر خود است، چون پدر و مادر درباره این مسائل اطلاعات دارند ولی فرزندی که پدر و مادرشان اطلاعات کافی نداشته باشد مشکل یا مسأله‌ای که پیش می‌آید به جای رجوع به پدر و مادر به دوست خود روی می‌آورد که در نتیجه ممکن است کار اشتباه از او سر بزند و از طرفی پدر و مادر چون

^۳. چشمه نور، پوریانی، نصیری، فضای مجازی و رسانه، ص ۱۱۹.

^۴. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلََّا تَجَسَّسُوا»، حجرات: ۱۲.

^۱. سجادی جوزی، کودک و رسانه، ص ۴۲۱.

^۲. بیابانگرد، فرزند من و رسانه، ص ۷۱.

اطلاعات به فرزندشان دادند، اعتماد و اطمینان نسبت به فرزند خود دارند که فرزندشان اطلاعات را به غریبه نمی‌دهد و خیالشان از این بابت راحت است.

4-2- شناخت نیازهای فرزند از فضای مجازی

خداوند متعال انسان را به گونه‌ای آفریده که تا نیازی احساس نکند، تلاشی برای برطرف کردن نیاز نمی‌کند، کودکان نیز از این خصوصیت مستثنی نیستند، کودک تا نیازی را احساس نکند به طرف آن کشیده نمی‌شود، بنابراین کودک نیاز خود را در فضای مجازی جستجو می‌کند تا آن را بیابد. فعال‌ترین نیروی ذهن در دوره کودکی تخیل است شاید بتوان گفت هیچ یک از ویژگی‌های روانی کودک به اندازه تخیل او آینده‌ی تمام نمای افکار و برداشت‌های او از محیط نباشد لذا هر چیزی که قوه تخیل او را تحریک کند دوست دارد به سمت او متمایل گردد علت گرایش آنها به فضای مجازی نیز همین است که قوه تخیلشان را تحریک و اغنا می‌کند در بازی‌های رایانه‌ای همین اتفاق رخ می‌دهد، علت اینکه کودک مشتاق است به مراحل بعدی بازی منتقل شود این است که بازی تخیلش را تحریک می‌کند که در مرحله بعد چنین و چنان خواهد شد.¹

دومین گرایش کودک به فضای مجازی خلاء عاطفی است که یکی از بحران‌هایی است که امروزه کودک با آن

مواجه است و علت آن نداشتن سواد لازم در حوزه تبادلات عاطفی است، کودک معمولاً عواطف را از خانواده و اطرافیان خود دریافت می‌کند. اما کودکی که در خانواده با کسی در ارتباط نباشد که به او توجه و محبت کند قطعاً دچار خلاء عاطفی می‌شود، در نتیجه برای پر کردن خلاء عاطفی اش به چیز جدیدی وابسته می‌شود که ممکن است آن چیز جدید رایانه و فضای مجازی باشد امروزه کودکان جامعه ما به همین بحران دچار شده‌اند.² رسول خدا صلی الله علیه و اله و سلم فرمودند: «از ما نیست کسی که به خردسال مهر نرزد و به سالمند احترام نکند.»³

کودک نیاز شدیدی به مهر و محبت دارد. از این رو است که پیامبر سفارش بسیاری کردند تا با کودکان با مهربانی رفتار شود تا جایی که معیار و ملاک همراهی با پیامبر مهرورزی به کودکان است کودک که در خانواده به خصوص از پدر و مادر محبت نبیند آن را در هر کجای دیگر جستجو می‌کند و هر کجا عاطفه بیشتری بیابد به آن روی می‌آورد وقتی که در فضای مجازی مثلاً در بازی کودک مرحله‌ای را با موفقیت سپری می‌کند مورد تشویق قرار می‌گیرد و کلمات محبت آمیز می‌شنود پس محبت را در بازی می‌بیند و به آن روی می‌آورد.

². همان، ص ۲۵.

³. «لیس منا من لم یرحم صغیرنا، و یوقر کبیرنا»، مجلسی، بحارالانوار، ج 72، ص 137.

¹. تراشیون، والد سوم، ص ۲۴.

سومین گرایش کودک به فضای مجازی برای یادگیری و کسب اطلاعات است. بنابراین یکی از نیازهای اساسی کودک یادگیری است که منشأ آن می‌تواند کنجکاوی باشد کودک می‌تواند از منابع متعددی اطلاعات از فضای مجازی کسب کند و چیزهایی یاد بگیرد و کنجکاوی خود را اقیانوس نماید و در زندگی به کار ببرد.^۱

امام علی علیه السلام فرمودند: «فرزندانتان را به علم‌آموزی وادارید.»^۲ تحول و نو شدن طبیعت، ضرورت تغییر در بینش‌ها و رفتارها و باورهای هر انسانی را ایجاب می‌کند و این امر مهم محقق نمی‌شود مگر به وسیله امر بسیار با ارزش تعلیم و تربیت که از جمله علم‌آموزی به کودکان است. کودکان با آموختن علم بهتر خوبی‌ها را حس می‌کنند و با انجام آن خوبی‌ها در کودکی در وجودشان نهادینه خواهد شد. همچنان که فاطمه زهرا سلام الله علیها با کودکان خود گفت و گوهای علمی داشتند و ایشان را به بیان و نطق علمی تشویق می‌کردند.

چهارمین گرایش کودک به فضای مجازی دیداری و شنیداری بودن اینترنت است و چیزی که آن را متمایز و شدیداً مشتاق تماشای خود کرده قدرت جذب کنندگی فوق‌العاده آن است چرا که فضای مجازی با پخش تصاویر زیبا و متحرک و نغمه‌های شاد و دسترسی

راحت برای کودک با یک نگاه مجذوب خود کرده و وادار به استفاده آن می‌کند. اما رسانه‌های دیگر مانند کتاب و رادیو هر چند از نظر تعداد نسبت به تلویزیون بیشتر هستند. لیکن مخاطب کمتری دارند و کودک میلی به آنها ندارد و قدرت جذبشان کم است و سهولت دسترسی کودک به فناوری گسترش پیدا می‌کند، دسترسی به آن نیز ساده تر خواهد شد امروزه کودک می‌تواند به سهولت در خودروی شخصی از آن استفاده کند.^۳

در نتیجه کودک به علت آسان بودن و جذاب بودن و دسترسی راحت به فضای مجازی و اینترنت و قدرت جذب آن علاقه بیشتری برای استفاده از آن دارد که این قدرت جذب کنجکاوی او را دوجندان می‌کند پس والدین باید نیازهایی که کودک را به سوی فضای مجازی می‌کشد بشناسد زیرا قدم اول برای حل مسأله‌ای شناخت صحیح آن است والدی که نیازهای کودک را بشناسد، درصدد رفع نیازهای او برمی‌آید تا کودک هم کمتر به سمت فضای مجازی برود و هم زمانی که در فضای مجازی است با راهنمایی والدین نیازهایش کنترل شود و آسیبی به کودک نرسد.

5-2- نظارت والدین

والدین ملزم به نظارت دقیق فعالیت‌های آنلاین کودکان خود هستند آنها باید به کودکانشان بگویند که نباید

^۱ . تراشیون، والد سوم، ص ۲۷.

^۲ . «مُرُوا أَوْلَادَكُمْ بِطَلَبِ الْعِلْمِ»، کنز العمال، ج 16، ص 584

^۳ . تراشیون، والد سوم، ص ۲۸.

هرگز اطلاعات شخصی خود را بیان کنند. به این ترتیب به سادگی می‌توانند بر کارهای کودک هنگامی که به رایانه مشغول هستند، نظارت داشته باشند، همچنین باید به طور غیر مستقیم در مواجهه شدن کودکان با جنس مخالف یا دیدن فیلم‌های ناپه‌نجان به طور ناخواسته به آنها آموزش داده و خطر مواجه شدن آنها را با اینگونه مطالب آگاه کنند.

نخستین گام برای کنترل استفاده از اینترنت کنترل زمان استفاده از آن است اگر کودک شما مدت زمان بسیار زیادی را به استفاده از اینترنت مشغول است بی‌گمان از کانون گرم خانواده دور می‌شوند و حتی کارهای روزمره خود را نیز به فراموشی می‌سپارند پس در اولین مرحله از نظارت خود باید بتوانند زمان دسترسی به اینترنت را کنترل کنند یا مدت زمان مجاز استفاده از آن در کل شبانه روز مشخص کنند.^۱

در این روش والدین علاوه بر اینکه زمان استفاده فرزندان از اینترنت را کنترل کنند مدیریت زمان را نیز به فرزندان آموزش دهند همچنان که در حدیثی از امام صادق علیه السلام که در مورد مدیریت زمان می‌فرمایند: «کسی که مطلع از زمان خود باشد گرفتار شبهات و مسائل مبهم نمی‌شود.»^۲

باید کودک را در زمانی که در آن قرار دارد مطلع و آگاه سازیم و آموزش دهیم هر زمانی از شبانه روز برای فعالیت خاصی در نظر گرفته شده استفاده از موبایل و شبکه‌های مجازی در ساعت مجاز خودش استفاده شود باید یاد بگیرد همه وقت و هر موقع نمی‌تواند از این ابزار استفاده کند استفاده بهینه از این فضا را به او آموزش می‌دهیم اگر او مطلع از زمان خود باشد دچار سردرگمی و آسیب‌های اجتماعی شبکه مجازی نمی‌شود همچنین زمان استفاده از فضای مجازی با زمان اختصاص یافته به مسائل مهمتری همچون نماز، تحصیل، مطالعه، تفریح مناسب با دوستان، بازی‌های حقیقی و ... تداخل نداشته و موجب برهم خوردن نظم حاکم بر موارد ذکر شده نشود و یا در ایام امتحانات موجب خلل در درس خواندن نشود.^۳

در آموزه‌های اسلامی نیز برنامه‌ریزی در امور زندگی سفارش شده است. امام رضا علیه السلام می‌فرمایند: «کوشش کنید اوقات روز شما چهار بخش باشد. ساعتی برای عبادت با خدا، ساعتی برای تامین معاش، ساعتی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که شما را به عیب‌هایتان واقف می‌سازند و در باطن نسبت به شما خلوص و صفا دارند و ساعتی را نیز به تفریحات و لذایذ

۱. نصراللهی، چگونه مراقب فرزندان در اینترنت باشیم، ص 52.

۲. «الْعَالِمُ بِزَمَانِهِ لَا تَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَابِسُ»، بحارالانوار، مجلسی، ج

۳. فخری، خانواده‌ها بدانند، ص ۹۰-۸۹.

خود اختصاص دهید از مسرت و شادی ساعات تفریح،

نیروی انجام وظایف و وقت‌های دیگر را تامین کنید.^۱

ذکر این نکته ضروری است برنامه روزانه که در سخن

امام رضا علیه السلام به آن اشاره شد به معنای آن

نیست که ساعات شبانه روز به صورت مساوی تقسیم

شود و مناجات و راز و نیاز با خدا یا تفریح و لذت‌های

حلال مانند کار و تلاش محاسبه شود. بلکه به این معنا

که هر یک از آنها و همچنین استفاده از فضای مجازی

جایگاه خاص خود را در زندگی دارند. در ساعت تفریح

کودکان از فضای مجازی بهره مند می‌شوند البته به

اندازه، نه بیش از اندازه استفاده شود.^۲

بنابراین والدین می‌توانند علاوه بر زمان استفاده از فضای

مجازی محل قرار گرفتن وسایل ارتباط جمعی را

مدیریت کنند تا مکان مناسبی در منظر و دید همگان

باشد، برای قراردادن رایانه و ... در نظر بگیرد، همچنین

از ابزارهای نوین ارتباطی در محل عبادت مانند مساجد و

زیارتگاه، جلسات مهمانی، اتاق خواب، محیط‌های

آموزشی استفاده نکنند. برای این منظور پیشنهاد

می‌شود شب هنگام مثلاً بعد از نماز مغرب و عشاء گوشی

و تبلت خود را در یک جای مشخص قرار داده و خود را

از لذت گفت و گو با کودک محروم ننماید، در

مهمانی‌هانی از کودک بخواهید رایانه خود را کنار

گذاشته و استفاده نکنند.^۳

فرزندان به محبت والدین، ورزش، تفریحات سالم و ...

نیازمندند و والدین وظیفه دارند به این نیاز آنان پاسخ

مناسب بدهند اما برخی از مطالبات فرزندان نیاز حقیقی

آنها نیست بلکه خواسته آنهاست که برآورده کردن آن

می‌تواند مشکلات عدیده‌ای را برای خانواده به وجود

آورند. داشتن گوشی برای کودکان نیاز آنها نیست.

همچنین داشتن اینترنت پرسرعت به هیچ وجه عنوان

مورد نیاز کودک نیست. بنابراین خانواده‌ها باید با

مدیریت صحیح نیاز، نیازهای واقعی فرزندان را تأمین

کنند، نیازهای کاذب را که حاصل از جو غالب جامعه و

چشم و هم‌چشمی‌ها است، هدایت و جهت‌دهی نمایند.^۴

خانواده‌ها با نظارت صحیح به فکر جایگزین آن باشند

رسانه‌های متعددی در اطراف ما است و هر کدام از آنها

کارکرد خاص خود را دارد، باید با شناخت از کارکرد هر

کدام از این رسانه‌ها به آن مراجعه کنیم بخشی از زمانی

را که صرف پرسه زدن در فضای مجازی می‌کنیم کتاب

بخوانیم تشویق فرزندانمان به مطالعه و همراهی ما با او

۱. «اجْتَهِدُوا فِي أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ سَاعَةً لِمُنَاجَاةِ اللَّهِ وَ سَاعَةً لِمُؤْمَرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةً لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ وَ النَّقَاتِ الَّذِينَ يُعْرِفُونَكُمْ غُيُوبَكُمْ وَ يُخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةً تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ وَ بِهَذِهِ السَّاعَةِ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ»،

بحار الانوار، مجلسی، ج 75، ص 346.

۲. فخری، خانواده‌ها بدانند، ص 90.

۳. کهوند، شبکه عنکبوتی، ص ۳۷۰.

۴. همان، ص ۳۶۸.

در این کار می‌تواند به کودک بیاموزد که استفاده از هر رسانه‌ای می‌تواند لذت بخش باشد.^۱

یا اینکه در فضای مجازی کار دربان انجام دهیم که همان گزینش‌گری است اصلاً ویژگی فضای مجازی این است که انسان در آن گزینش‌گر و انتخاب‌گر است، رژیم مصرف این مسأله را می‌طلبد که فرد دست به انتخاب بزند و چیزهایی را انتخاب کند و برخی چیزهای دیگر را واپس زند می‌توانیم با همراهی کودکان در فضای مجازی و کمک به او در انتخاب مطالب مفید و پس زدن بعضی از مطالب، نقش گزینش‌گر بودن را در فضای مجازی، به او بیاموزیم.^۲

یکی از موارد گزینش‌گری انتخاب دوست می باشد؛ ممکن است لازم باشد دوستان بر خط کودکان را به افرادی که واقعاً آنها را می‌شناسید، محدود نمایید با آنها در مورد فعالیت‌های در فضای مجازی صحبت کنید از او بپرسید که با چه کسی به صورت برخط در تماس است همانطور که شما می‌خواهید در مورد دوستان واقعی او اطلاعات داشته باشید باید در مورد افرادی که بر خط با او صحبت می‌کنند نیز بدانید به فرزندان بیاموزید در صورت مشاهده موارد مشکوک می‌تواند به شما اعتماد کند به فرزند خود اطمینان بدهید که در صورت احساس

^۱ . نصیری، سواد رسانه‌ای و خانواده، ص 88-89.

^۲ . همان، ص ۹۰-۸۹.

تهدید در فضای مجازی می‌تواند به شما اعتماد کرده و همه چیز را بیان کند.^۳

والدین باید از تمامی کارهایی که کودک در فضای اینترنت انجام می‌دهد و همچنین افرادی که با آنها ارتباط دارند آگاه باشد. علاوه بر این سعی کنند در کارهایی که کودکان با رایانه انجام می‌دهند بر آنها نظارت داشته باشند چون موبایل عضو جدانشدنی از کودک است پس نظارت صحیح برای کنترل استفاده کودک از اینترنت با زمان‌بندی مناسب، وقت معینی را برای استراحت و کار با اینترنت در طول شبانه‌روز قرار داده تا کودک به کارهای روزمرگی خود نیز برسد.

3- راهکارهای اجتماعی مقابله با آسیب‌های

فضای مجازی در کودکان

عمل به بعضی از راهکارهای خانوادگی در برابر آسیب‌های فضای مجازی که بیان شد از توان خانواده فراتر است، اما در اجتماع با اجرای راهکارهایی می‌توانند از آسیب‌های فضای مجازی بکاهند که در این بخش به راهکارهای اجتماعی می‌پردازیم.

1-3- محدود کردن سایت‌های نامناسب

والدین باید این واقعیت را بپذیرند که کودکان نسبت به آنها بیشتر با فضای مجازی خو گرفته اند. لذا اگر می‌خواهند در این مورد اقدامات مؤثری انجام دهند باید

^۳ . ندافیون، محمدیان سرچشمه، حفظ حریم خصوصی خانواده‌ها در فضای مجازی، ص ۷۹.

زمان بیشتری را به این فضا اختصاص بدهند و این خلاء را پر کنند. در واقع باید گفت همانطور که کودکان در دنیای واقعی نیاز به کنترل و مراقبت دارند، در فضای مجازی نیز باید مراقب آنها بود. بخش زیادی از وقت کودکان در خانه و اوقات فراغت نوجوانان با ابزار و تکنولوژی‌های جدید و گوشی‌های هوشمند سپری می‌شود. باید خانواده‌ها نظارت دقیقی بر فعالیت کودکان و نوجوانان در فضای مجازی داشته باشند. فضای مجازی علی‌رغم همه مزایایش چالش‌های جدی بسیاری را نیز خصوصاً برای کودکان ایجاد کرده است. کودکان در حالی که در جهان گسترده آنلاین مشارکت می‌کنند، چیزهایی را که به این جهان ارسال شده مشاهده می‌کنند، وارد اتاق‌های گپ اینترنتی می‌شوند و یا به عضویت شبکه‌های اجتماعی در می‌آیند، در معرض عناصر اجتماعی که در جهان واقعی از آنها اجتناب می‌شود، نیز قرار می‌گیرند.^۱

در کنار وضع قوانین و مقررات و همچنین رفتارهای توأم با مهربانی و درایت، دنیای نرم افزار به یاری پدران و مادران آمده است چراکه به هیچ وجه امکان ندارد که فرزندان را از درگیر شدن با اینترنت منع کنید اما می‌توانید با استفاده از نرم افزار فیلترینگ خانگی هم

دسترسی آنها را به سایت‌های نامناسب محدود کرده و هم از میزان و نوع استفاده آنها از اینترنت آگاه شوید.^۲ در حقیقت فیلترینگ اصلی باید از خانواده‌ها شروع شود والدین می‌توانند با تنظیمات ساده‌ای دسترسی فرزند خود به بعضی از سایت‌ها را کنترل کنند. بسیاری از مودم‌های اینترنتی قابلیت تنظیم زمان اتصال کاربران و تعریف سایت‌ها و محتوای مجاز را دارند. نرم افزارهای زیادی برای ذخیره سایت‌های مشاهده شده وجود دارند که می‌توان از آنها استفاده کرد.^۳

این نرم‌افزارها می‌توانند به چند شکل مختلف اعم از محدود سازی دسترسی یا گزارش به والدین نظارت بر مصرف فرزندان را اعمال کنند در زیر نمونه‌هایی از این نرم افزار معرفی می‌شود که والدین محترم برحسب نیاز خود و با توجه به قابلیت‌های آنها نرم افزار خود را یافته و مورد استفاده قرار دهند. نرم‌افزارای نت^۴ امکانات کنترل کودکان را از راه دور را داراست با استفاده از این نرم افزار می‌توان از تمامی فعالیت‌های کودکان در هنگام استفاده از فضای مجازی مطلع شد و حتی میزان دسترسی را برای فرزندان مشخص کرد و این دسترسی را محدود کرد.^۵

دیگر نرم افزار چایلد^۶ کنترل راهکارهای مناسبی برای کنترل والدین بر روش استفاده کودکان از کامپیوتر ارائه می‌دهد، توسط این نرم افزار می‌توانید محدودیت‌های

۲. نصیری، امنیت در فضای مجازی، ص ۲۱.

۳. منشی‌زاده، والدین حقیقی فرزندان مجازی، ص ۱۲۱-۱۲۰.

۴. I net.

۵. نصیری، سواد رسانه‌ای و خانواده، ص ۱۰۷.

۶. Salfeld Child Control.

۱. محمدی، تهدیدهای فضای مجازی و راهکارهای مقابله با تکیه بر آیات و روایات به رهنمودهای مقام معظم رهبری (مد ظله العالی)، ص ۲۲۵-۲۲۴.

مورد نظر خود را ایجاد کنید تا با خیال راحت اجازه استفاده کودکان از کامپیوتر را بدهید این نرم‌افزار می‌تواند دسترسی به بازی‌ها، فایل‌ها و ... را محدود کند. یا فقط در ساعت‌های خاصی اجازه کار با کامپیوتر را بدهد. همچنین توسط این نرم‌افزار می‌توانید دسترسی به اینترنت را محدود کنید یا بعضی سایت‌ها را فیلتر کنید یا فقط اجازه دسترسی به چند سایت خاص را بدهید.^۱ فضای مجازی با گستره وسیعی که در اختیار همه کاربران به خصوص کودکان قرار می‌دهد در حال حاضر به بزرگترین و وسیع‌ترین میدان عمل جریانات کاذب تبدیل شده‌اند این خود زمینه‌ساز مشکلات زیادی است. برای آرامش روان کودکان و همچنین ضمانت تربیت آنها ناخواسته زمینه مناسبی باید فراهم شود، می‌توانیم با فیلتر کردن سایت نامناسب برای سالم بودن ارتباطات رسانه‌ای که در دسترس کودکان است قدم برداریم تا همه افراد و خانواده‌ها در سلامت روحی و اخلاقی دانسته‌های خود را مبادله کنند.

2-3- آموزش به کودکان در برخورد با دیگران

خانواده محفلی است که بین اعضای آن بیشترین تعاملات کلامی و غیرکلامی صورت می‌گیرد. لازمه آن این است که اعضای خانواده بخشی از اوقات خود را با هم و در کنار یکدیگر بگذرانند، اما فضای مجازی و

اینترنت با ورود خود به جامعه و نفوذ در خانواده‌ها و روابط اجتماعی بین آنها را دچار مشکل و کودکان در فضای مجازی با دیگران بیشتر ارتباط دارند تا اعضای خانواده، بنابراین در این بحث به نحوه برخورد با دیگران و آموزش آن می‌پردازیم.

برای شروع این ارتباط ابتدا باید به فرزندانمان توضیح دهیم که موبایل یک وسیله کاملاً شخصی است و قرار نیست هر کسی شماره تو را داشته باشد. زیرا ممکن است دچار دردسر شود؛ مثلاً ممکن است همکلاسی‌ات بخواهد گاه و بی‌گاه با تو تماس بگیرد و در مورد مسائل کم‌اهمیت صحبت کند و وقت تو را به هدر بدهد، وقت و زمانی که ارزشمند است و می‌تواند صرف چیزهای سودمندتر مثل بازی با دیگر دوستان یا خانواده‌ات شود. در مورد گرفتن شماره هم باید به او کمک کرد که دوستانش را درست انتخاب کند و با هر کسی ارتباط نگیرد.^۲

داشتن دوستان خوب می‌تواند بهترین یاور فرزندان در استفاده مطلوب از فضای مجازی باشد. والدین با رفت و آمد، دوستان فرزندان خود را به صورت غیرمستقیم و گاهی مستقیم کنترل و نظارت نمایند دوست و همنشین تأثیر زیادی بر انسان می‌گذارد پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و سلم می‌فرمایند: «انسان پیروان دین و

^۱ . نصیری، سواد رسانه‌ای و خانواده، ص ۱۰۹-۱۰۸.

^۲ . خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص ۴۲.

آیین دوست و همنشین خود است.^۱ در سیره اهل بیت ملاحظه می‌شود که حتی گاهی به صورت مستقیم در انتخاب دوست فرزندان‌شان دخالت می‌کردند. بنابراین فرزند را تشویق به داشتن دوستانی خوب کرده و از آموشد با دوستان ناباب نهی مستقیم و غیرمستقیم نمایند.^۲

نحوه ارتباط کودکان با جنس مخالف هم باید از کودکی به طور مستقیم و غیر مستقیم به آنها آموزش داد که چه زمان‌هایی که در صورت انجام دادن یا انجام ندادن چه کارهایی در معرض خطر قرار خواهند گرفت این پیام را می‌توان در قالب بازی‌ها و داستان‌های تخیلی به آنها منتقل کرد، اگرچه نمی‌توان جلوی کنجکاوی آنها و تمایلشان برای تجربه برخی کارها را گرفت. اما باید فضایی ایجاد کرد که آنها بتوانند با نگه داشتن حرمت پدر و مادر، از دغدغه‌ی فکری‌شان حرف بزنند و بدانند ارتباطات خارج از خانواده با همه جذابیت‌هایش باید برای پدر و مادر که بهترین دوستانشان هستند با جزئیات تعریف کنند.^۳

مرحله بعدتر این است که والدین کودک خود را راهنمایی کنند تا با دوستانی نزدیک‌تر شوند که با او اشتراکات بیشتری دارند، مثلاً آنها را برای جشن تولدش

دعوت کند تشویقش کنند که در مورد تعاملاتشان با والدین صحبت کند. والدین اگر در کودکی نتوانند این فضای امن و صمیمی به وجود بیاورند، در بزرگسالی نمی‌توانند فرزند را قانع کنند که در مورد دوستانشان با آنها صحبت کند و اگر وارد تعامل شد، شرایط را برای او شرح داد به ویژه در مورد ارتباط که از طریق تلفن همراه شکل می‌گیرد.^۴

پس باید به کودکان آموخت که هیچ چیز نمی‌تواند جایگزین رابطه چهره‌به‌چهره شود و ما باید راه‌های گسترش ارتباطات چهره‌به‌چهره را به آنها بیاموزیم و آنها را جایگزین فضای مجازی کنیم و تنها عملکرد پدر و مادر می‌تواند الگوی کودکان شود که این مطمئن‌ترین و کم هزینه‌ترین نوع آموزش است که کودک می‌تواند در آن فضا داشته باشد. در انتخاب درست دوستان هم برای فرزندان باید کاملاً هوشیار باشیم، چون تمام ساعت خود را چه از طریق موبایل چه حضوری با او می‌گذرانند. باید در انتخاب دوست دقت لازم را داشته باشد.

3-3- آموزش درست فکر کردن به کودکان

یکی از بهترین راه‌ها برای اینکه فکر یک کودک را بعد از هر اتفاقی در فضای مجازی فعال کنیم، این است که نظر او را در مورد آن اتفاق بپرسیم، این کار باعث می‌شود که کودک خیره و چشم به صفحه گوشی و

۱. «المرءُ علی دینِ خَلیلِهِ وَ قَرِینِهِ»، مجلسی، بحارالانوار، ج 71،

ص 201.

۲. کهوند، شبکه عنکبوتی، ص ۳۶۰.

۳. خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص ۴۳.

۴. همان، ص ۴۴.

حوادث اطرافش ندوزد و تفکر خلاق کودک را تقویت کرد متوجه می‌شود در پشت هر فیلم و انیمیشنی هدفی و انگیزه‌ای است و وقتی نظر کودک را می‌پرسیم. کودک به این فکر می‌کند که باطن این انیمیشن با چه هدفی و چرا ساخته شده و کم کم او را به سمت خواسته خودمان ببریم و متوجه می‌شود که این تفکر قابل احترام است.

اولین مرحله مهارت تفکر انتقادی است تفکر انتقادی یک مهارت است که به ما می‌آموزد، هر چیزی را به آسانی باور نکنیم آموزش این مهارت نیازمند پرسش و پاسخ با کودک درباره دنیایی است که در برابر او قرار دارد. فضای مجازی دنیای ناشناخته هاست تفکر انتقادی یعنی توانایی فکر کردن عمیق درباره یک موضوع که یک شبه ساخته نمی‌شود، بلکه از راه حرف زدن و به اشتراک گذاشتن تجربیات، پرورش پیدا می‌کند. آموختن این شکل تفکر نه فقط برای والدین بلکه برای تمام انسان‌ها مهم است، انتقال این مفهوم به کودکان با روش مستقیم غیر ممکن است اما کودکان زبان یادگیری مخصوص خود را دارند.^۱

تفکر نقادانه را می‌توان از طریق دیدن کارتون و انیمیشن به بچه‌ها یاد داد، کودکان عاشق دیدن کارتون‌ها و انیمیشن‌ها هستند از انیمیشن خوب مفاهیم فراوانی می‌توان پیدا کرد، مثلاً شکست خوردن در راه موفقیت، احترام به تفاوت‌ها، هر کودکی ترجیح می‌دهد

^۱ . منشی‌زاده، والدین حقیقی فرزندان مجازی، ص ۱۲۷.

فیلمی تماشا کند که نتایج دلخواه خودش را از آن بگیرد. یعنی اگر در دنیای مطلوب آن کودک، بازی با موبایل باشد، فیلمی که در آن بازی با موبایل باعث بیماری کودکی می‌شود را دوست نخواهد داشت. او به دنبال تقویت باورهای خودش از دنیاست و این می‌تواند رشد تفکر را در کودک کند نماید.^۲

باید بتوانید به کودک کمک کنید در نگاه به اطرافش زاویه دید جدیدی از هر پدیده بسازد. کودک وقتی وارد فضای مجازی می‌شود بتواند دیدگاهی به دیدگاه موجود اضافه کند فعال‌تر و مؤثرتر عمل کند.^۳

وقتی مسیر تفکر درست را به کودکان نشان می‌دهید کم کم متوجه می‌شود که هر گردی گردو نیست سعی کنید به گونه‌ای رشد پیدا کند که هنگامی که با محتوای فضای مجازی روبرو شد راحت و سالم آن را نپذیرد.^۴

این مطالب که در فضای مجازی است باید به گونه‌ای باشد که کودک تشویق شود که آن چیزی که می‌بیند می‌تواند چه برداشتی داشته باشد، توانایی فکر کردن درباره یک پیام را داشته باشد که با حرف زدن با پدر و مادر و پرسش و استفاده از تجربیات می‌تواند کسب کند. کودک با توجه به تفکراتش دنبال هر چیزی در فضای مجازی هست خانواده در رشد کودک و تفکرات او تأثیرگذار هستند، سرمنشأ این تفکرات محیط و خانواده

^۲ همان، ص ۱۲۸.

^۳ . همان، ص ۱۲۹.

^۴ . همان، ص ۱۳۰.

ای است که کودک در آن رشد می‌کند و این در جوامع و کشورهای مختلف متفاوت است.

4-3- فرهنگ سازی برای استفاده بهینه از تلفن

فرهنگ سازی در بدو ظهور پدیده امر مهمی به شمار می‌آید. تلفن نیز از این امر مستثنی نیست ابعاد مثبت و منفی زیادی دارد که باعث می‌شود بر آن باشیم تا برای استفاده بهتر از آن و افزایش ابعاد مثبت و کاهش ابعاد منفی ابتدا فرهنگ‌سازی شود. در این میان کودکان که مستعد آسیب بیشتری هستند از اهمیت زیادی برخوردارند و آموزش استفاده از تلفن همراه برای آنها از اهمیت ویژه برخوردار است. زیرا تلفن همراه همانطور که از اسامش پیداست همیشه همراه انسان است و دسترسی را به تلفن و فضای مجازی راحت‌تر می‌کند.

اولیاء در فرهنگ سازی برای استفاده بهینه باید ضمن پرهیز از تفاخر طلبی در ارتباط با فضای مجازی بر مبنای برخی از قرار و مدارهای اولیه برای کودکان دست به تهیه تلفن همراه برای وی بزنند و با برنامه‌ریزی برای افزایش فرصت‌ها و کاهش تهدیدها، کنترل دوردور و غیرمستقیم را اعمال کنند.^۱

تهیه تلفن بر مبنای نوعی از قرار و مدارهای اولیه، راهکار مناسب برای ورود به فضای مجازی است. به این معنا که اولیا پس از اعطای شناخت لازم به کودکان درباره

فرصت‌ها و تهدیدهای تلفن با وی قرار و مدار می‌گذارند که مثلاً تماس تلفنی از سقف خاصی متجاوز نشود و در صورت تخطی از سقف تعیین شده باید از برخورد مناسب استفاده کرد.^۲

ارائه توصیه‌های زیستی لازم مانند دور نگه داشتن گوشی از سر تا حد امکان و پرهیز از استفاده از تلفن همراه در مناطقی که صدا در آنجا به شکل ضعیفی دریافت می‌شود از اقدام اولیه والدین به شمار می‌آید. اولیاء نه تنها باید با استفاده مثبت و بهینه خود در فضای مجازی، الگوی عملی به کودک ارائه کنند، بلکه باید با تشویق و ترغیب کودک از وی بخواهند جهت گسترش تعامل سازنده اجتماعی سود ببرد، از دیگر امکان عمل‌های اولیا به فرزند می‌تواند این باشد که فضای مجازی به عنوان یک منبع آموزشی، ابزاری تفریحی، وسیله‌ای جهت ارتقای خلاقیت او باشد.^۳

از این وسیله جهت ارتقاء خلاقیت می‌توان سود برد که با تشویق کودکان به گردآوری مجموعه خلاق یا به مسابقه نهادن تهیه پیام کوتاه‌های خلاق و طنزآمیز بین خود و فرزندان‌شان یا تشویق فرزند با وارد شدن به مسابقه و نظایر آن با دوستانش استفاده مثبت و بهینه‌ای از آن را در سطح فرزند و گروه همسالانش پدید آورد.^۴

^۲. همان.

^۳. همان، ص ۲۲۶.

^۴. همان، ص ۱۲۷.

^۱. منطقی، تلفن همراه، ص ۲۲۵.

لذا باید سعی بر این داشته باشد که در استفاده از اینترنت به ویژه شبکه‌های اجتماعی امروزش با دیروز فرق کند کودکان و نوجوانان مهمترین قشر جامعه هستند باید آینده آنها خوب رقم بخورد و آسیب به آنها وارد نشود. همچنان که در حدیث از حضرت علی علیه السلام فرمودند: «هر که دو روزش مثل هم باشد زیان دیده است.»^۱ باید به کودکان آموزش بدهیم که از هر وسیله یا هر چیزی در جهت ارتقاء خود استفاده کنند، حتی همین تلفن همراه و فضای مجازی فرصتی است برای کودکان و نوجوانان تا مطالب بیشتر و بهتری بیاموزند و هر روزشان با هم متفاوت باشد.^۲

پس با استفاده مطلوب، مؤثر و بهینه از همه لحظه‌ها و ظرفیت‌ها می‌توان به رشد و شکوفایی همه جانبه کودکان رسید. در نتیجه با شناخت لازم به کودکان و تعیین هدف آنها در استفاده از اینترنت، آنها را تشویق و ترغیب کرد که در استفاده از این وسیله برای ارتقاء خلاقیت و منبع آموزشی کار کنند و وقت خود را صرف ارتباط‌های هدفمندتر، معنادار و معین کنند.

5-3- استفاده از بازی‌های متناسب با کودک

هر رسانه از جمله بازی‌های ویدیویی رایانه امکان اثرگذاری مثبت و منفی بر کودکان را دارد. بنابراین باید

برای استفاده از آنها برنامه داشت تأثیرات منفی بازی‌های رایانه‌ای موقعی بروز می‌کند که این بازی‌ها به طور نامناسب استفاده شود ولی اگر بازی‌های مفید و مناسب سن کودک درست استفاده شود و ساعات بازی توسط والدین تحت کنترل باشد می‌تواند اثرات مثبت در پی داشته باشد.

بازی‌های رایانه‌ای نیازمند سیاست‌گذاری مناسب و دقیقی است، اهمیت روزافزون و متقاضیان بالای این بازی‌ها در میان اقشار مختلف خود می‌تواند به عنوان مزیت به حساب آید، از جمله تأثیرات مثبت استفاده بجا و مناسب از بازی‌های رایانه‌ای می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- یادگیری مطالب آموزشی مؤثر را برای کودکان و نوجوانان آسان و لذت بخش می‌کند.

- باعث افزایش دقت دیداری و تفکر خلاق به خصوص در سنین کودکی می‌شود و وسیله‌ای مناسب برای پر کردن اوقات فراغت کودک باشد.

- باعث هماهنگی چشم و دست و پرورش عضلات ظریف در کودکان می‌شود. والدین برای تشخیص بازی‌های مفید، سن و جنس فرزندان را باید در نظر داشته باشند. شناخت آنها نسبت به مسائل تربیتی و آگاهی نسبت به انواع بازی‌های رایانه‌ای نیز اهمیت دارد.^۳

^۱ . «مَنْ اسْتَوَى يَوْمًا فَهُوَ مَغْبُونٌ»، حرعاملی، وسائل الشیعه،

ج 16، ص 94.

^۲ . منطقی، تلفن همراه، ص 191.

^۳ . یاراحمدی خراسانی، امامی، مدیریت رفتار فرزندان در فضای مجازی، ص 171-172*.

کودکان از بازی‌های رایانه‌ای مسائلی را می‌آموزند که شاید هیچ‌گاه در مدرسه به آنها آموزش داده نشود آنها یاد می‌گیرند که مشکلات را حل کنند خطر را برعهده بگیرند و نتایج کار خود را ارزیابی کنند و با دیگران برای رسیدن به یک هدف همکاری کنند این موارد را از بازی‌های رایانه‌ای به شیوه‌ای جذاب و بی‌دردسر یاد می‌گیرند.^۱

-همچنین شواهدی در دست است که نشان می‌دهد انجام بازی‌های رایانه‌ای می‌تواند توانایی‌های شناختی ویژه‌ای را در کودکان و نوجوانان بهبود بخشد. کودکان زمانی که به واسطه محیطی انیمیشن شده با بازی کامپیوتری تعامل می‌کنند نسبت به زمانی که همان موارد مشابه را همانند توضیح و متن صفحه‌ای ارائه می‌گردند، عمیق‌تر یاد می‌گیرند.^۲

حالا این بازی‌های مناسب که کودکان در محیط بازی رایانه‌ای قرار می‌گیرند بازی‌هایی است که به مهارت‌های آموزشی آنها کمک می‌کند و فرزند توان برنده شدن در آنها را داشته باشد. نه اینکه همیشه بازنده باشد. همچنین این بازی‌ها نباید قواعد تربیتی خانواده را برهم زنند. والدین باید قبل از تهیه یا خرید یک بازی جدید برای فرزندشان، خودشان یک دور آن بازی را تجربه کنند و اگر آن را مناسب ارزیابی کردند، برای فرزند خود

تهیه کنند. حتی والدین می‌توانند بازی را از دوستان خود یا دوستان فرزندشان امانت بگیرند و آن را امتحان کنند تا از غیر مفید بودن بازی اطمینان حاصل کنند، ما می‌توانیم خودمان رقیب کودکان باشیم و در این نوع رابطه، او را به سمت بازی‌های سوق دهیم که مورد تاییدمان باشد.^۳

لذا این بازی‌های مورد تایید ما بر اساس متناسب بودن بازی برای سنین مختلف است که هر کدام یک علامت اختصاری مربوط به خود دارد که بر روی جلد بازی‌ها چاپ می‌شود، درجه اول با علامت مخصوص خردسالان^۴ است و درجه دوم با علامت مخصوص کودکان سنین ۶ سال به بالا^۵ در برگیرنده تمامی بازی‌های بدون خشونت کارتون و انیمیشنی می‌شود.^۶

وقتی فرزندمان از انجام کاری لذت می‌برد، دستور دادن ما برای توقف کار بی‌نتیجه خواهد بود. وقتی کودک در حال بازی رایانه‌ای است نمی‌توان او را از اینترنت جدا کرد. بازی و سرگرمی آنها در اینترنت خلاصه شده است اما می‌توان حس خلاقیت آنها را شکوفا کرد، حتی با دیدن بازی‌های رایانه‌ای به کارهای خوب و مثبت روی بیاورند یا حتی یاد بگیرند چطور روی پای خودشان بایستند و در موقعیت حساس زندگی تصمیم‌های درست

^۳ . خیرخواه، مدیریت موبایل در خانواده، ص ۵۲.

^۴ . Early childhood.

^۵ . Everyone.

^۶ . پوریانی، نظارت بر فرزندان در فضای مجازی، ص ۱۹-۱۸.

^۱ . سجادی جوزی، کودک و رسانه، ص ۳۰۶.

^۲ . بیابانگرد، فرزند من و رسانه، ص ۶۴.

و عاقلانه بگیرند. همچنین آنها می‌توانند مهارت استفاده همزمان از دست‌ها و چشم‌هایشان را پیدا کنند که این مهارت می‌تواند در آینده شغلی آنها کارساز باشد پس با برنامه‌ریزی مناسب یعنی با بازی‌های فکری و سرگرمی سالم و برنامه زمان بندی بازی کودکان در اینترنت توجه لازم را داشته باشیم.

نتیجه گیری

در این مقاله بر اساس یافته‌ها به این نتیجه رسیدیم که فضای مجازی ابزاری پیشرفته محسوب می‌شود و باید در راه صحیح استفاده شود. افراد به ویژه کودکان باید برای ورود به دنیای مجازی اطلاعات کافی در اختیار داشته باشند. این اطلاعات و آگاهی از طریق والدین صورت می‌گیرد. از طرفی ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری خانواده‌ها و کودکان نسبت به تهدیدات فضای مجازی از اولویت ویژه‌ای برخوردار است. پیشگیری از آسیب‌ها و توجه والدین به رفتار فرزندان، خیلی تأثیرگذار است و باید بدانند اگر بنیان تفکر و شخصیت کودکان به صورت ناصحیح شکل بگیرد افراد به راحتی به حریم خصوصی آنها وارد می‌شوند.

لذا خانواده‌ها با راهکارهای خانوادگی که میتوانند در قالب آموزش، فرصت و تهدید به کودکان و یا همراهی والدین با فرزند باشد گاهی با شناخت نیاز او میتواند با

تهدیدها مقابله کند. با وجود این آسیب‌ها در اینجا لازمه کار، نظارت والدین است که میتواند راهگشا باشد. و در بعد دیگر راهکارهای اجتماعی که شروع آن با فیلتر کردن سایت‌های نامناسب است، که میتواند مؤثر باشد، همچنین با فرهنگ سازی استفاده بهینه میتوان از این مواضع جلوگیری کرد، چنانچه کودک بخواهد بازی با رایانه را انجام بدهد بهتر است بازی متناسب او را برایش انتخاب و با برنامه ریزی در اختیارش قرار بدهیم تا آنها را از این خطرات و آسیب‌ها حفظ کرده و در امان بمانند. در مقاله‌ی پیش رو پیرامون آسیب‌های فضای مجازی در کودکان و راهکارهای مقابله با آن بحث شد. اما بسیاری از مطالب مهم و کاربردی در مورد فضای مجازی مسکوت مانده است، بنابراین به ارائه چند پیشنهاد می‌پردازیم تا با به کارگیری این پیشنهادها خانواده‌ها بتوانند بهتر با این موضوعات آشنا شوند، جهت تحقیق و پژوهش موضوعات زیر به افراد اهل قلم پیشنهاد می‌شود:

1. آسیب‌های فضای مجازی در برقراری ارتباط زوجین
2. تاثیر فضای مجازی بر طلاق
3. چگونگی فرهنگ سازی و باید ها و نبایدهای فضای مجازی

۴. آثار فضای مجازی بر بلوغ زودرس

در بحث راهکارها هم راهکارهای مهم خانوادگی و اجتماعی آورده شده که هنوز جای کار دارد و میتوان راهکارهای دیگری را آورد و یا ابعاد دیگری غیر از بعد خانوادگی و اجتماعی را هم بررسی کرد که پیشنهاد می‌شود پژوهشگران محترم به این مهم بپردازند.

قرآن کریم، ترجمه: ابوالفضل بهرام پور.

کتاب فارسی

- السان، مصطفی، حقوق فضای مجازی، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳.ش.
- بیابانگرد، اسماعیل، فرزندان من و رسانه، تهران ریاست جمهوری مرکز امور زنان و خانواده، چاپ اول، ۱۳۸۷.ش.
- پاک‌نهاد، محسن، فضای مجازی جاذبه‌ها و آسیب‌ها، تهران، انتشارات کتابسرا، چاپ اول، ۱۳۹۵.ش.
- پوریانی، مقداد؛ مسلمی، مهدی، نظارت بر فرزندان در فضای مجازی، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، ۱۳۹۵.ش.
- تراشیون، علیرضا، والد سوم، قم، دفتر نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۹۸.ش.
- چشمه نور، مرتضی؛ پوریانی، جابر، نصیری، معصومه؛ فضای مجازی و سواد رسانه‌ای، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، ۱۳۹۷.ش.
- حسینی، بشیر، ۱۵۰هشتگ، تهران، انتشارات رواق اندیشه، چاپ دوم، ۱۳۹۴.ش.
- حبیبی اصل، سعیده، خضر راه دوست، لیلا، با فرزندان در اینترنت، بی‌جا، بی‌نام، ۱۳۹۲.ش.
- خیرخواه، طاهره، مدیریت موبایل در خانواده، تهران، یادافزین، ۱۳۹۳.ش.
- داوری دولت‌آبادی، عماد، اینترنت پاک، قم، اعتلای وطن، چاپ اول، ۱۳۹۹.ش.
- سجادی جوزی، احمد، کودک و رسانه، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای، چاپ اول، ۱۳۹۶.ش.
- عباس ولدی، محسن، ارتش رایانه ای و نوازش تازیانه ای کتاب هفتم، قم، انتشارات آیین فطرت، چاپ نهم، ۱۳۹۸.ش.
- فرح‌بخش، کیومرث، خبازی راوندی، محمدرضا، شبکه‌های مجازی و خانواده، کاشان، انتشارات مرسل، چاپ دوم، ۱۳۹۶.ش.
- فجری، محمد مهدی، خانواده‌ها بدانند، قم، مهرالمؤمنین، چاپ چهارم، ۱۳۹۷.ش.
- کهوند، محمد، شبکه عنکبوتی، قم، ذکری، چاپ دوم، ۱۳۹۷.ش.
- منشی‌زاده، محمد، والدین حقیقی فرزندان مجازی، کرج، انتشارات پارس‌یان البرز، چاپ اول، ۱۳۹۷.ش.
- منطقی، مرتضی، تلفن همراه، تهران، عابد، چاپ دوم، ۱۳۸۷.ش.
- محمدی، علی، تهدیدهای فضای مجازی و راهکارهای مقابله، تهران، انتشارات آفتاب گیتی، چاپ اول، ۱۳۹۷.ش.
- نصراللهی، محمدرضا، چگونه مراقب فرزندانمان در اینترنت باشیم، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۹۵.ش.
- نصیری، معصومه، امنیت در فضای مجازی، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، ۱۳۹۶.ش.
- نصیری، معصومه، سواد رسانه‌ای و خانواده، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، ۱۳۹۶.ش.
- ندافیون، مهری، محمدیان سرچشمه، محمدحسین، حفظ حریم خصوصی خانواده‌ها در فضای مجازی، یزد، اندیشمندان یزد، ۱۳۹۴.ش.
- یاراحمدی، خراسانی، مهدی، امامی، صابر، مدیریت رفتار فرزندان در فضای مجازی، بی‌جا، انتشارات به پویش، بی‌تا.

کتاب عربی

- حر عاملی، محمدبن حسن، وسائل الشیعه، مصحح محمد رازی، قم، مؤسسه آل البيت عليهم السلام لاحیاء التراث، چاپ سوم، سال ۱۳۷۰.ق.
- فیض کاشانی، محمدبن مرتضی، الوافی، مصحح، سید ضیاء الدین حسینی، اصفهان، عطر عترت، چاپ اول، ۱۳۸۸.ش.
- متقی هندی، علاءالدین علی، کنز العمال، بیروت، مؤسسه رساله، چاپ پنجم، ۱۹۸۵.ق.
- مجلسی، محمد باقر بن تقی، بحارالانوار، مصحح علی اکبر غفاری، بیروت، دارالاحیاء التراث، چاپ سوم، ۱۴۰۳.ق.

چالشهای تعلیم در فضای مجازی

ناهید باقری

حوزه علمیه الزهراء (سلام الله علیها)

اراک

چکیده

در هر فضایی که انسان به تعامل و تعلیم می پردازد، ملزم به رعایت ضوابط و قواعدی هست تا به نتیجه ی دلخواه و مطلوب خود برسد. هر چه محیط ناشناخته تر باشد رعایت آن اصول مهم تر به شمار می آید. لذا در فضای کمتر شناخته شده ای چون فضای مجازی تعیین این چهارچوب ها برای جلوگیری از چالش های پیش رو اصل مورد توجهی است که مستلزم داشتن مطالعه در زمینه های مورد نظر می باشد. در این نوشتار با رویکرد بررسی چالش های تعلیم در فضای مجازی ابتدا برخی از این چالش ها را برشمرده و سپس به ارائه برخی راهکار های موثر در برخورد با چالش ها پرداخته می شود. عدم وجود نظم در آموزش مجازی، عدم بروز خلاقیت در آموزش مجازی، عدم رشد مهارت های اجتماعی در فضای مجازی، وجود مشکلات نرم افزاری و ضعف زیرساختی در این مبحث، نداشتن تجربه و تخصص کافی در میان مربیان جهت انتقال مفاهیم به فراگیران و در دسترس نبودن وسایل ارتباطی برای همه ی فراگیران از مهمترین چالش ها به شمار می رود.

کلید واژه: چالش های آموزشی، راهکار دینی، فراگیر، فضای مجازی

و موسسات آموزشی به ویژه دانشگاه ها در تلاشند تا هرچه سریعتر آموزش ها را با ساختاری استاندارد و متناسب با کشور خودمان ارائه دهند. چراکه این موضوع به یکی از مهمترین مباحث روز جهان مبدل شده است و توجه بسیاری از کشور های جهان را به خود معطوف کرده است^۱

الف) مفاهیم لغوی و اصطلاحی:

1- مفاهیم لغوی:

فضا: میدان و عرصه، مکانی فراخ، مکانی که کره زمین در منظومه شمسی اشغال میکند^۲

مجازی {م} (ص نسبی) منصوب به مجاز یعنی غیر حقیقی، مقابل حقیقی، استعمال لفظ در غیر معنی موضوع له با وجود قرینه ای که مانع از اراده ی معنی اصلی باشد.^۳

تعلیم {ت} {ع مص} بیاموختن، آموزانیدن، آگاه کردن، کسی را چیزی آموختن، آموزش و پرورش^۴

برای لغت فضا معانی متفاوتی آورده شده است از جمله: مجازی: منسوب به مجاز، وجودش متعلق به مجازی است.^۵ در فرهنگ لغت به تنهایی معنایی ندارد و در

بشر همواره در طول زندگی خود در حال فراگیری و کسب دانش بوده که با گسترش فناوری، مقوله آموزش نیز از آن بی بهره نمانده و گام به گام با فن آوری ها هماهنگ و تقویت گردیده است، بنابراین تحصیل کردن یکی از نیاز های اساسی اوست و بدیهی است که برای زندگی در جامعه پیشرفته امروز که اطلاعات دم به دم در حال تغییر و پیشرفت است، انسان بی خبر از این تغییرات انسانی بی ثبات و جدا مانده از جامعه محسوب میشود. در این مقاله سعی شده است که با بررسی چالش های تعلیم در عرصه فضای مجازی به دنبال تغییر و تحول سازنده و رفع این موانع پرداخته شود، چرا که با افزایش جمعیت، جامعه نمیتواند پاسخگوی تمامی افراد به آموزش باشد، بنابراین باید راهبردی یافت که با کمترین هزینه، آموزش برای همگان میسر شود.

آموزش از راه دور به ویژه با کمک رایانه پاسخ مناسبی به این نیاز محسوب میشود که این خود یکی از مزایای غیر قابل انکار این شیوه آموزش به شمار میرود. بدیهی است که اینگونه آموزش هنوز هم دارای نقص ها و کمبودهایی است و باید گام به گام با مطالعه و بررسی ارزشیابی آن در جهت رفع آن ها کوشید. البته آموزش مجازی از طریق اینترنت یا آموزش الکترونیکی در ایران صنعتی نوپا در تکنولوژی آموزش از راه دور است. بنابراین مراکز

^۱ پوریانی جابر و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه ای صفحه 25

^۲ معین محمد، فرهنگ فارسی معین، ج 2، ص 2552

^۳ همان، ج 3، ص 3864

^۴ همان، ج 5، ص 1103

^۵ همان، ج 3، ص 3866

مفهوم ترکیبی با اسم ها و صفت ها معنا می یابد و معمولاً با وسایل الکترونیکی مثل رایانه و به ویژه اینترنت به کار میرود. البته مجاز را میتوان یک امر انتزاعی و ذهنی در نظر آورد اما نکته اصلی مجازی بودن است نه مجاز لذا با اضافه کردن یک حرف میتواند معنای جدیدی یابد.

2- مفهوم اصطلاحی:

فضای مجازی اصطلاحی جدید و زاده دوران معاصر است، به طور کلی این اصطلاح مفهومی نو است که با شیوه ی زندگی و تفکر دوران معاصر مبتنی بر تکنولوژی نوین اطلاعاتی در ارتباط نزدیک است.^۱

فضای مجازی یکی از واژه هایی است که نخستین بار ویلیام گیبسون در یکی از داستان های علمی تخیلی خود به کار برد. از نظر او فضای مجازی از اتصال رایانه ها پدید آمده است که تمامی انسان ها و منابع اطلاعاتی را به هم متصل کرده است.

تعریفی که آکسفورد از فضای مجازی ارائه میدهد چنین است: فضای مجازی گستره جهانی است که شبکه های گوناگون رایانه ای در اندازه های متعدد با استفاده از سخت افزار و نرم افزار های گوناگون و با قرارداد های

ارتباطی به یکدیگر وصل شده اند.^۲ نکته ای که در اینجا لازم به ذکر است این است که فضای مجازی بر خلاف ظاهر نامگذاری آن حقیقتاً مجازی نیست بلکه با توجه به آثار آن یک دنیای حقیقی است. گسترش فن آوری های اینترنتی و در دسترس بودن آن فضای مجازی را شبیه ساز دنیای واقعی کرده است.^۳

ب) آموزش مجازی و مروری بر تاریخچه آن:

در سال 1800 میلادی آموزش از راه دور آموزش مکاتبه ای تلقی میشد. آموزش مکاتبه ای که با نامه نگاری توسط مدرسه یا موسسه های واجد شرایط اداره میشد و بین دانشجویان و استادان از طریق نامه نگاری ارتباط برقرار می کرد و مورد توجه متریان بود. همزمان با ایالات متحده آمریکا که در زمینه آموزش از راه دور فعالیت داشت کشور های اروپایی دوره های آموزشی را قبل از سال 1840 به صورت جزوه های خلاصه شده آغاز کرده بودند اولین دوره آموزش از راه دور در سال 1892 تاسیس شد متکی بر اداره ی پست، اداره میشد. در اواسط قرن بیستم برنامه های آموزشی متنوعی نیز وجود داشت که به سمع و نظر مخاطبانی که نمی توانستند در کلاس ها متمرکز حضور یابند میرسید. با

^۲ -مرشیدی زاد علی، ظرفیت های فراورده های جهان اسلام در

فضای مجازی، ص 12

^۳ صداقت ثمر حسینی کامیار، اینترنت و هویت ملی-دینی

ایرانیان، ص 10

^۱ پوریانی جابر و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه ای،

پشتیبان، چاپ اول، 39

توجه به شهرت رادیو و تلویزیون آموزش دهندگان به تکنولوژی جدیدی دست یافتند که به سیستم پستی متکی نبود و به این ترتیب مجوز اولین رادیوی آموزشی در سال 1921 صادر شد که اولین پایه شکل گیری آموزش الکترونیکی محسوب میگردد.¹

در اواخر دهه 1960 میلادی پدیده ای به نام اینترنت جهان را متحول کرد. اینترنت در عرصه های آموزشی چالش های جدیدی را پیش روی کاربران خود قرار داده است و برای آموزش طی سالیان اخیر مورد استقبال قرار گرفته است. تاسیس شبکه آرپانت در سال 1969 به عنوان منشاء پیدایش اینترنت شناخته شد.² هم اکنون نیز در نقاط مختلف دنیا از جمله ایران از این شیوه ی آموزش برای تحصیل و یادگیری استفاده میشود ابزار هایی مانند اسلاید و تصاویر متحرک با تولید و توسعه وسایل سمعی بصری به عنوان ابزار کمک آموزشی به کلاس درس راه یافت و ظهور صنعت تلویزیون نقطه عطفی در روند تکمیلی آموزش از راه دور پدید آورد.

واژه فضای مجازی اولین بار در سال 1984 در رمان علمی تخیلی "ویلام گیبسون" با نام "نیو رومنس" مطرح شد. این اصطلاح برای توصیف فضای خیالی به کار برده میشد جایی که در آن واژه ها، داده ها، روابط از طریق ارتباطات و به واسطه ی کامپیوتر پدیدار می

¹ شیردل محمود، "آموزش از راه دور" ص 5

² پوریانی جابر و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه ای، ص 16

شدند. فضای مجازی مکانی به شمار می رود که افراد توسط فن آوری های اینترنتی با یکدیگر ارتباط برقرار می کنند.

آموزش از راه دور در کشورمان به جز تجربه کوتاه دانشگاه آزاد قبل از انقلاب و دانشگاه پیام نور مبتنی بر استفاده از شیوه ی ارتباط از راه دور دارای سابقه طولانی ای نیست. در پایان دهه 70 نرم افزار آموزش مجازی در دستور کار دانشگاه تهران قرار گرفت. در سال 1380 سایت آموزش مجازی دانشگاه تهران برای متربیان راه اندازی شد. به دنبال آن تعدادی از دانشگاه ها اعلام کردند که راه اندازی آموزش الکترونیکی را جز برنامه های خود قرار داده اند.

لذا آموزش الکترونیکی، آموزش مبتنی بر کامپیوتر، آموزش مبتنی بر وب نمونه های انتخاب شده برای روش های جدید آموزشی می باشد. بادر نظر گرفتن تعریف فوق آموزش مجازی فرایند و ابزار انتقال دانش به سوی یاد دهی و یادگیری یا یک شیوه ی نوین با بازیابی نسبی است.³

جهان مجازی در واقع تلاشی است برای باز نمایی واقعی جهان واقعی است. جهان مجازی اثر جهان واقعی است که بدون صرف هزینه و وقت عکس و نامه ها و متن خود را برای یک یا چند نفر ارسال می توان کرد.

³ صداقت ثمرحسینی کامیار، اینترنت و هویت ملی-دینی ایرانیان، ص 231

ج) اهمیت سواد رسانه ای:

سواد رسانه یعنی مردم سالاری در جامعه یعنی به جای اینکه مردم مصرف کنندگانی فرهیخته باشند، شهروندانی فرهیخته شوند.^۱

هر علمی که به حال جامعه مسلمانان سودمند باشد مصداق فریضه و واجب کفایی است در عین حال در اسلام کسب علم به تنهایی کافی نیست و با کسب ایمان می توان علم را از آفات حفظ کرد.

بی توجهی به انگیزه های معنوی یکی از مشکلات مباحث مطرح هست این خلاء وقتی بیشتر حس می شود که بسیاری از افراد همه چیز دان می شوند یعنی در معرض پیام های متعدد و متنوع رسانه ای قرار گرفته و بدون عمق یافتن در مقولات در سطح باقی مانده و احساس بی نیازی به مطالعه و یادگیری می کنند و در حوزه عمل چیزی را پیاده سازی نمی کنند. در چهارچوب اسلامی علم بدون ایمان و ایمان بدون علم کافی نیست.^۲

اسلام هیچ محدودیتی برای علم آموزی قائل نشده است بر خلاف برخی دیگر از واجبات که مقید به زمان و مکان هستند. فریضه ی علم جنسیت، مکان، زمان و حتی کیش و آیین نمی شناسد لذا می توان گفت هر علمی

^۱ پوریانی جابر و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه ای، ص 181

^۲ همان، ص 104

که به حال جامعه مسلمانان سودمند باشد مصداق فریضه و واجب کفایی است.^۳ بخوان به نام پروردگارت که جهان را آفرید همان کسی که انسان را از خون بسته ای خلق کرد...^۴

در شرایط کنونی برای ابلاغ پیام های جهانی و جاودانه اسلام نمی توان فقط به ارتباط های سنتی میان فردی و گروهی اکتفا کرد زیرا ابزار ها و شیوه های ارتباطات و تبلیغات با زمان های گذشته کاملاً متفاوت است و اصلاً تناسب تبلیغی در اسلام ما را ملزم می کند که از رسانه های نو در تمام فرایندهای پیام رسانی استفاده کنیم.^۵

شهید مطهری در این زمینه می فرماید: در دنیای اسلامی دگرگونی خاصی پیدا می شود به این معنا که با گرویدن ملل مختلف به اسلام و با بسط دنیای مسلمانان کم کم شمشیر ها کنار گذاشته شد و در عوض کتاب ها به عنوان سلاحی تازه به کار گرفته شدند.^۶

حضرت آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب: "یکی از خصوصیات ممتاز عصر حاضر، آماده بودن وسایل پیام رسانی است فضای مجازی در حقیقت فضای حقیقی است که در زندگی بسیاری از مردم حضور دارد"^۷

^۳ همان، ص 183

^۴ قرآن کریم، مکارم شیرازی ناصر

^۵ بیات بهاره، "سواد رسانه ای"

^۶ مطهری مرتضی، "پیرامون انقلاب اسلامی" یادداشت ها

سخنرانی ها و مصاحبه ها، ص 180-184

^۷ سخنرانی نوروزی، 1399/01/03

آیت الله جوادی آملی می فرمایند: " هر که غافل از خطرات و آسیب های این فضا است، باید بداند این فضا حقیقی است نه مجازی، هر جا فکر و اندیشه منتقل شود فضای حقیقی است"^۱

توصیه می شود که فضای مجازی را امتداد فضای واقعی بدانیم و در این فضا بسیاری از اصول حاکم در جامعه را جاری کنیم، لذا باید به همه قواعد و نزاکت و ادب انسانی از جمله تعیین چارچوب برای خود پرهیز از بی اخلاقی در این فضا، تحت تاثیر قرار نگرفتن به رفتار های به ظاهر مدرن، ممنوعیت رویت تصاویر مستهجن اهتمام ورزیم. معلم نقطه ثقل پرگار و مرکز کادر سازی نظام و احیا گر محیط فرهنگی و اجتماعی جامعه است. رسالت معلم توسعه منطقه اخلاق است به طوری که رهاورد آن این نکته باشد که جامعه تابع اخلاق شود و نه اخلاق تابع جامعه لذا تنها راه تحقق حقیقت به واقعیت بلند کردن غلم غلم است و راه استعمال جمهوریت و اسلامیت نظام، امروزه از تولید علم نافع می گذرد و به تعبیر امام خامنه ای ملتی که تولید علم نداشته باشد نباید توقع عزت هم داشته باشد.^۲

د) تعلیم و تربیت در فضای مجازی:

آموزش مجازی آموزشی است که مبتنی بر وب یا ترکیب آموزش و تکنولوژی که فرآیند یادگیری را بهبود می

بخشد. آموزش مجازی روشی است مبتنی بر اصل خودآموزی و مواد آموزشی که خود آموز از آن بهره می گیرد: رادیو، تلویزیون، اینترنت و رایانه می باشد طوری که در هر نقطه از جهان می توان از این نوع آموزش بهره ببرند.^۳ با توجه به اینکه انسان ها در ابتدای خلقت زندگی بسیار ساده ای داشتند و با گذشت سال ها با اختراع وسایل جدید توانایی انتقال دانش را از راه دور فراهم کردند و یادگیر متفاوت شکل گرفت چرا که انسان در مسئله جهل معذور نیست و باید در پی فراگیری علم و دانش باشد.^۴

از جمله ویژگی های آموزشی می توان به استفاده از فن آوری در آموزش با استفاده از وسایل جدید، تامین ارتباط دو سویه میان یادگیرنده و یاد دهنده در هر زمان و لحظه، ارائه مطالب آموزشی از طریق یک سازمان پشتیبانی کننده را می توان نام برد. پس اینترنت به خودی خود ابزاری بی طرف و خنثی است اما اینکه مردم چگونه از آن استفاده می کنند تعیین کننده است اگر استفاده از اینترنت مناسب و مساعد باشد باعث توسعه جامعه و حرکت خواهد شد و گرنه مشکلات عمده ای را برای خانواده و جامعه پدید می آورد.^۵

^۳ قربانخانی مهدی، "بازنمایی چالشهای آموزش مجازی در نظام آموزش"

^۴ مکارم شیرازی ناصر، به یاد معلم، ص 14

^۵ نصیری معصومه، "کرونا در آیین سواد رسانه ای در علوم شناختی"

^۱ درس خارج فقه، 1395/08/18

^۲ شیردل محمود، "آموزش از راه دور"

لذا در این مقاله سعی می گردد به چالش های تعلیم در فضای مجازی پرداخته شود که آشنایی با این چالش ها می تواند بهترین بستر آموزشی را در جهت رشد برای مربی فراهم کند.

چالش های پیش رو عبارتند از:

1- عدم بروز خلاقیت در آموزش مجازی:

مدرسه در رشد خلاقیت دانش آموزان بسیار تاثیرگذار است. بسیاری از دانش آموزان و والدین در برابر آموزش مجازی مقاومت می کنند به دلیل اینکه آن را ناکارآمد می پندارند. اما این نوع آموزش زمانی ناکارآمد به نظر می رسد که دانش آموزان نتوانند به خوبی با آموزش مجازی ارتباط برقرار کنند و عدم برقراری ارتباط با این فضا به دلیل نبود خلاقیت و ابتکار عمل در تدریس می باشد نه به محیط آموزشی، لذا خلاقیت در تدریس مجازی از جمله عوامل مهم و تاثیر گذار در موفقیت آموزش مجازی می باشد.

روش های مختلفی وجود دارد که معلمان با بهره گیری از آن ها می توانند تدریس خلاقانه ای را در فضای مجازی ارائه دهند و فضای جذاب و چالش انگیزی را برای آموزش و یادگیر دانش آموزان مهیا کنند. پس معلمان باید بتوانند یک برنامه محتوایی تنظیم کنند و استفاده از تمام ابزار ها و روش های مختلف را در برنامه آموزشی خود بگنجانند.

ازجمله راهکار های خلاقانه برای تدریس در فضای مجازی میتوان به موارد زیر اشاره کرد:

1- استفاده از ابزار های چند رسانه ای: در تولید محتوی آموزشی جاب منجر به جلب توجه دانش آموزان به مطالب آموزشی می شود، استفاده از رسان های مختلف مانند: متن، گرافیک، عکس، صدا، پویانمایی و... در کنار یکدیگر جهت انتقال بهتر پیام را چند رسانه ای می گویند که در مقابل برنامه های صرفا متنی به کار می رود. در چنین برنامه هایی تا حد امکان از متن کمتر استفاده می شود و بار اصلی انتقال پیام بر عهده ی سایر رسانه های تصویری یا صوتی قرار می گیرد.¹

2- تماس تصویری: پیام تصویری گروهی یکی از تاثیر گذار ترین عوامل در تدریس مجازی بوده است که منجر به تعامل دانش آموزان با معلم و همکلاسی هایشان می باشد و زمینه را برای فعالیت دانش آموزان فراهم می آورد. میتوان از طریق برقراری تماس تصویری برای پرسش و پاسخ های گروهی تبادل نظرات و بحث های مرتبط درسی رفع اشکال مباحث درسی ارائه مطلب درسی توسط دانش آموزان و ... استفاده کرد.

3- تهیه و ضبط فیلم آموزشی: یکی دیگر از روشهای بکارگیری خلاقیت در تدریس مجازی ضبط ویدئو آموزشی می باشد. تماشای ویدئو بیشتر از خواندن کتاب

¹ صداقت ثمرحسینی کامیار، اینترنت و هویت ملی-دینی ایرانیان،

به یادگیری و یادآوری مفاهیم کلیدی کمک می کند. ضمن آنکه تدریس بر روی تخته یکی از گزینه های جدا نشدنی هر آموزشی محسوب می شود. بنابراین بهتر است بعضی از دروس مانند ریاضی، فیزیک و... و یا بخش هایی از درس که مفهومی هستند با استفاده از تخته تدریس شوند.¹

4- بازی و مسابقه: برگزاری مسابقات و بازی های مختلف حس رقابت را بین دانش آموزان افزایش داده و باعث تعامل بیشتر آنها می شود.

5- اتاق فکر و گفتگو در شبکه های اجتماعی: تشکیل گروه در یکی از رسانه های اجتماعی به منظور شرکت دادن دانش آموزان در بحث های درسی و تبادل نظرات و به اشتراک گذاری فیلمها و کلیپ های آموزشی و فایل های صوتی، pdf اما برای فعال کردن دانش آموزانی که دارای انگیزه ی کمتری نسبت به بقیه هستند می توان از پرسش های تستی، نظرسنجی درباره موضوعات مختلف و آزمون های آنلاین استفاده کرد. این قبیل کارها باعث تعامل دانش آموزان و برقراری ارتباط راحت و موثر با معلمان شده است و بالطبع بازدهی بیشتری را ایجاد می نماید.

2- عدم وجود نظم در آموزش مجازی:

نظم به معنی رعایت هنجار هایی است که هر مجموعه ی کوچک و بزرگی برای اجزای مختلف خود تعریف می کند. جایگزین شدن آموزش از راه دور به جای آموزش

در مدرسه باعث ایجاد بی نظمی در برگزاری کلاس ها و عدم کنترل معلم بر کلاس درس شده است. چراکه دلیل این چارچوب رفتاری مجاز و مطلوب باعث تنظیم روابط و فعالیت ها میشود و در نتیجه نظم هر گروهی به تدریج و کم کم برای همان گروه تثبیت می شود و اعضا باید به رعایت آن التزام داشته باشند.²

با توجه به شرایط مجازی شدن تدریس در هر گروه کلاسی اعضا باید با هم همبستگی داشته باشند و از مربی تبعیت کنند. اگر مربی به قوانین و نظم کلاسی پایبند باشد در آینده هم به قوانین وضع شده در جامعه و یا هر محیطی که در آن فعالیت دارد پایبند خواهد بود چراکه فعالیت بیرونی انسان ها با توجه به روحیات درونی آن ها شکل می گیرد. و از سوی دیگر آدم هایی که نظم را در همه جا اعم از فضای حقیقی و مجازی رعایت نمی کنند افرادی هستند که خاصیت و فایده ای برای جامعه ندارند و بلایی برای جوامع بشری محسوب می شوند.³

با توجه به اینکه یکی از علت های عقب افتادگی برخی از جوامع قانون گریزی و بی نظمی است پس از حالا باید التزام به نظم را در شیوه های نوین آموزشی نهادینه کرد

² جوان عبدالله، نظم اجتماعی در اسلام، ص 23

³ مکارم شیرازی ناصر، به یاد معلم، ص 34

¹ نصیری معصومه، "کرونا در آیین سواد رسانه ای و علوم شناختی"

و تشویق به قانون گرایی و بیان فواید آن را مد نظر قرار داد.^۱

3- عدم رشد مهارت های اجتماعی در فضای مجازی:

امروزه اینترنت در زندگی اجتماعی جای دوستان و نزدیکان را گرفته و در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است.

انسان ها بدون برقراری ارتباط صحیح با یکدیگر امکان ادامه زندگی برایشان سخت و تا حدودی غیر ممکن می شود، پایه ی یادگیری مهارت برقراری ارتباط به دوران مدرسه بر می گردد، این ارتباطات تا امروزه از طریق آموزش مجازی امکان پذیر نبوده و دانش آموزان فقط امکان برقراری ارتباط تصویری را دارند لذا ساعت ها وقت خود را در سایت های اینترنتی می گذرانند نه تنها مهارت اجتماعی به دست نمی آورند بلکه بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیر پا می نهند. افراد از فعالیت های اجتماعی دست می کشند و به فعالیت های فردی روی می آورند. چراکه محیط کاربری اینترنت فرد را در خود غرق می کند اینترنت با توجه به رشد و جذابیتی که برای نوجوانان ایجاد می کند آن ها را به خود معتاد ساخته و جانشین والدین و دوستان می شود، که خود این مسئله باعث گوشه نشینی، عدم توانایی و

فعالیت در کارهای گروهی، افسردگی، کم تحرکی، عدم رشد معرفتی، بلوغ زودرس و... می شود.^۲

در حیطه ی تعلیم و آموزش مشارکت گروهی متربی، جهت آمادگی و تحصیل مهارت اجتماعی آن ها باید زمینه سازی کنیم به طور مثال: زمانیکه روال تدریس و پیگیری مطلب یکنواخت باشد به مزاج مخاطب ناخوشایند می آید در بیشتر موارد مخاطب به طور غیر ارادی در برابر محرک های ناخوشایند حالت تدافعی به خود می گیرد در نتیجه باعث کاهش یادگیری و کندی تدریس می شود در نتیجه برای افزایش کارایی متربی می بایست به افرادی که در صدد تحقیق اند فرصت تحقیق و مطالعه داده شود تا حداقل بتوانند مهارت حداقلی را برای زندگی اجتماعی در کارگروهی را بیاموزند.^۳ یا اینکه شورای دانش آموزی که خود جلوه ی کوچکی از تصمیم گیری ها و تصمیم سازی های افراد در کنار یکدیگر برای رشد و تعالی و مسئولیت پذیری در جامعه می باشد، نمونه ای از مهارت های اجتماعی است که برای آینده نیازمند آشنایی با آن هستند.

4- عدم وجود ارزشیابی صحیح در آموزش مجازی:

در آموزش مجازی معلم متوجه یادگیری متربیان نیست و نمی تواند ارزشیابی درستی از عملکرد آنها داشته باشد.

^۲ محمدی مژگان، "بررسی تاثیر فضای مجازی بر مهارت های اجتماعی دانش آموزان و ارائه راهکارهای تربیتی"

^۳ قرائتی محسن، مهارت معلمی، ص 98

^۱ قرائتی محسن، مهارت معلمی، ص 219

سرعت پایین اینترنت باعث می شود که گاهی در ارزشیابی از دانش آموز اینترنت قطع شود این امر سبب می شود که او انگیزه و آمادگی برای ارزشیابی دوباره را نداشته باشد، اما در فضای حضوری معلم می تواند به خوبی به دانش آموزانش بازخورد دهد و آن ها را متوجه نقایصشان کند ، ایرادات جرئی آن ها را گوشزد کند و سریعتر کلاس را به هدف مشخص شده درسی برساند. نبود ارزشیابی با کیفیت در فضای مجازی ضعف یادگیری در دانش آموزان، به ویژه دانش آموزان دیر آموز را به همراه دارد.^۱

یکی دیگر از معایب ارزشیابی در فضای مجازی روی آوردن دانش آموزان فرصت طلب به تقلب است. با توجه به اینکه تقلب کردن نوعی دروغ گفتن و دروغ نوشتن است. در روایات دروغگویی را برخاسته از حقارت نفس و فرومایگی معرفی کرده اند و دروغگو را پست و خوار دانسته اند. دروغ گفتن نوعی خیانت به فرد و جامعه است چراکه اطمینان عمومی را خدشه دار میکند.^۲ حضرت علی علیه السلام می فرمایند: شر القول الکذب (دروغ بدترین سخن است)^۳

در شرایط حاکم ارتباط گیری شاگرد و استاد سخت می شود اما باید سعی بر این کرد که با تدابیری رابطه ی

استاد و شاگرد را عمیق کرد. رعایت انصاف یکی از این تدابیر است چراکه انصاف در تدریس و پرسش رمز موفقیت است.^۴

در شرایط یکسان نحوه ی پرسش، تشویق و توبیخ همسان باشد و سعی بر این باشد که نقاط مثبت مربی را شناسایی و آن را تقویت کرد. حضرت علی علیه السلام می فرمایند: یادآوری زیاد نقاط مثبت و خوب در رفتار افراد باعث تحرک و پویای اشخاص شجاع و برانگیختن افراد دلسرد و مساحمه کار به سوی رفتار مثبت خواهد شد

5- در دسترس نبودن وسایل ارتباطی

برای همه ی متربیان:

از مهمترین چالش ها و معایب آموزش های آنلاین در درجه اول اینترنت است. نبود یک اینترنت مناسب و کارآمد استفاده بسیاری از برنامه ها و نرم افزار ها را یا غیر ممکن کرده یا کیفیت استفاده را کاهش داده است میزان پهنای باند که باعث کارایی در صدا ویدئو و تصاویر متحرک می باشد در صورت محدود بودن، خروجی و کیفیت کار را کم میکند.^۵ این امر در مناطق روستایی که امکان دسترسی به اینترنت را ندارند و همچنین به علت هزینه های بالا امکان فراهم کردن وسایل و

^۴ قرائتی محسن، اخلاق آموزش، ص 47

^۵ جانقربان کامران، مجموعه مقالات همایش ملی روانشناسی و آسیب های اجتماعی

^۱ رضایی علی محمد، "فصلنامه روانشناسی تربیتی"، ص 197

^۲ محدثی جواد، آموزش اخلاق فردی و اجتماعی، ص 237

^۳ نهج البلاغه، دشتی، خطبه 84، ص 101

تجهیزات مورد نیاز از جمله مودم، تلفن همراه و... را ندارند مشهود تر است. پس در ابتدا باید بستر اینترنت را به حد قابل قبول رساند تا همه به نحو مطلوبی از آن بهره ببرند.

با توجه به اینکه دهک های مختلفی کاربر سیستم آموزشی نوین هستند، به طور طبیعی سطح مالی و اقتصادی متفاوتی را تجربه می کنند. از این رو عده ای متربیان امکان دسترسی به مهمترین وسایل ارتباطی اعم از: گوشی هوشمند، تبلت، رایانه، لپ تاپ را ندارند پس برابری و مساوات آموزشی حال نمیشود لذا نتیجه آن ایده آل نخواهد بود.^۱

6- نداشتن تخصص و تجربه کافی در میان

مربیان جهت انتقال مفاهیم در فضای

مجازی:

تدریس از مهمترین حرفه هایی است که نیازمند تخصص و توانمندی ویژه است بدون این ضرورت، عمل در این زمینه اگر ناممکن نباشد حداقل در مسیر درست قرار نگرفته و اهداف آن محقق نخواهد شد. مشکلاتی که ناشی میشود باعث فاصله ی زیاد آموزشی با هدف مطلوب می شود. در نتیجه، مطلب به طور شایسته منتقل نمی شود و باعث کاهش فهم مربی می شود و این یک تهدید اساسی است.

^۱ قربان خوانی مهدی، "بازنمایی چالش های آموزش مجازی در نظام آموزش عالی ایران"، ص 127

شیوه ها و مهارت های معلم می تواند بازدهی آموزشی را بالا ببرد. بخش مهمی از موفقیت استاد و شیرینی کلاس به شیوه ی ارائه ی درس و خلاقیت معلم مربوط است.^۲ تعلیم در فضای مجازی به دلیل عدم آشناسی و توانایی مربیان به فضای مجازی امری زماگیر و هزینه بر شده است که علت اصلی آن عادت نداشتن به این نوع سیستم آموزشی بوده لذا در سازمان هایی که فن آوری وارد شده است ولی کارکنان سازمان آمادگی و سواد اطلاعاتی لازم جهت استفاده از آن را ندارند مشکلاتی مثل اضطراب از رویارویی با رایانه، ناتوانی در کسب مهارت های شغلی، ترویج احساس ناامیدی و نگرانی، افزایش چشمگیر ساعات کاری، خروجی بی کیفیت، کاهش حس مسئولیت پذیری و... وجود دارد.

اگر روند آموزش مجازی ادامه دار شود مطمئنا برای مربیان امری ساده تر می شود. چرا که لازمه ی اجرای آموزش الکترونیک ارائه سواد اطلاعاتی به کارکنان و کاربران سیستم است.

معلم باید بتواند اندوخته های ذهنی و علمی خود را در قالبی گیرا و آسان با بیانی شیوا و رسا و بهره گیری از اصول روانشناختی در گفتار و رفتار به دانش آموزان انتقال دهد، برای این منظور شایسته است معلم از فنون و مهارت های آموزشی آگاهی کافی داشته باشد.^۳

^۲ قرائتی محسن، مهارت معلمی، ص 154

^۳ صفی یاری مسعود، احکام و آداب معلمان و استادان، ص 86

حضرت علی می فرمایند: آن کس که در جایگاه پیشوایی مردم قرار می گیرد باید پیش از آن که دیگران را آموزش دهد به تعلیم خویش بپردازد.¹

نتیجه گیری:

1- فضای مجازی شبکه ای از کامپیوتر ها است که با استفاده از جلوه های سمعی و بصری واقعیت های جهان را مشابه سازی می کند.

2- فناوری ها همیشه مثل یک شمشیر دولبه هستند، این تکنولوژی های جدید مانند فضای مجازی هم فرصت و هم تهدید به شمار می روند و چنانچه قبل از ورود این تکنولوژی ها نحوه ی درست استفاده کردن از آن ها را یاد بگیریم تبعات منفی آن نیز کمتر خواهد شد.

3- جذابیت ها و امکاناتی که فناوری های نوین در حیطه ی تعلیم در اختیار طیف گسترده ی مربیان و متربیان قرار می دهد چالش های بزرگی در حوزه تعلیم پیش رو قرار می دهد و این چالش ها ممکن است باعث عدم رسیدن به نتیجه مطلوب شوند.

4- مربی برای ایجاد خلاقیت در تدریس مجازی باید خود شیوه های نوین و خلاقانه آموزش مجازی را تعلیم ببیند تا بتواند با مربی جهت انتقال مفاهیم درسی در قالبی خلاقانه عمل نماید و شیرینی مطلب جدید را به مربی بچشاند.

5- برای رسیدن به نظم در محیط آموزش مجازی باید چارچوب ها و هنجار های تعریف شده ای را برای مربی در نظر گرفت به گونه ای که فردی نظام مند و قانون مدار پرورش یابد و در اجتماع نیز همین گونه حضور پیدا کند و این شیوه ی تربیتی در همان دوران کودکی در او نهادینه می شود.

6- با توجه به اینکه انسان موجودی اجتماعی است در پی کسب مهارت های اجتماعی برای برقراری ارتباطی موثرتر و سازنده با افراد می باشد. این مهارت ها در دامن محیط تعلیم، رشد می یابد و افراد در جامعه ای کوچک این مهارت را می آموزند مثل شورای دانش آموزی که نمونه ای از انتخابات و حضور موثر اجتماعی در آینده می باشد.

7- چون کیفیت مقدم بر کمیت می باشد پس میزان یادگیری در تعلیم حرف اول را می زند و مربی نباید با نمره محوری و یا توجیهات بی منطق دیگری پایه و اساس تعلیم قرار گیرد. مربی باید اهمیت مطالب تدریس شده را درک کند و به دنبال از سر باز کردن واحد درسی نباشد. چراکه آنچه مطلوب و کار آمد است آن است که ملکه ذهن شده باشد، نه آنکه برای چند لحظه حفظ شده باشد.

8- کسی که چیزی را نمی داند نمی تواند به دیگران انتقال دهد پس تا مربی تسلط به ابزار های ارتباطی و یا محتوای درسی را پیدا نکند بالطبع نمی تواند مطالب کاربردی را به مربی ارائه دهد پس نتیجه ای سودمند حاصل نمی شود و این شیوه آموزشی عملی فرسایشی برای جامعه است. از این رو مسئولین آموزشی باید متربیان را قبل از حضور در کلاس های مجازی با این فضا آشنا و شیوه های تدریس مطلوب را به آن ها بیاموزند.

¹ نهج البلاغه، دشتی

منابع:

✽قرآن کریم، مکارم شیرازی ناصر

✽نهج البلاغه، دشتی

- 1- ابراهیم آبادی حسین، آموزش و یادگیری در محیط وب، بی جا، 89
- 2- پوریانی جابر و دیگران، فضای مجازی و سواد رسانه ای، پشتیبان، چاپ اول، 97
- 3- جوان عبدالله، نظم اجتماعی در اسلام، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، 83
- 4- رجبی علی محمد، آسیب های اجتماعی فضای مجازی، پشتیبان، 98
- 5- روحانی مهدی، فضای مجازی و فرهنگ، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، بیتا
- 6- شکوهی غلام حسین، مبانی و اصول آموزش و پرورش، قدس رضوی، بیتا
- 7- صداقت ثمرحسینی کامیار، اینترنت و هویت ملی-دینی ایرانیان، آفتاب توسعه، چاپ اول 1394
- 8- صفی یاری مسعود، احکام و آداب معلمان و استادان، نورالسجاد، بیتا
- 9- فرهادیان رضا، آنچه معلمان و مربیان باید بدانند، بوستان قم، 92
- 10- قرائتی محسن، اخلاق آموزش، موسسه فرهنگی درسهایی از قرآن، پنجم، بیتا
- 11- قرائتی محسن، مهارت معلمی، موسسه فرهنگی درسهایی از قرآن، 96
- 12- کمالی سید تقی، یادگیری در فضای مجازی، پشتیبان، بیتا
- 13- محدثی جواد، آموزش اخلاق فردی و اجتماعی، نورالسجاد، 92
- 14- مطهری مرتضی، سخنرانی و مصاحبه ها پیرامون انقلاب اسلامی، بیتا
- 15- مرشیدی زاد علی، ظرفیت های فراورده های جهان اسلام در فضای مجازی، دانشگاه امام صادق علیه السلام، 1392
- 16- مکارم شیرازی ناصر، به یاد معلم، امام علی ابن ابی طالب، 1393
- 17- معین محمد، فرهنگ فارسی معین، محمود نائمی، امیرکبیر، 1350
- 18- هوشیار محمد باقر، مبانی اصول آموزش و پرورش، قدس رضوی، 99

مقالات:

- 1- بیات بهاره، سواد رسانه ای، فرهنگ ارتباطات، تابستان 1390
- 2- جانقربان کامران، پژوهشهای نوین در علوم ارتباطات، برگرفته از سایت www.civilica.com
- 3- رضایی علی محمد، "فصلنامه روانشناسی تربیتی"، شماره 51، بهار 1398، برگرفته از سایت www.jep.atu.ac.ir
- 4- شیردل محمود، "آموزش از راه دور"، پنجمین کنفرانس بین المللی روانشناسی و علوم اجتماعی، 1395، برگرفته از سایت www.civilica.com
- 5- قربان خوانی مهدی، بازنمایی چالش های آموزش مجازی در نظام آموزش عالی ایران، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، زمستان 1395، برگرفته از سایت www.ictedu.iausari.ac.ir
- 6- محمدی مژگان، بررسی تاثیر فضای مجازی بر مهارت های اجتماعی دانش آموزان و ارائه راهکارهای تربیتی
- 7- نصیری معصومه، کرونا در آیین سواد رسانه ای و علوم شناختی، برگرفته از سایت www.hawzahnews.com

سایت ها:

- 1- www.civilica.com
- 2- www.jep.atu.ac.ir
- 3- www.ictedu.iausari.ac.ir
- 4- www.hawzahnews.com

آسیب شناسی تربیتی آموزش در فضای مجازی

و

راههای برون رفت از آن

آمنه تکبیری

حوزه علمیه الزهراء (سلام الله علیها)

اراک

چکیده

فضای مجازی نسل جدیدی از فضای توسعه و روابط اجتماعی است. با توجه به نقش فضای مجازی در امر آموزش و تربیت نسل‌های جوان، در جامعه ما نیز، در سال‌های اخیر به این فن‌آوری اهمیت زیادی داده شده است. امروزه، فرهنگ رسانه‌ای اینترنت فضای ذهنی نوجوانان و جوانان را اشغال کرده، این مسئله ضرورت نقش فعال والدین و مسئولان ذی‌ربط در کنترل تربیتی فرزندان و نظارت بر آن‌ها را نشان داده، لذا برنامه‌ریزی برای شناسایی، پیشگیری و کاهش آسیب‌های ناشی از فضای مجازی در امر آموزش لازم و ضروری است. بر این اساس نگارنده به بررسی آسیب‌های تربیتی فردی و اجتماعی از جمله اعتیاد به فضای مجازی، کاهش آستانه تحمل، انحرافات اخلاقی و جنسی، بحران هویت، القای شبهات فکری و تضعیف باورهای دینی، اشاعه فحشا، تعارض ارزش‌ها، انزوای اجتماعی، شکاف بین نسل‌ها و تبیین راه کارهای عملی در این راستا پرداخته است. روش تحقیق در این مقاله توصیفی - تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای است.

واژگان کلیدی: آسیب شناسی تربیتی، آموزش در فضای مجازی، بحران هویت

پدیده جهانی شدن از جمله مسائل مهم و بحث انگیز دنیای مدرن است. امروزه رسانه‌هایی که در زمینه اطلاع‌رسانی و ارتباطات ایجاد گردیده‌اند به بخش جدایی ناپذیر از زندگی اجتماعی بشر تبدیل شده است؛ به ویژه رسانه‌هایی که در بستر فضای مجازی شکل گرفته‌اند. فضای مجازی از ظرفیت‌های گسترده‌ای برخوردار است و به عنوان یک قدرت نرم فوق العاده در عرصه‌های مختلف از جمله فرهنگ، امور اجتماعی، سبک زندگی، اعتقادات دینی و اخلاقیات مورد استفاده قرار گرفته است.

با توجه به آثاری که این تکنولوژی و ابزار مدیریت جهانی در تسهیل زندگی و تسریع امور روزمره به وجود آورده نوع دیگری از زیست فردی و اجتماعی برای بشر رقم خورده است، که این نوع زندگی روز به روز در حال گسترش بوده و در سطح وسیعی به رقابت با زندگی در فضای واقعی برخاسته و زمینه ساز تغییرات اساسی در حیات بشری گردیده است. در نتیجه این تغییر و تحولات، مراکز آموزشی نیز با پدیده جدیدی به عنوان تکنولوژی آموزشی روبرو شده‌اند؛ لذا از جمله برنامه‌های بسیار مهم و جدی که از طرف آموزش و پرورش و همچنین آموزش عالی مطرح و اجرا شده بحث آموزش الکترونیک یا همان آموزش از طریق فضای مجازی است.

روش‌های آموزش مبتنی بر فضای مجازی در سال 2005 از سوی یونسکو به عنوان مؤثرترین روش یاددهی - یادگیری معرفی شده است. اکنون در شرایط بحرانی ناشی از شیوع بیماری کرونا که در بسیاری از کشورهای جهان و ایران منجر به تعطیلی طولانی مدت کلیه فضاها و آموزشی و مدارس گردیده، ضرورت توجه به آموزش‌های مجازی بیش از پیش احساس، و اکثر کشورها در زمان کوتاهی ناچار به حرکت به سمت آموزش مجازی و آماده سازی بسترهای لازم برای پیش-برد کمی و کیفی این نوع آموزش شدند.

در چنین برهه‌ای از زمان که فضای مجازی، جهان را به دهکده‌ای کوچک مبدل کرده و مردم جهان را از کوچک و بزرگ با فرهنگ و باورهای متفاوت، با یکدیگر مرتبط نموده، زمینه‌های تربیتی فرزندان و نسل جوان و نوجوان را با چالش‌های جدی رو به رو ساخته است. آنچه در این عصر برای والدین و مسئولان تربیتی مهم است آشنایی با مبانی تعلیم و تربیت و توجه به چالش‌های تربیتی این ابزار مدرن است، چرا که استفاده از این نوع آموزش بدون فراهم آمدن زیر ساخت‌های لازم می‌تواند آسیب‌های عدیده‌ای را پدید آورد.

با بررسی‌های تفصیلی که نگارنده در کتب و مقالات نگاشته شده انجام داده است، پژوهشی که به صورت مستقل، منسجم و به گونه‌ای تفصیلی، مسأله آسیب

شناسی تربیتی آموزش در فضای مجازی و راه‌های برون رفت از آن را مورد بررسی قرار داده باشد، یافت نشد. در میان پژوهش‌های موجود می‌توان به کتاب «اخلاق در فضای مجازی» نوشته حامد موحد نسب «فضای مجازی و فرهنگ» به قلم مهدی روحانی و مقالاتی چون «تأثیر فضای مجازی بر خانواده و جوانان» به نگارش فاطمه زینلی پور و «آسیب شناسی فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان» نوشته علی شجاعت و محمد نظیر عرفانی اشاره نمود.

حال سوال اصلی نوشتار حاضر این است که آسیب‌های تربیتی آموزش در فضای مجازی چیست؟ و چه راه-کارهایی برای مقابله با آن مطرح شده است؟

مفهوم شناسی

فضای مجازی

امروزه سیستم‌های رایانه‌ای و فضای مجازی، تجاوز و تعدی به حریم خصوصی اشخاص حقیقی و حقوقی را که از بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین حقوق بشری تلقی می‌شود و با شخصیت آن‌ها ارتباط تنگاتنگ دارد، بیش از پیش سهل‌الوصول کرده است؛ به گونه‌ای که مجرمان در اقصی نقاط جهان فارغ از مرزهای جغرافیایی، و رعایت حقوق انسان‌ها برای تنها بودن و با خود بودن، و به دور از چشم و نگاه کنترل‌کننده دیگران و رها از تفتیش، تجسس و مجازات، زیستن را مورد تعرض قرار می‌دهند.

سیستم‌های رایانه‌ای این امکان را فراهم آورده‌اند که در فرای مرزها و اقصی نقاط جهان، اطلاعات دیگران بدون این که خودشان متوجه شوند سرقت و ارزش ذاتی آن از بین رفته و از حالت خصوصی و سری بودن خارج شود. با این وصف فضای مجازی همچون چاقویی است که منحرفان اجتماعی و متعرضان از لبه تیز آن علیه بشریت استفاده می‌نمایند.^۱

با توجه به توضیحات ارائه شده می‌توان گفت که فضای مجازی «محیطی است مجازی و غیرملموس که در فضای شبکه‌های بین‌المللی (که از طریق اینترنت به هم وصل می‌شوند) وجود دارد. در این محیط، تمام اطلاعات مربوط به روابط افراد، ملت‌ها، فرهنگ‌ها و کشورها به صورت ملموس و فیزیکی (به صورت نوشته، تصویر، صوت و اسناد) در یک فضای مجازی و به شکل دیجیتالی وجود داشته و قابل استفاده و دسترس استفاده‌کنندگان و کاربران می‌باشد، کاربرانی که از طریق کامپیوتر و شبکه‌های عمومی و بین‌المللی به هم مرتبط می‌باشند.»^۲

تربیت

تربیت از نظر لغوی دارای سه ریشه است. بر مبنای یک ریشه به معنای رشد کردن و بالیدن؛ و بر مبنای ریشه

^۱ - فتحی، شاه مرادی؛ گستره و قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی، ص 235.

^۲ - باستانی، جرایم کامپیوتری و اینترنتی جلوه نوین از بزهکاری، ص 36.

دیگر به معنای افزودن، پروراندن و رویانیدن است و با ریشه سوم به معنای رهبری کردن، به تعالی و کمال رساندن و به اعتدال بردن، می‌باشد.^۱ تربیت، دگرگون کردن گام به گام و پیوسته هر چیز است تا آن‌گاه که به انجامی که سزاوار آن است برسد.^۲

تربیت در اصطلاح نیز به معنای پرورش دادن و فراهم آوردن زمینه‌های لازم برای به فعلیت رساندن قوا و استعدادهای نهفته آدمی و تعدیل غرایز در جهت رساندن به هدف نهایی خود یعنی مقام قرب خداوند و خلیفه الهی است.^۳

آسیب‌های تربیتی آموزش در فضای مجازی

مراد از آسیب‌های تربیتی در فضای مجازی تغییرات بنیادی ناهنجار در مسائل تربیتی و آموزشی است که در اثر حاکمیت و گسترش فضای مجازی در جامعه ایجاد شده است.^۴

آسیب‌های تربیتی فردی

در این زمینه آسیب‌های فراوانی قابل طرح است که در حد گنجایش این مقال مواردی چند ذکر می‌گردد:

اعتیاد به فضای مجازی در اینترنت

بی شک رشد روز افزون اینترنت فواید و اهمیت غیرقابل انکاری دارد؛ چندان که در دوران حاضر، نقش محوری اینترنت چنان اساسی است که بدون آن امکان برنامه ریزی، توسعه و بهره‌وری در زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و علمی در جهان آینده امکان پذیر نخواهد بود. (اگر چه کلیت کشف، ظهور، رشد و به کارگیری آن جای بحث‌های ریشه‌ای و اساسی در ابعاد وسیع و مختلف دارد).

اینترنت به عنوان رسانه‌ای قوی و تکنولوژی چندرسانه‌ای، اکثر نیازهای ایجاد شده امروزی بشر را تأمین می‌کند و همین مسئله موجب کشش افراد برای تأمین نیازهایشان به دنیای مجازی است، تا حدی که این وابستگی تبدیل به اعتیاد آن‌ها به این محیط می‌شود و نباید از پیامدهای ناگوار و مخرب آن به ویژه در زمینه‌های تربیتی، فرهنگی، اجتماعی و حتی فردی غافل ماند. البته سخن گفتن از آسیب‌های اینترنت به معنای نفی کلی این پدیده و نگاه منفی بدان نیست؛ بلکه واقعیت این است که اینترنت دارای کارکردهای توأم مثبت و منفی می‌باشد.^۵

اینترنت به مثابه یک تیغ دولبه است که با آموزش صحیح و فرهنگ‌سازی می‌توان استفاده‌های فراوانی از آن نمود؛ در غیر این صورت با استفاده نامناسب، آموزش

^۱ - ابن منظور، لسان العرب، ج 14، ص 305.

^۲ - راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص 184.

^۳ - اسماعیلی یزدی، فرهنگ تربیت، ص 43.

^۴ - بلوردی، نقش پروری تفکر انتقادی در پیشگیری از آسیب‌های تربیتی در فضای مجازی، ص 7.

^۵ - قاسم زاده و دیگران، آسیب شناسی فضای مجازی اینترنت بر عملکرد آموزشی دانش آموزان، ص 11.

غیر اصولی و عدم وجود فرهنگ کاربری سالم و جهت دار، هویت فردی و اجتماعی انسان و در نهایت هویت اصیل جوامع به وسیله آن از بین می‌رود. هم زمان با دسترسی گسترده افراد به اینترنت، شاهد نوع جدیدی از اعتیاد، یعنی اعتیاد اینترنتی هستیم که مسئله خاص عصر اطلاعات است.^۱

اعتیاد به فضای مجازی و اینترنت به معنای افراط در استفاده از اینترنت بدون هدفی معین و مفید بلکه فقط به منظور سرگرمی و یا کارهایی مانند آن است؛ این امر به نوعی خروج از اعتدال و میانه‌روی و از مصادیق اسراف است.^۲ همچنین ممکن است مشکلات جدی در ابعاد مختلف از جمله تحصیلی و خانوادگی برای کاربران به وجود آورد. مولای متقیان حضرت علی (علیه السلام) نیز هر کسی را که از اعتدال دور شده و به سوی افراط و تفریط کشانده می‌شد، جاهل معرفی کرده و می‌فرمود: «لَا تَرَى الْجَاهِلَ إِلَّا مُفْرِطًا أَوْ مُفْرِطًا؛ جاهل را نمی‌بینی مگر اینکه یا افراط می‌کند و یا تفریط.»^۳

استفاده کنندگان از اینترنت اگر نتواند به مدت یک ماه دوری از اینترنت را تحمل کنند در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند. از میان ۴۷ میلیون نفر استفاده کننده از اینترنت در آمریکا دو تا پنج میلیون نفر دچار اعتیاد

اینترنتی شده‌اند و با معضلات زیادی گریبان‌گیر هستند.^۴ در جامعه ما نیز با گسترش روز افزون اینترنت و استفاده از فضای مجازی شاهد این مسئله به خصوص در میان قشر جوان و نوجوان هستیم؛ به طوری که برخی از افراد شب‌ها را تا صبح با اینترنت می‌گذرانند و تمام صبح را خواب هستند و این مسئله آغازگر آسیب‌های متعدد دیگر از جمله آسیب‌های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روحی، روانی، جسمی و حتی اقتصادی می‌شود.^۵

از سوی دیگر، حضور بیش از اندازه در فضای مجازی و اینترنت باعث کاهش مسئولیت‌پذیری نوجوانان و جوانان و غفلت از برنامه‌های آموزشی و تربیتی پیش‌بینی شده برای آن‌ها می‌گردد که ادامه این وضعیت باعث عقب افتادن از سایر هم سالان در برنامه‌های تحصیلی گردیده و حتی خطر ترک تحصیل آنان نیز وجود دارد.^۶ گاهی عده‌ای از نوجوانان و جوانان فقط برای ایجاد ارتباط با دیگران به این محیط ورود کرده ولی با افراط به آن‌جا می‌رسند که حتی دوری ساعاتی از این محیط برای آنان به منزله گم شدن یا کم شدن چیزی از زندگی ایشان تلقی می‌شود. فضای مجازی با توجه به رشد سریع آن و جذابیت‌های زیادی که برای افراد ایجاد می‌کند، آنان را به این محیط معتاد نموده و حتی می‌تواند جانشین

^۱ - نورمحمدی، چالش فرهنگ و هویت در فضای مجازی، ص 35.

^۲ - جوادی آملی، مفاتیح الحیاء، ص 633.

^۳ - نهج البلاغه، حکمت 70.

^۴ - اکبری، آسیب شناسی اجتماعی، ص 158.

^۵ - بیابانگرد، جامعه‌پذیری ضد جامعه‌پذیری، ص 28.

^۶ - امیدوار، صارمی، اعتیاد به اینترنت، ص 97.

والدین و ارتباطات خانوادگی شود^۱ تا جایی که از نوجوان و جوان افرادی مدعی ولی بدون علم و دانش و فاقد شکیبایی لازم به وجود می‌آورد.

پایین آمدن آستانه تحمل

یکی دیگر از آسیب‌های پنهان استفاده از فضای مجازی، ایجاد زیاد طلبی و توقعات نابجا و پایین آمدن آستانه تحمل مخاطبان در برخورد با محیط و دیگران است. دسترسی سریع در فضای مجازی ممکن است فرزندان را دچار این اشتباه کند که در واقعیت نیز هرچه اراده کنند؛ باید خیلی سریع در اختیار آنان قرار گیرد. گاهی افرادی که به این سیستم عادت می‌کنند؛ در آینده پذیرای مشاغلی که نیازمند صبر و شکیبایی است، نبوده و به کارهای زود بازده و پر ریسک روی می‌آورند. نوجوان و جوانی که آستانه تحمل او پایین است؛ توانایی برقراری ارتباط مفید، صحیح و به موقع (توانایی مشاهده کردن، توصیف کردن، استدلال و استنباط کردن) را ندارد. این افراد هرچه بیشتر اوقات خود را در فضای مجازی سپری کنند، فاصله آن‌ها از دنیای واقعی بیشتر شده و در فضای مجازی غرق می‌شوند.^۲

انحرافات اخلاقی و جنسی در اثر دسترسی آسان به منابع غیر اخلاقی

زمینه سازی برای از بین بردن عفت عمومی و نابود کردن ریشه های اخلاقی و ایجاد انحرافات و اختلالات جنسی از دیگر چالش‌ها و آثار مخرب فضای مجازی در عرصه تربیت و آموزش است. اینترنت به دلیل رویکرد آزاد اندیشی در روابط جنسی از سوی دارندگان اصلی آن (مجموعه تمدن غرب) و نگرش تجاری نسبت به این مسائل، موجب ایجاد پدیده شومی به نام هرزه نگاری و هنر پلید شهوانی و رواج سرسام‌آور آن شده است.^۳ این پدیده، مرزهای اخلاقی را در هم می‌شکند و تهدیدی برای همه فرهنگ‌ها به ویژه فرهنگ‌های دینی همچون فرهنگ اسلامی است؛ و خطرهای ناشی از آن بیشتر متوجه کشورهایی است که فرهنگ متضاد با فرهنگ حاکم بر فضای مجازی دارند.^۴ اصولاً هرزه‌نگاری، نمایش تصویری یا کلامی رفتارهای جنسی است که با هدف تحریک و ارضای خواسته های جنسی دیگران تعریف و تولید می‌شود. این گونه مطالب و تصاویر معمولاً به ارضای غیرطبیعی جنسی استفاده کنندگان آن می‌انجامد. آمار و ارقام نشان می‌دهد صنعت هرزه‌نگاری بخش چشمگیری از دنیای اینترنت را به خود اختصاص

^۳ - صدیقی ارفعی، نورمحمدی، سلیمی؛ بررسی آسیب‌های اخلاقی اینترنت بر خانواده، ص 7.

^۴ - طارمی، فضای سایبر؛ آسیب‌های و مخاطرات، ص 32.

^۱ - رحیمی، پرنده، آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده، تهدیدها و چالش‌ها.

^۲ - کوپایه ئیها، فرزندان در سرزمین مجازی، ص 58.

داده و اغلب کاربران اینترنتی هر یک به شکلی با آن مواجه شده‌اند.¹

کشاندن نوجوانان و جوانان به سمت پدیده پورنوگرافی و مسائل جنسی از جمله تلاش‌های شبکه‌های مجازی است که مشکلات اخلاقی و درگیری‌های ذهنی برای فرزندان جامعه به وجود می‌آورند. هدف این پایگاه‌ها سست کردن بنیان خانواده‌ها و اشاعه فرهنگ فساد و فحشا در جامعه است و این تلاشی برای برچیدن فرهنگ‌های اصیل دینی و اخلاقی و براندازی نظام‌های دینی، هم چون نظام اسلامی ماست. آن‌ها با پخش تصاویر، فیلم‌ها، داستان‌ها و مطالب مستهجن قصد دارند فرزندان را به فساد اخلاقی و دوری از فضاهای مناسب تربیتی و آموزشی کشانده و آنان را به این پدیده معتاد سازند.

نکته دیگر این که رجوع به فضای مجازی برای دسترسی به مطالب مستهجن صرفاً به افراد ناهنجار خلاصه نمی‌شود و حجم قابل توجهی از مراجعان را افراد طبیعی تشکیل می‌دهند. در این عرصه بیشترین خطر متوجه کودکان و نوجوانان است. لاسر پس از پژوهشی که در این باره انجام داد با اشاره به پیامدهای منفی هرزه‌نگاری بر بهداشت روانی می‌گوید: «این امکان وجود دارد که کودک یا نوجوان به واسطه دیدن مطالب و تصویرهای مستهجن، رفتارهای جنسی از خود بروز دهند. در مورد

بزرگسالان نیز هرزه‌نگاری اینترنتی می‌تواند به بروز رفتارهای جنسی نامعقول و یا گاهی اعتیاد جنسی بیانجامد.» اصولاً اینترنت در این زمینه به جوی دامن زده است که در سایه ویژگی‌های خاص خود به تدریج به شکل‌گیری ناهنجاری‌های جنسی در بسیاری از کاربران می‌انجامد.²

با عنایت به وضعیت موجود، تقریباً کلیه دانش‌آموزان و دانشجویان و حتی فرزندان خردسال دبستانی ملزم به استفاده از فضای مجازی جهت مباحث آموزشی خود هستند که استفاده از این محیط با عدم توجه به آسیب‌های موجود در آن و غفلت از روش‌های صحیح آموزشی، استعداد کج‌روی را افزایش می‌دهد. اگر در کودکان این استعداد تقویت شود، آن‌ها به علت وجود دو عنصر «درک نکردن سود و زیان» و «شکل نگرفتن شخصیت» دچار شدیدترین انحرافات و آسیب‌ها می‌شوند. از همین جاست که هرزه‌نگاری وارد زندگی می‌شود و راه کمی را برای بازگشت از این نابود کننده جسم و روح باقی می‌گذارد و آن‌ها را به سمت بزهکاری جنسی و گناه سوق می‌دهد.³ امیرمومنان حضرت علی (علیه السلام) می‌فرمایند: کسی که زیاد فکرش مشغول گناهان شود، گناهان او را به سمت خود می‌خوانند.⁴

² - صادقی، نقش خانواده در رویارویی با آسیب‌های اجتماعی

جنگ نرم، ص 17 .

³ - اکبری، آسیب‌شناسی، ص 163 .

⁴ - لیشی واسطی، عیون الحکم و المواعظ، ص 457 .

¹ - نوربخش، مولایی؛ هرزه‌نگاری اینترنتی در ایران و نقش

خانواده در کنترل آن، ص 123 .

پنهان بودن واقعیت و دروغین بودن هویت یکی دیگر از چالش‌های مهم فضای مجازی است. هویت را این گونه تعریف کرده‌اند: خصوصیات، احساسات و باورهایی که باعث تمایز افراد از یکدیگر می‌شوند. برخی از لایه‌های تشکیل دهنده هویت عبارت است از قومیت، جنسیت، تحصیلات و طبقه اجتماعی و اقتصادی. این لایه‌ها برخی از فاکتورهایی هستند که در تعیین هویت نقش دارند؛ از این رو ارتباطی که بین افراد برقرار می‌شود، می‌تواند در شکل‌گیری هویت نقش مهم و برجسته‌ای داشته باشد.^۱

عناصر سه گانه هویت یعنی شخص، فرهنگ و جامعه هر یک در تکوین شخصیت فرد نقش مهمی را ایفا می‌کنند. هویت شخصی، ویژگی بی‌همتای فرد را تشکیل می‌دهد. هویت اجتماعی در پیوند با گروه‌ها و اجتماعات مختلف قرار دارد و شکل‌گیری آن متأثر از ایشان است؛ و در نهایت، هویت فرهنگی برگرفته از باورهایی است که در عمق وجود فرد به واسطه تعامل او با محیط پیرامون و آموزه‌های آن از بدو تولد تا کهن‌سالی جای گرفته است.^۲ انسان‌های گذشته هویت، منش و شخصیت خود را با سنت‌ها پیدا می‌کردند؛ در مقابل، هویت در جامعه مدرن

و در فضای مجازی، بی‌مرز و نامحدود و فارغ از ساختار مشخص است. کاربر در فضای مجازی، همواره با مخاطبانی روبه‌روست که هویت اصلی آن‌ها در هاله‌ای از ابهام قرار دارد.^۳ از آن‌جا که فضای مجازی، صحنه‌ای فرهنگی و اجتماعی است که فرد خود را در موقعیت‌های متنوع، نقش‌ها و سبک‌های زندگی قرار می‌دهد، خود زمینه‌ای است برای آسیب‌پذیری شخصیت کاربر که در نتیجه، موجب چند شخصیتی وی خواهد شد. در فضای مجازی بیش از آن که هویت ظاهری فرد مطرح گردد، درون‌مایه‌های افراد بروز می‌کند. هرکس درصدد بیان اندیشه‌ها و علاقه‌مندی‌های خویش است. از این روست که وقتی هویت شخصی و مشخصات فردی در اینترنت مطرح نشود، شخصیت‌های چندگانه رشد کرده و استحکام می‌یابند.

نوجوانان و جوانان در این محیط از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردارند به ویژه در دورانی که هویت آنان شکل می‌گیرد این خطر پررنگ‌تر می‌شود. در دوران بلوغ نوجوانان و جوانان همواره به دنبال کشف ارزش‌ها و درونی کردن آن‌ها هستند. آنان در چنین وضعیتی با امکانات و گزینه‌های بی‌پایه و اساس فراوانی که اینترنت در اختیار نوجوانان و جوانان می‌گذارد، دائماً با محرک‌های جدید و انواع مختلف رفتار آشنا می‌شوند. چنین فضایی هویت

^۱ - نصیری، بختیاری، طاهری؛ مهارت‌های مدیریت فضای مجازی در خانواده، ص 80.

^۲ - نیک رهی، محمدی؛ تهدیدات سایبری و راه‌های مقابله با آن، ص 56.

^۳ - جهانگرد، پازری؛ توسعه حقوق و رعایت اخلاق در محیط سایبر، ص 50.

الف: القای شبهات فکری و تضعیف باورهای دینی

تبلیغات ضد دینی و حمله به اعتقادات مذهبی افراد، از دیگر چالش‌های شبکه‌های اجتماعی و فضاهای مجازی است. فضای مجازی محلی است که همه افراد و گروه‌ها با گرایش‌های گوناگون از جمله پیروان ادیان و فرق شیطانی در آن حضور فعالی دارند و مطالب و عقاید خویش را در دسترس همگان قرار می‌دهند و در این میان، نوجوانان و جوانان را که در سن الگو‌گزینی و تأثیرپذیری هستند به سوی خویش جلب می‌کنند. با توجه به اینکه در این فضا از روش‌های خاصی در جهت آموزش، جذب و نفوذ در مخاطب استفاده می‌شود؛ متأسفانه تا به حال اقدامات جدی برای ایجاد سیستم و روش‌های آموزشی مؤثر صورت نگرفته تا مانع از آسیب‌های بسیار خطرناک این فضا گردد و ذهن و فکر جوانان و نوجوانان را به گونه‌ای پرورش دهد که از این آسیب‌ها مصون باشند؛ لذا حاکمین بر این فضا عقاید و نظرات مخرب و خلاف دین، مذهب و انسانیت را به آنان تحمیل می‌کنند. مذاهب و عقاید عرضه شده در فضای مجازی پالایش شده نیستند؛ از گرایش‌های افراطی گرفته تا گرایش‌های لیبرالی فرهنگ غربی، به صورت احساسی و هیجانی و به دور از منطق و تعقل به تبلیغ خود می‌پردازند. به عنوان نمونه گروه‌های تروریستی و تکفیری که وجهه دینی به خود گرفته‌اند، به تبلیغ و عضوگیری

نامشخص و پیوسته متحولی را می‌آفریند به ویژه برای نسل جدید که در مقایسه با نسل‌های گذشته با محرک‌های فراوانی روبه‌رو هستند. بنابراین ممکن است تعداد زیادی از نوجوانان راه را در فضای مجازی گم کرده و دوران هویت یابی خویش را با تشویش و بحران سپری نمایند^۱

واقعیت این است که از دیدگاه صاحب نظران جامعه‌شناسی شکل‌گیری هویت افراد تحت تأثیر منابع گوناگونی است. عمده‌ترین این منابع: خانواده، رسانه‌های گروهی مانند اینترنت، مدرسه و گروه هم‌سالان است. از این میان رسانه‌های گروهی و فضای مجازی با توجه به گستره نفوذ و فراگیری آن اهمیت ویژه‌ای یافته‌اند؛ همچنین گسترش فضای مجازی موجب شده شکل‌گیری نظام شخصی و هویت افراد تحت تأثیر عوامل متعدد و گاه متعارض قرار گیرد و این مسئله‌ای است که هویت یابی و هویت جوئی نسل جوان و نوجوان را در ابعاد فکری، اخلاقی، دینی و جنسی تحت تأثیر و در معرض خطر قرار می‌دهد^۲.

آسیب‌های تربیتی اجتماعی

برخی از آسیب‌های فراوان ناشی از آموزش در فضای مجازی که می‌توانند بر مسائل تربیتی جامعه تأثیرگذار باشند، عبارتند از:

^۱ - اکبری، ابوالقاسم و مینا، آسیب‌شناسی اجتماعی، ص 162.

^۲ - صبوری خسرو شاهی، بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت، ص 35.

در این شبکه ها پرداخته و افراد ساده لوح را به دام می اندازند^۱.

آنان ذهن فرزندان را در خصوص اطلاعات مذهبی و اعتقاداتشان دچار شک، تردید و ابهام نموده و شخصیت ها و الگوهای دینی را در اذهان آنها به نقد و شک می کشانند تا اعتماد نوجوانان و جوانان را از آنان سلب کنند. در این بین مسیحیت، یهودیت و همچنین فرقه های ساخته و پرداخته ذهن بشر نیز در تلاش هستند تا نسل امروز را متأثر از افکار و اندیشه های خویش کنند. از سویی در فضای مجازی دیده شده که قرآن را تحریف کرده اند یا نیایش های مذهبی مانند نماز را تغییر داده و آنها را برای نوجوانان و جوانان در پایگاه های ویژه این سن عرضه می کنند^۲. رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی) در این زمینه می فرماید: این شیطانی که حمله می کند، همیشه یک جور حمله نمی کند. شیطان امروز که از راه اینترنت و ماهواره و روش های ارتباطی مدرن و فوق مدرن سراغ شما می آید، حرف های مدرنی هم دارد؛ سخت افزارش را مدرن کرده، نرم افزار مدرن هم دارد. شبیه آفرینی دارد، اخلال در عقیده دارد، ایجاد تشویش در ذهن دارد، تزریق نا امیدی دارد، ایجاد اختلاف دارد^۳.

ب: اشاعه فحشا

پخش شایعه و به تبع آن اشاعه منکر از دیگر مواردی است که در فضاهای رسانه ای نوین با آن مواجهیم. از دیدگاه اسلام حتی اگر منکر و فحشایی در جایی یا در

شخصی وجود هم دارد، نباید آن را اشاعه داد. در رسانه ها و به ویژه در فضای مجازی، بسیار مشاهده می شود که منکری را که در جایی انجام گرفته است، در مقیاس وسیع منتشر می کنند و علاوه بر این که سبب هتک آبرو و شخصیت اشخاص می شوند، باعث سلب امنیت روانی جامعه و هم چنین از طریق قبح شکنی از منکرات، موجب شیوع آن خواهند شد^۴. متأسفانه دانش آموزان و دانشجویان به لحاظ موقعیت سنی و زمینه های تربیتی و آموزشی آسیب پذیرترین قشر جامعه از این معضل می باشند. قرآن کریم کسانی را که منکرات را در جامعه اسلامی به وسیله شایعه رواج می دهند، مستحق عذاب دردناک در دنیا و آخرت دانسته است: «إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ»؛ کسانی که دوست دارند کارهای بسیار زشت [مانند آن تهمت بزرگ] در میان اهل ایمان شایع شود، در دنیا و آخرت عذابی دردناک خواهند داشت، و خدا [آنان را] می شناسد و شما نمی شناسید^۵.

پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) می فرماید: «من سمع فاحشه فافشاها كان كمن اتاها؛ هر آن کس که از زشتی و

^۱ - رضانی، فراهانی، نوری راد، شبکه اجتماعی (سواد رسانه ای ۵)، ص ۱۴.

^۲ - نصیری، بختیاری، طاهری؛ مهارت های مدیریت فضای مجازی در خانواده، ص ۹۲.

^۳ - بیانات رهبر معظم انقلاب در جمع روحانیون شیعه و اهل سنت کرمانشاه ۲۰/۰۷/۱۳۹۰.

^۴ - اسماعیلی طباطبائی، فرهنگی؛ کاربرت سواد رسانه ای دینی در مواجهه با آسیب های فضای مجازی به عنوان یک مسئله مستحدثه، ص ۳۶.

^۵ - سوره نور، آیه ۱۹.

منکری مطلع شد و آن را افشا کرد، مانند کسی است که آن عمل را انجام داده است.»^۱

ج: تعارض ارزش‌ها

تغییرات تکنولوژیکی ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تأثیر خود قرار داده است. یکی از چالش‌های فراروی فرهنگ‌ها برخورد با این پدیده است؛ چون اساساً ورود اینترنت همراه با ارزش‌های غربی و صرفاً مادی، چالش‌های جدیدی را در کشورهای دیگر به وجود آورده است. از آن جایی که برخی از عناصر موجود در این پدیده مغایر با فرهنگ خودی (ارزش‌های اسلامی - ایرانی) است، پس می‌توان گفت اینترنت و فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های تربیتی، آموزشی و اخلاقی زیادی را برای خانواده به خصوص نسل جوان و نوجوان به همراه داشته باشد. به عنوان مثال؛ ورود اینترنت در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده‌ها می‌شود. در یک مطالعه تجربی نشان داده شد که استفاده نوجوانان و جوانان از اینترنت و فضای مجازی موجب کاهش ارزش‌های خانواده شده است.^۲

حضرت آیت الله خامنه‌ای (دامه برکاته) می‌فرماید: «دشمنان ما بیکار ننشسته‌اند، از مطبوعات استفاده می‌کنند، از تبلیغات استفاده می‌کنند و از روش‌های گوناگون تبلیغی استفاده می‌کنند تا آن ارزش‌هایی را که

^۱ - حر عاملی، وسایل الشیعه، ج ۱۲، ص ۲۹۶.

^۲ - روحانی، فضای مجازی و فرهنگ، ص ۱۶۱.

ملت به آن‌ها پایبند است و آن‌ها از آن ارزش‌ها خوششان نمی‌آید، در چشم مردم بشکنند.»^۳

ج: انزوای اجتماعی و ترویج فردگرایی

از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی گسترش اهمیت فرد و حیطه خصوصی در برابر جمع و حوزه عمومی است. افراد در فضای مجازی در عین حال که می‌توانند در گروه‌های مختلف و گاه متضاد با هویت حقیقی خود حضور داشته باشند؛ می‌توانند خود را جدا از دیگران و تنها نیز حس کنند. اجتماعی شدن و فردی شدن دو روی سکه تجدد و دوره مدرن هستند. یعنی دوره مدرن دارای یک دوگانگی در ساختار اجتماعی است که از یک طرف به اجتماعی شدن افراد منجر می‌شود و از طرف دیگر فردی شدن را تقویت می‌کند (البته این اجتماعی شدن واقعی نیست بلکه حضور در یک جمع مجازی است).^۴

در دنیای مجازی تعریف خلوت و جمع، دستخوش تغییر شده و فرد گرایی به عنوان یکی از ویژگی‌های زندگی مدرن به شمار می‌آید. در زندگی مدرن، خانواده، جمع شدن چند فرد وابسته به هم نیست؛ بلکه زیر یک سقف قرار گرفتن چند فرد مستقل از هم است.^۵ جذابیت‌های این عرصه آن قدر زیاد است که شاید اکثر نوجوانان و

^۳ - بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار مردم گرمسار

1385/08/21

^۴ - وکیل‌ها، تأثیر فضای مجازی بر عرصه هویت فرهنگی، ص 70.

^۵ - عباسی ولدی، من دیگر ما، ج 6، ص 131.

جوانانی که به دنیای مجازی عادت کرده‌اند، میلی به حضور در جمع‌های واقعی ندارند؛ خصوصاً اینکه در سال‌های اخیر حتی آموزش تحصیلی آنان نیز وابسته به این فضای مجازی گردیده، بدون اینکه در زمینه‌ی آسیب‌های موجود در این فضا که در کمین آن‌هاست، آگاهی یا آموزش جدی به نسل جوان و نوجوان داده شده باشد. بنابراین آن‌ها به جای گفتگو و تعامل بیشتر با خانواده و دوستان، وقت خود را در فضای مجازی می‌گذرانند. آن‌ها ترجیح می‌دهند در محیطی آرام و خلوت از اینترنت استفاده کنند تا هم بهتر بتوانند از اطلاعات آن بهره ببرند و هم با تمرکز و سرعت بیشتر از اتصال‌های طولانی مدت جلوگیری کنند و هزینه‌های حاصل از آن را کاهش دهند؛ اما این خلوت و تنهایی در دراز مدت برخی مشکلات روانی مانند گوشه‌گیری و در نهایت افسردگی را در پی خواهد داشت.^۱

جامعه‌شناسی به نام فوکویاما معتقد است با توجه به کیفیت زندگی امروزی کم‌کم شاهد فروپاشی بزرگی خواهیم بود. این فروپاشی در زمینه‌های تربیتی و اخلاقی و در نهادها، بیشتر در زمینه خانواده اتفاق خواهد افتاد.^۲ کیسلر و همکاران او نیز معتقدند تأثیر اجتماعی مثبت یا منفی اینترنت به کیفیت بهره‌گیری از

اینترنت و به آن چیزی بستگی دارد که افراد از دست می‌دهند تا وقت خود را برای استفاده از اینترنت صرف کنند.^۳

بنابراین، فضای مجازی در پی ایجاد یک جامعه جدید با نهادهای اجتماعی متعددی است که تعداد اعضای هر یک از این نهادها تنها یک نفر است. اعضای این جامعه همگی خیال می‌کنند که در نهادهای اجتماعی پرجمعیت زندگی می‌کنند در واقع فضای مجازی، هویت فردی و اجتماعی فرد را به گونه‌ای دگرگون می‌کند که دیگر شباهتی به هویت یک انسان متعالی ندارد.^۴

د: شکاف بین نسل‌ها

شکاف دیجیتالی (digital gap) از جمله اصطلاحاتی است که امروزه در فضای حقیقی و مجازی کم و بیش مورد توجه قرار گرفته است. امروزه نه تنها در جامعه ما بلکه در بسیاری از کشورها میزان آگاهی فرزندان از دنیای دیجیتال و میزان استفاده آن‌ها از اینترنت و کامپیوتر بسیار بیشتر از والدین‌شان است. در موقعیتی که همه‌ی قشر محصلین حداقل جهت آموزش تحصیلی خود مجبور به استفاده از اینترنت و فضای مجازی هستند، کم‌اطلاعی و عدم آگاهی والدین از این امر موجب شده که بزرگترها از کوچکترها در این میدان عقب مانده و این عقب‌ماندگی گاه به اندازه‌ای است که از

^۱- شجاعی، روان‌شناسی و آسیب‌شناسی اینترنت، ص ۱۲۹.

^۲- نصیری، بختیاری، طاهری؛ مهارت‌های مدیریت فضای مجازی در خانواده، ص 76.

^۳- مش، تلمود؛ نوجوان دیجیتالی، ص ۷۲.

^۴- عباس ولدی، من دیگر م، ج ۶، ص ۱۳۴.

آن به «شکاف یا فاصله دیجیتالی» بین دو نسل تعبیر می‌شود.

نسل دیروز (والدین) احساس دانایی و با تجربگی می‌کند و نسل امروز (فرزندان) که خواهان تطابق با پیشرفت‌های روز است در برابر آن‌ها واکنش نشان می‌دهد و چون از پس منطق و نصیحت‌های ریشه‌دار و سرشار از تجربه آن‌ها بر نمی‌آید، به لجبازی روی می‌آورد.^۱ اگر این امر فقط در محدوده نا‌آشنایی والدین با فن-آوری‌های اطلاعات و ارتباطات باقی می‌ماند شاید مشکل قابل تحمل بود، اما مسئله آن است که این شکاف پیامدهای تربیتی، اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی را نیز به همراه دارد و در دراز مدت می‌تواند آسیب‌های فراوانی را از این ناحیه به زندگی فردی و اجتماعی شهروندان و خانواده‌ها وارد نماید.

امروزه با ورود وسایل و تکنولوژی‌های جدید شاهد این مطلب هستیم که والدین و فرزندان ساعت‌های متمادی در کنار یکدیگر می‌نشینند، بدون آن که حرفی برای گفتن داشته باشند. این مسئله به شکل‌گیری نوعی کم ارتباطی یا بد ارتباطی میان آن‌ها انجامیده و اقتدار، نفوذ و قدرت والدین را کم رنگ کرده است.^۲ دو نسل به دلیل داشتن تفاوت‌های اجتماعی و تجربه‌های زیستی مختلف، زندگی را از دیدگاه خود می‌نگرند و مطابق با

بینش خود آن را تفسیر می‌کنند.^۳ بر اساس اظهارات معاون سازمان بهزیستی کشور، میزان گفتگو در بین اعضای خانواده تنها حدود سی دقیقه است.

از جمله عواملی که در شکل‌گیری و عمیق‌تر شدن این فاصله‌ها تأثیر دارد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

* ناآگاهی والدین از اهمیت و تأثیرات این فن‌آوری‌ها: به هر اندازه پدر و مادرها از تأثیرات مثبت و منفی فن-آوری‌ها اطلاعاتی و ارتباطاتی در زندگی انسان امروز بی‌خبر باشند، انگیزه کمتری برای آشنا شدن با آن‌ها خواهند داشت.

* اعتماد بیش از اندازه به فرزندان: هر چند از نظر تربیتی نباید به فرزندان خود بدبین باشیم و آنان را به چشم «مظنونین همیشگی» بنگریم، اما تفریط در این زمینه و افتادن از سوی دیگر بام هم صحیح به نظر نمی‌رسد. به این معنا که اعتماد بی‌اندازه و بی‌مبنا به فرزندان در استفاده از فضای مجازی نیز کار عاقلانه‌ای نیست؛ چرا که به هر اندازه هم که به دانایی و زیرکی فرزندانمان ایمان داشته باشیم، باز هم باید بدانیم که در فضای مجازی همواره راهزنانی وجود دارند که از روحیه کنجکاوی فرزندان و صداقت و سادگی آنان نهایت سوء استفاده را می‌کنند.

^۱ - رحیمی، عوامل اجتماعی موثر بر شکاف نسلی، ص ۱۹.

^۲ - منتظرالقائم، فغانی؛ نسل‌های رسانه‌ای، انقلاب ارتباطات و تحول نسلی، ص ۴۲.

^۳ - نصیری، بختیاری، طاهری؛ مهارت‌های مدیریت فضای مجازی در خانواده، ص ۱۰۳.

راهکارهای مقابله با آسیب‌های تربیتی

آموزش در فضای مجازی

با ورود هر فن‌آوری، باید ابتدا به فلسفه وجودی آن فن-آوری پرداخته سپس به هم ساز کردن آن با سبک زندگی جامعه خود بپردازیم. افراد باید برای ورود به دنیای مجازی اطلاعات کافی در اختیار داشته باشند تا دچار مشکلات عدیده‌ای چون آسیب‌های مترتب بر مسائل تربیتی نشوند. به منظور پیشگیری و کاهش تأثیر آسیب‌های تربیتی و همچنین آموزشی در فضای مجازی بر نوجوانان و جوانان راهکارهایی مطرح شده که در صورت اجرای به موقع و مناسب آن‌ها می‌توانند ثمربخش واقع شوند؛ به طوری که زمینه‌های مختلفی برای حضور مفید و ارزشمند افراد را، در فضای مجازی و اینترنت فراهم می‌کند که ضمن فراگیری مهارت‌های مختلف زندگی و فراگیری مناسب آموزش‌های مرتبط با تحصیلات آن‌ها، ارتقای سطح فرهنگی و تربیتی نوجوانان و جوانان را باعث شده و زمینه‌ساز افزایش سطح علمی این گروه سنی نیز می‌گردد.

الف: فرهنگ سازی و استفاده بهینه و درست از

امکانات فضای مجازی

اکثر فن‌آوری‌های مدرن امروزی خاستگاه غربی دارد و متناسب با فرهنگ کشورهای غربی در جهت سلطه بر سایر فرهنگ‌ها و به منظور مدیریت کلان جهانی آن‌ها

* اقتضات شغلی: امروزه به طور معمول بسیاری از نوجوانان و جوانان در شرایطی به سر می‌برند که لازم است با فضای مجازی و فن‌آوری‌های جدید سر و کار داشته و از آن‌ها استفاده کنند. به عنوان مثال دانشجو باید برای یافتن منابع علمی از اینترنت استفاده کند. این در حالی است که دست کم در جامعه‌ی ما مشاغل گروه عمده‌ای از والدین به گونه‌ای است که تا این حد درگیر فضای دیجیتال نیستند.

* روحیه نوجویی، تنوع طلبی و کنجکاوی فرزندان: نوجوانان و جوانانی که در دنیای امروز زندگی می‌کنند هم به خاطر روحیاتی که به مقتضای سن خود دارند و هم به خاطر میزان آگاهی و اطلاعاتی که از طرق مختلف به دست می‌آورند، انگیزه بیشتری برای دسترسی به دنیای جذاب، متنوع و سرگرم کننده فضای مجازی دارند. اگر این امر در تقابل با کم انگیزگی یا بی انگیزگی والدین جهت آشنایی با فضای مجازی قرار گیرد؛ طبیعی است که مرور زمان، فاصله بین والدین و فرزندان را زیادتر می‌کند^۱.

با توجه به این مخاطرات و میزان رو به رشد دسترس پذیری نسل جوان و نوجوان به فن‌آوری‌های جدید، لازم است که موضوع شکاف دیجیتالی یا شکاف بین نسل‌ها و چاره اندیشی برای کاستن از آن، در دستور کار دلسوزان جامعه ما قرار گیرد.

^۱ - موحد نسب، اخلاق در فضای مجازی، ص ۱۱۲.

طراحی شده است و بدون هماهنگ سازی با فرهنگ ملی دیگر کشورها و بدون بسترسازی‌های لازم، وارد این کشورها شده و چالش‌های بسیار و متناقضی را در فرهنگ آن‌ها ایجاد کرده است. نبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی باعث استفاده‌های بی‌رویه، بدون برنامه‌ریزی و در مواردی باعث استفاده غلط و نابجا از آن گردیده است. با این وصف نباید به وضع موجود رضایت داد و همه مسئولان اعم از فرهنگی و سایر مسئولان مرتبط باید برای بهبود فرهنگ استفاده صحیح از فضای مجازی تلاش کنند. اگر بتوانیم از طریق آموزش‌های لازم سطح فرهنگ مخاطبان و کاربران به ویژه نسل جوان و نوجوان را در مواجهه با فضای مجازی ارتقا و جهت‌دهی صحیح نماییم در پیشگیری بخش عمده‌ای از آسیب‌های احتمالی آن در امور تربیتی و آموزشی موفق خواهیم بود.^۱

ب: توسعه تولیدات فرهنگی باسبقه‌ی دینی در

فضای مجازی

یکی دیگر از زمینه‌های چالش برانگیز در فضای مجازی در عرصه‌ی تربیت و همچنین آموزش در این فضا، کمبود حجم برنامه‌های سالم و متناسب با فرهنگ ملی و اسلامی، در مقایسه با حجم برنامه‌های مخرب فضای

مجازی است. در مقابله با این چالش، بهترین راهکار توسعه تولید محصولات فرهنگی متناسب با دین و فرهنگ جامعه خودی با جذب بالا و قابلیت جایگزینی و رقابت در فضای مجازی است. ایجاد سایت‌های جامع، پویا، به روز و چند زبانه درباره آموزه‌های دینی که بتواند این آموزه‌ها را تبیین کند و تمام شبهات و سوالات مطرح شده در این زمینه را پاسخ گو باشد، راهکار مهم دیگری است.

تربیت جهادگران مجازی در برابر تهاجم دشمن از دیگر شیوه‌های تقابل است. این جهادگران باید آموزش‌های مهارتی لازم در دو جنبه علمی و فنی مانند علوم رایانه‌ای، زبان خارجی و سایر ابزارهای نرم افزاری و سخت افزاری مورد نیاز را به طور دقیق و حساب شده فرا بگیرند. ناگفته نماند که دشمنان برای مقابله با فرهنگ اسلام از پشتوانه مالی و فنی بسیار مستحکمی بهره می‌گیرند که نمونه آن را می‌توان در تعداد، تنوع و فن آوری سایت‌ها، کتاب‌ها و نرم افزارهای آنان دید؛ ولی از آن‌جا که معتقدیم بعد علمی و کلامی اسلام خصوصاً شیعه قادر به پاسخ‌گویی به هر شبهه و به دنبال آن، پیروزی در هر میدانی است، کافی است با تربیت و تبلیغ کاربران زبده فنی به همراه پشتوانه و سبقه‌ی

^۱ - نوروزی، کاظمی، شاه مرادی؛ راه کارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تاکید بر آموزه های قرآنی و سیره رضوی، ص

عظیمی که در اختیار داریم به تقابل با دشمن پرداخته و حتی جبهه‌ی دشمن را مورد تهاجم قرار دهیم.^۱

ج: تقویت عقاید و باورهای دینی

تقویت و استحکام بخشی به ویژه درباره باورهایی که دشمن روی آن‌ها تمرکز بیشتری کرده و سعی در تخطئه و یا به انحراف کشیدن آن‌ها دارد، ضروری به نظر می‌آید. این راهکار عمومی است و هر انسان متعهدی باید خود را مجهز به این سلاح کند.

در حقیقت در مقام تربیت باید با شیوه‌های علمی و کارآمد و با استفاده از سخت افزارها و نرم افزارهای لازم و با تصمیم سازی‌های مناسب، و پشتوانه‌ی عزم ملی، جامعه خصوصاً جوانان و نوجوانان خود را به گونه‌ای تربیت کنیم که از فساد محیط و ناهنجاری‌های جامعه کمترین تأثیرپذیری را داشته باشند. یکی از کارآمدترین راه‌ها برای مقابله با نکات منفی فن‌آوری اطلاعات در فضای مجازی، تربیت افراد خصوصاً جوانان و نوجوانان بر اساس اخلاق اسلامی و دینی است که باعث کنترل افراد از درون می‌شود، یعنی التزام قلبی پیدا می‌کنند که جذب محیط‌های نامناسب و کارهای ناشایست نشوند. در واقع نظر تربیتی اسلام این است که ابتدا باید به تربیت افراد خصوصاً از اوان کودکی همت گماشت تا جامعه هم

تربیت شود، زیرا این افراد هستند که جامعه را می‌سازند. از طرفی اسلام صحیح بودن و کارآمد بودن این روش را در عمل نیز به اثبات رسانده به طوری که در مدت زمانی نه چندان طولانی، تمدنی پویا را ایجاد کرده است.

اگر افراد به خصوص نوجوانان و جوانان معتقد و متخلق به اخلاق دینی تربیت شوند، سجایای اخلاقی نهادینه شده در وجود فرد او را از رفتارهای ضد اخلاقی در فضای واقعی و مجازی بر حذر خواهد داشت و از آن فضا به طور مناسب و مفید بهره برداری خواهد کرد. اگر بتوانیم بخش عمده‌ای از فضای مجازی را با همت و تلاش و پشتکار و تولیدات مناسب و لازم، در سیطره حوزه دینی قرار دهیم در این صورت کاربران این دنیای مجازی متأثر از آموزه‌های دینی صبغه‌های اخلاقی خود را خواهند یافت که تجاوز به حریم دیگران و مشاهده و مطالعه بسیاری از مطالب و تصاویر یا ورود به بعضی از فضاهای فساد انگیز فضای مجازی را برای خود مناسب ندانسته و مخالف با آموزه‌های دینی خود به شمار می‌آورند؛ در این صورت بروز و ظهور ملکات اخلاقی که ثمره تقوا و پرهیزکاری است در این فضای دینی مجازی قابل درک و مشاهده خواهد بود.^۲

خ: همراهی و نظارت والدین بر فرزندان

^۱ - نوروزی، کاظمی، شاه مرادی؛ راه کارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تاکید بر آموزه های قرآنی و سیره رضوی، ص 194.

^۲ - موحدی نسب، اخلاق در فضای مجازی، ص 146.

در زمانه‌ای که سبک‌های زندگی به صورت خودکار، برخی از مسائل را جزئی از زندگی امروزی کرده است، نمی‌توان با دستورالعمل و توصیه این مسائل را از صفحه زندگی پاک کرد؛ بلکه باید با آگاهی بخشی مناسب گام در حل این گونه مسائل گذارد. گرچه آگاهی دادن برای حل ریشه‌ای این معضل تربیتی همه‌ی کار نیست، اما برای بسیاری از خانواده‌هایی که هنوز بر سر سفره فضای مجازی ننشسته‌اند، آگاهی یافتن می‌تواند سد محکمی در برابر نفوذ آسیب‌های این فضا باشد. خانواده باید برای تربیت فرزندان خود برنامه داشته باشد و سعی شود محیط تربیتی مناسب و درستی در خانواده برای رشد و بالندگی فرزندان فراهم شود. شکل و صورت رابطه‌هایی که هم اکنون بین والدین و فرزندان وجود دارد، نمی‌تواند آن‌ها را از فضای مجازی دور کند؛ بنابراین باید نوع رابطه‌ها تغییر کنند. در تغییر این رابطه‌ها چند عنصر را باید در نظر گرفت:

بعد عاطفی: یکی از معایب بزرگ ما در مسیر اصلاح رفتارهای نادرست آن است که جنس مقوله‌های تربیتی را فراموش کرده و گمان می‌کنیم مقوله‌های تربیتی هم مانند فرمول‌های ریاضی است که تنها گفتن و فهماندن آن به فرزند کافی است تا او آن را بیاموزد. اگر بپذیریم که جایگاه و موطن اصلی تربیت، روح و جان فرزند است دیگر نگرش ما به تربیت این‌گونه نخواهد بود بلکه با تلاش وافر جهت نفوذ در روح فرزند، زمینه‌ی تغییر در

وی را ایجاد می‌کنیم. اعمال صحیح محبت، راه نفوذ به روح و جان فرزند است و شما با محبت به جا و مناسب، سکان مدیریت فرزند را به دست خواهید گرفت.^۱

بعد شخصیتی: یکی از دلایل روی آوردن جوانان به فضای مجازی خودنمایی و بروز شخصیت خویش است. چنانچه فضای خانواده به‌گونه‌ای باشد که فرزندان خصوصاً در سنین نوجوانی و جوانی مورد کم توجهی قرار گیرند و شخصیت آن‌ها مورد خدشه واقع شود برای جبران این کمبود و اثبات خویش به سوی کانون‌های دیگر جذب خواهد شد. از دسترس‌ترین محیط‌هایی که جوان و نوجوان احساس می‌کند می‌تواند برای رفع این نقیصه به آن پناه برد فضای مجازی است، چنانچه شخصیت فرزندان، مناسب و درخور سن ایشان مورد توجه قرار نگیرد و یا به طور صحیح شکل‌دهی نشود، امکان بروز کمبود شخصیت و خود کم‌بینی در آن‌ها را تقویت می‌کند. در این صورت علاوه بر احتمال تأثیر پذیری زیاد از محیط‌های دیگر نظیر فضای مجازی خطر اتلاف مفیدترین بازه زمانی عمر آن‌ها نیز وجود دارد. این بازه زمانی عمده‌تاً شامل دوران نوجوانی و جوانی است که مناسب‌ترین زمان شکل‌گیری ساختار شخصیتی افراد است.

صرف زمان مناسب: لازمه ایجاد ارتباط مناسب والدین با فرزندان و نفوذ در دل و جان ایشان، برقراری روابط

^۱ - عباسی ولدی، من دیگر ما، ج 7، صص 206-208.

صمیمی و گذران اوقات بیشتری در کنار هم و صرف وقت و زمان بیشتر برای فرزندان در زمینه‌های مختلف اعم از تربیتی، علمی، تفریحی و غیره می‌باشد. متأسفانه در وضعیت موجود جامعه، این مهم به دلایل عدیده‌ای مورد غفلت قرار گرفته و تا حد زیادی موجب آسیب پذیری فرزندان از این ناحیه گردیده است، چنانچه والدین در این زمینه با برنامه‌ریزی و صرف وقت مناسب، توجه در خور و لازم در جهت پرورش فرزندان در ابعاد مختلف را داشته باشند بخش زیادی از معضلات تربیتی فرزندان برطرف خواهد شد.

بصیرت بخشی: از وظایف مهم و اصلی والدین نسبت به فرزندان در جهت رشد و بالندگی و تقویت ساختار شخصیتی آن‌ها در زمینه‌های مختلف، آگاهی بخشی و ایجاد بصیرت لازم در فرزندان است این بصیرت همان تقویت قوه استدلال، استنباط و فهم و درک صحیح از مسائل، مطالب و فضاهای موجود در جامعه است. اگر فرزندان به این مهم مجهز گردند آسیب‌پذیری آنان در تمامی زمینه‌ها به حداقل ممکن کاهش خواهد یافت.

د: نظارت یکپارچه ارگان‌ها و نهادهای مسئول

خصوصاً متولیان امور تربیتی و آموزش، بر فضای

مجازی

از آنجایی که آسیب‌های فضای مجازی در وضعیت موجود آن از معضلات اساسی و غیرقابل انکار جوامع

خصوصاً جامعه اسلامی ماست، گسترش بیش از حد و روز افزون آن با محتوایی غیر قابل اعتماد و آسیب‌زا، کیان جامعه خصوصاً خانواده و جوانان ما را در معرض خطر جدی قرار داده، لازم و ضروری است که کلیه ارگان‌ها، نهادها و سازمان‌های مسئول و مرتبط با فرهنگ و امور تربیتی، در یک روند جدی و منسجم در جهت حل این معضل و نحوه تقابل با آن، تصمیمات جدی و کارآمد اتخاذ کرده و در حیطه عمل به اجرا گذارند و نیز نسبت به برنامه‌ریزی دقیق در جهت بهره‌وری صحیح و مناسب از این فضا اقدام عاجل نموده و در کوتاه‌ترین زمان ممکن آن را به منصفه ظهور برسانند؛ در غیر این صورت آسیب‌های جدی و جبران‌ناپذیری از این ناحیه بر افراد جامعه ما وارد می‌شود که کیان نظام اسلامی را در بازه زمانی نه چندان دور در معرض خطر جدی قرار خواهد داد. این خطر در بستری خاموش و با تعبیر تدریجی فرهنگ و شاکله فکری و شخصیت و گرایش‌ها نسل جدید امکان بروز و ظهور خواهد یافت.

نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب مورد بحث در این مقاله، نتایج زیر به دست آمده است:

- 1- فضای مجازی به مثابه شمشیر دو لبه‌ای است که با آموزش‌های صحیح و لازم و فرهنگ‌سازی مناسب می‌توان استفاده فراوانی از آن نمود؛ در غیر این صورت با استفاده نامناسب، آموزش‌های غیر اصولی و عدم وجود

فرهنگ صحیح کاربردی، هویت فردی و اجتماعی افراد به خصوص نسل جوان و نوجوان به وسیله آن مورد تهدید جدی قرار می‌گیرد. در حال حاضر با دسترسی گسترده افراد به اینترنت و فضای مجازی شاهد انواع جدیدی از آسیب‌های فضای مجازی از جمله اعتیاد اینترنتی هستیم که مسأله خاص عصر اطلاعات است و به تبع آن مسائلی چون کاهش آستانه تحمل، انحرافات اخلاقی و جنسی و غیره را به همراه دارد.

2- خطر آسیب‌های فضای مجازی صرفاً محدود به جنبه‌های فردی نبوده، بلکه در صورت سوءمدیریت آسیب‌های جبران ناپذیری را متوجه جامعه و خانواده می‌نماید. امروزه، رسانه‌ها و به طور خاص فضای مجازی به میدانی برای صدور فرهنگ بیگانه تبدیل شده و کشورهای سلطه طلب با سوءاستفاده از امکانات رسانه‌ای به تغییر فرهنگ و سبک زندگی سایر ملت‌ها پرداخته و بدین وسیله منافع نامشروع و مقاصد سلطه جویانه خود را دنبال می‌کنند. هدف این پایگاه‌ها ایجاد شک و ابهام در ذهن فرزندان نسبت به مسائل فرهنگی و عقیدتی، سست کردن بنیاد خانواده‌ها و اشاعه فرهنگ فساد و فحشا در جامعه است. بخش عمده‌ای از آموزش این پایگاه‌ها به نوجوانان، روش‌های گوناگون رسیدن به اهداف و خواسته‌های مورد نظر خود، خارج از قواعد و قوانین خانواده و عرف و سنت‌های پسندیده بوده که اغلب اوقات منجر به انزوا و عزلت‌گزینی می‌گردد؛ به گونه‌ای

که افراد اکثر اوقات را که باید با خانواده خود به ارتباط رو در رو اختصاص دهند، در فضای مجازی می‌گذرانند و این امر منجر به کاهش تعاملات و در نهایت سستی پیوندهای درون خانوادگی گردیده و هویت‌های جدید و دائماً در حال تغییری در افراد شکل می‌گیرد که اکثر اوقات با هویت خانوادگی آن‌ها و باورها و ارزش‌هایی که در خانواده و فضای پیرامون خود آموخته‌اند، در تعارض است.

3- ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری جوانان و خانواده نسبت به تهدیدات این محیط در اولویت نخست قرار دارد؛ لذا افراد باید برای ورود به دنیای مجازی اطلاعات کافی در اختیار داشته باشند. از این رو باید راه‌کارهای عملی برای سالم سازی محیط تربیتی را استخراج کرده و در میدان‌های تربیتی فضای مجازی عملیاتی ساخت. علاوه بر این برخی اقدامات که جنبه زمینه سازی و فراهم آوردن بستر مناسب برای استفاده بهینه از فضای مجازی دارند، نیز می‌تواند مورد توجه قرار گیرد که این اقدامات عبارتند از: بهره‌گیری از آموزه‌های دینی برای هنجار سازی‌های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده درست از فضای مجازی، گذراندن اوقات بیشتر والدین با فرزندان به نحوی که احساس کمبود عاطفی موجب پناه بردن آن‌ها به فضای مجازی نگردد، نظارت ارگان‌ها و نهادهای مسئول بر امور فرهنگی و تربیتی به منظور آشنایی والدین به فن‌آوری‌های جدید.

- 1- ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بيروت: دارصادر، چاپ هفتم، 1414ه.ق.
- 2- اسماعیلی طبّا، مرتضی؛ سلطانی فر، محمد؛ فرهنگی، علی اکبر؛ «کاربست سواد رسانه‌ای دینی در مواجهه با آسیب‌های فضای مجازی به عنوان یک مسئله مستحدثه»، پژوهش‌های فقهی، ش 1، 1400 ه.ش.
- 3- اسماعیلی یزدی، عباس، فرهنگ تربیت، قم: انتشارات دلیل‌ما، چاپ اول، 1381 ه.ش.
- 4- اکبری، ابوالقاسم؛ اکبری، مینا؛ آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران: انتشارات رشد و توسعه، چاپ سوم، 1395 ه.ش.
- 5- امیدوار، احمدعلی؛ صارمی، علی‌اکبر؛ اعتیاد به اینترنت (توصیف، سبب شناسی، پیشگیری، درمان و مقیاس‌های سنجش اختلال اعتیاد به اینترنت)، مشهد: انتشارات تمرین، چاپ اول، 1381 ه.ش.
- 6- باستانی، برومند، جرایم کامپیوتری و اینترنتی جلوه‌ای نوین از بزهکاری، تهران: انتشارات بهنامی، چاپ سوم، 1386 ه.ش.
- 7- بلوردی، شهناز، «نقش پرورش تفکر انتقادی در پیشگیری از آسیب‌های تربیتی در فضای مجازی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، 1394 ه.ش.
- 8- بیابانگرد، مرتضی، «جامعه پذیری، ضد جامعه پذیری»، مجموعه مقالات همایش آسیب شناسی تربیت دینی، تهران: محراب قلم، 1387 ه.ش.
- 9- جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاء، قم: اسراء، چاپ 187، 1394 ه.ش.
- 10- جهانگرد، نصرالله، پازری، محسن؛ «توسعه حقوق و رعایت اخلاقی در محیط سایبر»، مجموعه مقالات فضای مجازی ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1390 ه.ش.
- 11- حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم: موسسه آل البيت (ع)، چاپ اول، 1409 ه.ق.
- 12- خامنه‌ای، علی، «بیانات مقام معظم رهبری»
- 13- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دارالعلم، 1404 ه.ق.
- 14- رحیمی، محمد، «عوامل اجتماعی مؤثر بر شکاف نسلی؛ مطالعه موردی شهر خلخال»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، 1390 ه.ش.
- 15- رحیمی، محمد؛ پرنده، رادبه؛ «آسیب‌شناسی فضای مجازی و خانواده، تهدیدها و چالش‌ها» سایت علوم اجتماعی، 1392 ه.ش.
- 16- روحانی، محمد، فضای مجازی و فرهنگ، مشهد: انتشارات مینوفر، چاپ اول، 1396 ه.ش.
- 17- رضانی، اسماعیل؛ فراهانی، مژگان؛ نوری‌راد، عاطفه؛ شبکه اجتماعی (سواد رسانه‌ای 5)، بی‌جا: انتشارات فهم، چاپ اول، 1393 ه.ش.
- 18- شجاعی، محمد صادق، «روان‌شناسی و آسیب‌شناسی اینترنت»، نشریه روانشناسی و دین، ش 1، 1387 ه.ش.
- 19- صادقی، هادی، «نقش خانواده در رویارویی با آسیب‌های اجتماعی جنگ نرم»، مجله پیوند، ش 347، 1389 ه.ش.

- 20- صبوری خسروشاهی، حبیب، بررسی آسیب‌های اجتماعی اینترنت، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، 1386 ه.ش.
- 21- صدیقی ارفعی، فریبرز؛ نورمحمدی، محمد؛ سلیمی، محمدعارف؛ «بررسی آسیب‌های اخلاقی اینترنت بر خانواده»، 1393 ه.ش.
- 22- طارمی، محمد حسین، «فضای سایبر: آسیب‌ها و مخاطرات»، ره آورد نور، ش 22، 1387 ه.ش.
- 23- عباسی ولدی، محسن، من دیگر ما (ج 6 و 7)، قم: آیین فطرت، چاپ دهم، 1398 ه.ش.
- 24- فتحی، یونس؛ شاه مرادی، خیرالله؛ «گستره قلمرو حریم خصوصی در فضای مجازی»، مجله حقوقی دادگستری، ش 99، 1396 ه.ش.
- 25- قاسم زاده، گلزار و دیگران، آسیب شناسی فضای مجازی اینترنت بر عملکرد آموزشی دانش آموزان»، 1395 ه.ش.
- 26- کوپایه ئیها، مریم، فرزندانم در سرزمین مجازی، قم: دفتر نشر معارف، چاپ اول، 1399 ه.ش.
- 27- لیثی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم: دارالحديث، 1376 ه.ش.
- 28- مش، گوستاواس؛ تلمود، ایلان؛ نوجوان دیجیتالی، (ترجمه سعیدی‌پور، اسماعیل؛ آذرنوش، مینا)، بی‌جا: انتشارات رشد، چاپ اول، 1394 ه.ش.
- 29- منتظرالقائم، مهدی؛ فغانی، زهره؛ «نسل‌های رسانه‌ای، انقلاب ارتباطات و تحول نسلی»، خردنامه همشهری، ش 28، 1387 ه.ش.
- 30- موحد نسب، حامد، اخلاق در فضای مجازی، کرج: انتشارات تلاوت آرامش، چاپ دوم، 1397 ه.ش.
- 31- نصیری، بهاره؛ بختیاری، آمنه؛ طاهری، مرضیه؛ دلم جای دیگرست (مهارت‌های مدیریت فضای مجازی در خانواده)، اصفهان: انتشارات قیسات، چاپ اول، 1397 ه.ش.
- 32- نوربخش، یونس؛ مولایی، محمدمهدی؛ «هرزه نگاری اینترنتی در ایران و نقش خانواده در کنترل آن»، مجموعه مقالات فضای مجازی ملاحظات اخلاقی، حقوقی و اجتماعی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران 1390 ه.ش.
- 33- نورمحمدی، مرتضی، «چالش فرهنگ و هویت در فضای مجازی»، مجلات عقیدتی، فرهنگی، اجتماعی (پگاه حوزه)، ش 261، 1388 ه.ش.
- 34- نوروزی، مجتبی؛ کاظمی، ابوالفضل؛ شاه مرادی، فاطمه؛ «راه کارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید بر آموزه‌های قرآن و سیره رضوی»، فرهنگ رضوی، ش 19، 1396 ه.ش.
- 35- نیک رهی، مجتبی؛ محمدی، محمد فاضل؛ تهدیدات سایبری و راه‌های مقابله با آن، بی‌جا: انتشارات نظری، چاپ اول، 1397 ه.ش.
- 36- وکیل‌ها، سمیرا، «تأثیر فضای مجازی بر عرصه هویت فرهنگی»، فصلنامه مطالعات جامعه شناختی ایران، ش 9، 1392 ه.ش.

راهکارهای استفاده صحیح از فضای مجازی

در خانواده

رقیه فدایی پور اصل

جامعه الزهراء (سلام الله علیها)

قم

چکیده

کانون خانواده بنیادی‌ترین نهادی است که منسجم نگه‌داشتن آن عزم جدی جوامع است. اما امروزه فضای مجازی، اینترنت و در ذیل آن شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از کارکردهای خانواده را دچار اختلال نموده و منشأ دگرگونی‌های عمیق در روابط میان اعضا و به خطر افتادن کانون خانواده شده است. این مقاله درصدد است با توجه به جایگاه فضای مجازی و ارتباط آن با خانواده، راهکارهای استفاده‌ی صحیح از این ابزار را تبیین کند تا از مشکلات خانواده بکاهد. پژوهش به روش کتابخانه‌ای با شیوه‌ی توصیفی- تحلیلی سامان‌یافته است. نتایج این مطالعه نشان داد؛ ازجمله راهکارهای استفاده صحیح از فضای مجازی در خانواده‌ها؛ برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل استفاده اعضای خانواده، تقویت سواد رسانه‌ای، پرورش تفکر انتقادی و پالایش اخلاقی در ضمن شناسایی و تبیین آسیب‌های این فضا برای خانواده است.

واژگان کلیدی:

نهاد خانواده، فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی، راهکارهای استفاده از فضای مجازی.

امروزه رسانه‌های اطلاع‌رسانی و ارتباطی، به‌ویژه رسانه‌هایی که بر فضای مجازی شکل گرفته‌اند، دیگر از مرز «گزارش» واقعیت‌ها گذر کرده و وارد عرصه‌ی «ساخت» واقعیت‌ها شده‌اند و می‌توان گفت که دوران «پساحقیقت» را رقم زده‌اند. اینترنت بخشی از زندگی روزمره اکثر مردم شده، ارتباط بر خط، آغاز و توسعه‌ی روابط بین فردی را برای مردم آسان‌تر کرده است و بر این اساس زندگی افراد را دگرگون می‌سازد. توسعه فناوری ارتباطی و ظهور پدیده جدی به نام فضای مجازی موجب از بین رفتن بسیاری از محدودیت‌های زمانی و مکانی و تغییر شیوه‌ی زندگی و پیدایش سبک‌های زندگی جدید، تکثر نمادها، تغییر در ذائقه‌ها، رشد توقعات و انتظارات از سوی دیگر است. ماهواره و اینترنت با دگرگون ساختن بنیادین ماهیت ارتباطات، نقش تعیین‌کننده در تغییر و شکل‌دهی فرهنگ‌ها و هویت ملی افراد ایفا می‌کند. خانواده در تمام فرهنگ‌ها، کانون شکل‌گیری هویت فردی است و هیچ فردی جدا از خانواده قابل‌تعریف نیست و رکن اصلی سازنده‌ی شخصیت فرد است و در صورت عدم استفاده صحیح از فضای مجازی در این رکن آسیب‌های خاص و عام را در پی خواهد داشت.

خانواده از ارکان اصلی جامعه است که در اثر سست شدن بنیان خانواده جامعه به انزوا کشیده می‌شود اگر خانواده نتواند مدیریت لازم و کافی بر کارکرد اعضا در فضای مجازی داشته باشد آن‌وقت افراد خانواده دیگر قابل مدیریت نخواهند بود و کم‌کم به نابودی خانواده منجر خواهد شد.

به خاطر جایگاه مهم خانواده و تأثیراتی که فضای مجازی بر آن دارد، آثار فراوانی در این باره وجود دارد که از جمله آن موارد زیر است:

مقاله ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن نوشته حسنعلی رحمتی که غفلت از ضرورت یادگیری سواد رسانه را منجر به؛ جهل به پیامدهای اخلاقی، جهل به راهکارهای مواجهه با آن و بی‌انگیزگی در کسب سواد مصرف بیان نموده است.

در مقاله تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده از فرشته حاج احمدی، سمیرا حاج احمدی فرد آمده است که استفاده‌ی بیش‌ازحد از اینترنت مشکلاتی را برای خانواده‌ها به وجود آورده که از جمله آن؛ تأثیر بر روابط زناشویی، افزایش ناسازگاری‌ها و رشد آمار طلاق، افزایش بی‌اعتمادی

و دروغ‌گویی در خانواده، کاهش ارتباط والدین با فرزندان و کوتاهی در انجام وظیفه است.

مقاله شبکه‌های اجتماعی مجازی، آسیب‌شناسی روانی و فرهنگی خانواده نوشته‌ی علی اسلامی و زهرا جهانگیری هم بر تعارض ارزش‌ها به‌عنوان یکی از معایب شبکه اجتماعی تأکید دارد.

اما از آنجاکه بسیاری از تأثیرات منفی فضای مجازی، ناشی از عدم اطلاعات کافی اعضای خانواده‌هاست این مقاله درصدد یافتن راهکارهای استفاده صحیح از فضای مجازی در خانواده خواهد بود.

1. مفهوم شناسی

1-1. فضای مجازی : در تمامی تعاریف فضای مجازی، این فضا را محیط الکترونیکی یا محیط شبکه‌ای از کامپیوترها دانسته‌اند که با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری سعی دارد تا اشیا و واقعیت‌های سه‌بعدی جهان حقیقی را مشابه‌سازی کند اما ادعا می‌شود که فاقد مادیت فیزیکی هست.¹

1-2. خانواده: بینش اسلامی خانواده را گروهی متشکل از افراد، دارای شخصیت مدنی، حقوقی و معنوی معرفی می‌کند که هسته‌ی اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مرد تشکیل می‌دهد و وقتی زن و مرد عقد همسری بستند و

قرار گذاشتند که یک‌عمر باهم زندگی کنند خودبه‌خود عواطف خاصی نسبت به هم پیدا می‌کنند. این‌گونه روابط عاطفی از نظر تشریعی و هم از نظر تکوینی موردنظر پروردگار است و هدف خداوند این است که بین زن و شوهر محبت برقرار باشد تا در کنار هم احساس امنیت نمایند.²

3-1. سواد رسانه‌ای: با توجه به فضای مجازی، به‌اختصار می‌توان گفت مقصود از سواد رسانه آشنایی با مهارت‌های مواجهه‌ی فعال و سنجش‌گرانی با این فضا و استفاده‌ی درست، بجا و به‌اندازه از آن است. بر این اساس هرگونه ناآگاهی یا آگاهی نادرست از این مهارت‌ها و روش‌ها را می‌توان «ضعف» سواد در استفاده از فضای مجازی دانست.³

2. انواع استفاده از فضای مجازی در

خانواده:

بیشتر استفاده‌کنندگان از اینترنت جوانان هستند و سی‌وپنج درصد به خاطر حضور در چت روم، بیست‌وهشت درصد برای بازی‌های اینترنتی، سی درصد به‌منظور چک کردن پست الکترونیکی و بیست‌وپنج

2 -مطهری، مجموعه آثار، ج 19 ، ص 30

3 - رحمتی، « ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»، ص 13

1 . منتظر قائم، تاتار، « اینترنت، سرمایه اجتماعی و گروه‌های خاموش»، ص 230

درصد نیز به دلیل جست‌وجو در شبکه‌ی جهانی عضو هستند.^۱

اعتیاد وایبری، واتساپی، تانگویی، لاینی، تلگرامی، اینیستایی در میان چند میلیون کاربر ایرانی، به یک معضل تبدیل شده است.^۲

3. راهکارهای مدیریت و کنترل استفاده از

فضای مجازی در خانواده

1-3. برنامه‌ریزی و مدیریت استفاده از فضای

مجازی توسط والدین

میان نیاز حقیقی فرزندان و درخواست آنان تفاوت وجود دارد. گوشی و تبلت هوشمند برای کودکان و نوجوانان آسیب‌زا است همچنین اینترنت پرسرعت، حتی برای تحقیقات علمی و پژوهشی، از نیازهای خانواده نیست. ممکن است این موارد بر اثر تبلیغات فراوان و فشار جو عمومی به‌صورت نیاز جلوه‌گر شده باشد؛ اما با مدیریت صحیح می‌توان دریافت که این‌ها نیاز کاذب هستند.^۳

برنامه‌ریزی و زمان‌بندی مهم‌ترین راهکار برای استفاده مطلوب از رسانه‌های جدید است. استفاده نامحدود جوانان و نوجوانان از اینترنت و بازی‌های رایانه‌ای،

آسیب‌های متعددی به همراه دارد بر این اساس، لازم است برای استفاده روزانه‌ی فرزندان از اینترنت و بازی‌های رایانه‌ای و ... زمان محدودی در نظر گرفته شود. همچنین زمان استفاده از این رسانه‌ها نباید بازمان کارهای مهم‌تری همچون نمازخواندن و درس خواندن و تفریح مناسب با دوستان تداخل داشته باشد و موجب بر هم خوردن نظم حاکم بر این امور شود.^۴

2-3. تقویت سواد رسانه‌ای والدین

هدف اصلی سواد رسانه‌ای این است که استفاده‌ی مبتنی بر آگاهی و بافایده از سپر اطلاعات را تأمین کند.^۵ سواد رسانه‌ای می‌تواند به مخاطبان رسانه‌ها بیاموزد که از حالت انفعالی و مصرفی خارج‌شده و به‌صورت آگاهانه و مفید از رسانه‌ها استفاده نمایند.

مزایای سواد رسانه‌ای شناخت و انتخاب رسانه‌های مناسب ارتقاء آگاهی و مصرف انتقادی در تعیین میزان نحوه‌ی استفاده از رژیم مصرف رسانه‌ای، آموزش مهارت‌های مطالعه یا مهارت انتقادی، توانایی تجزیه و تحلیل مسائل فرهنگی اجتماعی سیاسی اقتصادی رسانه‌ای است. سواد رسانه‌ای فرصت‌ها، امکانات و زمینه‌های بیشتری را برای مخاطب فراهم می‌کند تا در

1 - زینعلی پور، «تأثیر فضای مجازی بر خانواده و جوانان) آسیب‌ها و راهکارها» ص 76

2 - علیشیری، موسوی زاده، « فضای مجازی و نظام تعلیم و تربیت»، ص 6

3 - فجری، «راهکارهای صیانت خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی»، ص 71

4 - همان، ص 71

5 - خوشنویس، « سواد رسانه‌ای؛ سازوکار مقاومت در برابر تهاجم رسانه‌ها»، ص 5

سایه آن بتواند قدرت استدلال، تفکر انتقادی، درک بهتر و تصمیم‌گیری سریع در عرصه‌ی زندگی داشته باشد.^۱

3-3. تقویت خود پالایش اخلاقی و تفکر انتقادی

شناسایی ناهنجاری‌های اخلاقی فضای مجازی می‌تواند آینده‌ی سالمی برای خانواده‌ها و جامعه رقم بزند. اگر این ناهنجاری‌ها همچنان رشد پیدا کنند، جامعه‌ای با جوانان بزهکار و بی‌توجه به مسائل اخلاقی و سست ایمان خواهیم داشت که این باعث کاهش امنیت اجتماعی و رواج انحرافات اخلاقی و عدم پایبندی به سنت‌ها خواهد شد.^۲

سواد رسانه‌ای مبتنی بر تفکر انتقادی و آشنایی با تکنیک‌های رسانه‌ای کمک می‌کند تا مواجهه‌ای فعالانه، هوشمندانه و ایمن با تولیدات رسانه‌ای داشته باشیم. امروزه خلاقیت در طراحی محصولات یکی از مهم‌ترین عوامل جذب و اقناع مخاطب است که معمولاً در مواجهه‌ی اول بخش زیادی از نیم‌کره‌ی چپ مغز تعقل منطقی را انجام می‌دهد به حاشیه می‌راند و با برانگیختن احساسات و هیجانات در نیم‌کره‌ی راست مغز مخاطب، او را ناخودآگاه به انتخاب محصول تحریک می‌کند با تقویت تفکر انتقادی و آگاهی از تکنیک‌های تبلیغی می‌توان این

ضعف را در خود کاهش داد و انتخابی منطقی‌تر در مواجهه با محصولات داشت.

3-4. شناسایی الگوهای رفتاری برتر

در کنار الگوهای جامعه، والدین بهترین الگوها می‌باشند اگر آن‌ها اصلاح مصرف رسانه‌ای و بهره‌مندی از فضای مجازی را از خودشان شروع کنند فرزندان از رفتار و عملکرد آن‌ها الگو برمی‌دارند و همچنین شهدا بهترین الگوهای تربیتی نسل جدید می‌باشند.^۳ بسیار مهم است که اعضای خانواده را با شهدایی آشنا کنیم که فرزندان، خانواده و عزیزان خود را رها کرده‌اند تا بتوانند جلوی ورود دشمن به کشور را بگیرند و از عهده جنگ سخت، بسیار خوب برآمدند و حال نیز خانواده‌ها باید به‌عنوان سربازان جنگ نرم در صحنه‌ی فضای مجازی مسئولیت خود را به‌خوبی انجام دهند.

3-5. شناسایی و تبیین آسیب‌های فضای مجازی

برای خانواده

محققان شکل‌های متعددی برای استفاده‌ی آسیب‌شناختی از فضای مجازی برشمرده‌اند از این‌ها می‌توان به معاشرت افراطی از طریق چت، ایمیل، تبادل پیام، بازی‌های اینترنتی، کامپیوتری و فعالیت‌های جنسی از جمله تماشای وبسایت‌های مربوط به

1 - فامیل روحانی، موسوی، «مروری بر مفاهیم سواد رسانه‌ای و رفتار اطلاع‌یابی در فضای مجازی»، ص 129

2 - حاج محمدی، «تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده»، ص 221

3 - فجری، راهکارهای صیانت خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی ص 26

بزرگسالان، فعالیت‌های آنلاین افراطی یا برنامه‌نویسی کامپیوتری اشاره کرد.

استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباط فرزند با خانواده و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می‌شود.¹

یکی از آسیب‌های استفاده‌ی نادرست از شبکه‌های مجازی، تغییر ارزش‌های خانوادگی است که بی‌توجهی به روابط و مسئولیت‌های اخلاقی، کم‌توجهی به وضعیت فرزندان، عادی شدن توهین و مسایل جنسی، شکل‌گیری و تسهیل ارتباطات نامشروع، کاهش وابستگی‌های خانوادگی، شکل‌گیری روابط عاطفی کاذب و رواج خشونت را به دنبال دارد.²

اینترنت به علت دارا بودن ویژگی خاصی مانند صوتی و تصویری تمرکززدایی، چندرسانه‌ای بودن، سرعت دسترسی به اطلاعات بدون کنترل، توجه فرزندان را بیشتر از رسانه‌های دیگر به خود جلب نموده است. ابزار به‌خودی‌خود می‌تواند رقیبی برای والدین محسوب شده و فرزندان را از بستر تربیتی والدین جدا سازد.

کوچک‌ترین اثر زیان‌بار فضای مجازی در خانواده‌ها این است که اعضای خانواده حاضرغایب شده‌اند؛ در جمع خانواده نشسته‌اند اما دلشان جای دیگر است. این کوچک‌ترین آسیب این فضا است و متأسفانه پیامدهای

¹ - محسنی و همکاران، «بررسی آثار استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت»،

² . حاج محمدی، «تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده»، ص 15

ناگوار و بزرگ‌تری همچون فروپاشی خانواده‌ها یا پیش آمدن زمینه‌های خیانت و قتل نیز دیده می‌شود که روزه‌روز در حال گسترش است.

نتیجه‌گیری:

با توجه به مباحث این مقاله، نتایج زیر به‌دست‌آمده:

1. فضای مجازی به دلیل جذابیت‌ها و کارکردهای ویژه‌ای که دارد، بیشتر توجه و وقت اعضای خانواده، اعم از والدین و فرزندان را به خود مشغول کرده است. این امر آسیب‌های زیادی را در خانواده به وجود آورده است.
2. حضور فضای مجازی از نظر اخلاقی، کارکردی دوگانه دارد که هر خانواده بر اساس میزان سواد رسانه‌ای و آشنایی اعضا با مهارت‌های لازم برای استفاده از این فضا، از کارکردهای منفی یا مثبت آن اثر می‌گیرد .
3. استفاده از روش‌ها و نظریه‌ها در مهارت‌های جستجوی اطلاعات باعث افزایش سواد رسانه‌ای فرد شده و موجب رشد تفکر انتقادی، افزایش تجزیه و تحلیل وی در مسائل گردیده است.

4. ازجمله مهم‌ترین راهکارهای استفاده‌ی صحیح از فضای مجازی در خانواده‌ها؛ برنامه‌ریزی، مدیریت و کنترل استفاده‌ی اعضای خانواده، تقویت سواد رسانه‌ای، پرورش تفکر انتقادی، پالایش اخلاقی و نیز معرفی الگوهای مناسب و برتر در ضمن شناسایی و تبیین آسیب‌های این فضا برای خانواده است.

1. اسلامی، علی، جهانگیری، زهرا، «شبکه‌های اجتماعی مجازی، آسیب‌شناسی روانی و فرهنگی خانواده»، اولین کنفرانس بین‌المللی فرهنگ، آسیب‌شناسی روانی و تربیت، 1396 ه.ش.
2. حاج محمدی، فرشته، حاج محمدی، سمیرا، «تأثیرات اخلاقی استفاده از فضای مجازی بر پیوند زناشویی و روابط فرزندان در خانواده»، اخلاق، 1396 ه.ش، شماره 28.
3. خوشنویس، ناهید، «سواد رسانه‌ای؛ سازوکار مقاومت در برابر تهاجم رسانه‌ها»، ماهنامه روابط عمومی، ش 72، 1389 ه.ش، شماره 72.
4. رحمتی، حسنعلی، «ضعف سواد خانواده در استفاده از فضای مجازی و پیامدهای اخلاقی آن»، اخلاق، دوره 13، ش 50، زمستان 1396، صص 11-37.
5. زینلی پور، فاطمه، «تأثیر فضای مجازی بر خانواده و جوانان (آسیب‌ها و راهکارها)»، 1398 ه.ش، شماره 17.
6. علشیری، سعید، موسوی زاده، احترام سادات، «فضای مجازی و نظام تعلیم و تربیت»، سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی 1395 ه.ش.
7. فامیل روحانی، سید علی‌اکبر، موسوی، فاطمه، «مروری بر مفاهیم سواد رسانه‌ای و رفتار اطلاع‌یابی در فضای مجازی»، تصویر سلامت، 139 ه.ش، شماره 2.
8. فجری، علیرضا، فجری، محمد مهدی، «راهکارهای صیانت خانواده در برابر آسیب‌های فضای مجازی»، اخلاق، 1396 ه.ش، شماره 28.
9. محسنی، منوچهر، دوران، بهزاد، سهرابی، محمد هادی، «بررسی آثار استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت»، مجله جامع شناسی ایران، 1385 ه.ش، شماره 4.
10. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج 19، تهران، انتشارات صدرا، سال 1387.
11. منتظر قائم، مهدی، تاتار، عبدالعزیز، «اینترنت، سرمایه اجتماعی و گروه‌های خاموش»، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره 1، ش 4، پاییز و زمستان 1384، صص 223-245.

**نقش مادر در کنترل تاثیر منفی فضای مجازی
بر روی خانواده**

فاطمه فراهانی

حوزه علمیه فاطمه الزهراء (سلام الله علیها)

اراک

چکیده

بااینکه زمان زیادی از راهیابی فضای مجازی به جامعه ایران نمی‌گذرد ، این فضا تمام جامعه را به خودوابسته کرده است ؛ از دولت و مؤسسات گرفته تا فضای خانواده . فضای مجازی که زندگی دوم نیز نام گرفته است ، در کنار کارکردهای متنوع و فواید پرشمار ، آثار مخربی نیز دارد . این آسیب‌ها به‌ویژه در برخی از سراچه‌های آن همچون شبکه‌های اجتماعی ، بازی‌های رایانه‌ای، اینترنت و... نمود بیشتری دارد و از میان تمامی اقشار جامعه ، قشر جوان و نوجوان را بیشتر از همه در معرض آسیب‌هایش قرار داده است که این مسئله خانواده‌ها را با مشکلات ، دغدغه‌ها و نگرانی‌های زیادی مواجه کرده است . با توجه به نقش تربیتی و کانون هدایت و گرمابخش مادر در خانواده ، در این نوشتار می‌کوشیم ضمن برشمردن برخی از مهم‌ترین آسیب‌های فضای مجازی ، نقش تربیتی مادر در کنترل آسیب‌های فضای مجازی بر روی اعضای خانواده و برخی از راهکارهای صیانت از خانواده در برابر این آسیب‌ها را بیان کنیم تا مادرها بتوانند با استفاده از این راهکارها از آثار مخرب آن بکاهند و تهدیدهای ناشی از این فضا را برای رشد فرزندان‌شان تبدیل به فرصت کنند؛ و حضور اعضای خانواده در این فضا را تا حد امکان مدیریت کنند .

کلیدواژه : مادر ، کنترل ، تاثیرمنفی ، فضای مجازی ، خانواده

جهان همواره روزبه‌روز در حال پیشرفت است ورود شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی به جوامع تا حد زیادی به پیشرفت مردم کمک کرده است ؛ دنیای دیجیتال با تمام مزایا و تأثیرات مثبتش ، در سرعت بخشیدن به مارها و گسترش ارتباطات آسان و ... ، معایب و آسیب‌های بسیاری نیز با خود به همراه داشته است . آسیب‌هایی که در صورت غفلت ، تمامی افراد جامعه را در برمی‌گیرد ؛ اما در این میان قشر آسیب‌پذیرتر ، جوانان و نوجوانان‌اند که به دلیل اقتضائات سنی ، کنجکاو‌ی‌ها و ذهن فعالشان همواره به دنبال کشف دنیا و فضاهای جدید هستند . اگر افراد به‌صورت افسارگسیخته و بدون کنترل در دنیای مجازی رها شوند کنجکاو‌ی‌هایشان تبدیل به آسیب‌های جبران‌ناپذیر می‌شود که نه‌تنها به خود آسیب می‌زنند بلکه آرامش یک خانواده را به هم می‌ریزند و درنهایت به جامعه آسیب می‌رسانند خانواده به‌عنوان هسته‌ی مرکزی رشد و تعالی افراد ، تأثیر بسزایی در جلوگیری از شیوع این آسیب‌ها دارد و در میان اعضای خانواده ، مادر به‌عنوان شخصی که نقش مستقیم در تربیت فرزندان و مدیریت امور درون خانواده و درنهایت به‌عنوان کانون گرمابخش خانواده ، فرد بسیار تأثیرگذاری بر روی اعضای خانواده می‌باشد لذا در این نوشتار درصدد آن هستیم که به این پرسش‌ها پاسخ دهیم که دنیای مجازی چه آسیب‌هایی

به همراه دارد؟ و نقش مادر در کنترل این آسیب‌ها بر روی اعضای خانواده چیست؟ روش گردآوری اطلاعات روش کتابخانه‌ای است و تجزیه‌وتحلیل و پردازش اطلاعات نیز به روش توصیفی می‌باشد .

با توجه به جستجوهای فراوان در شبکه اینترنتی و سامانه‌ها و مقالات و کتاب‌ها در راستای موضوع نقش مادر در کنترل تأثیرات منفی فضای مجازی بر روی خانواده ، تعدادی کتاب با عناوین قریب به این موضوع به دست آوردیم که از آن جمله می‌توان به کتاب مدیریت فرزندان در فضای مجازی به نوشته‌ی مهدی یاراحمدی خراسانی و سید صابر خراسانی اشاره کرد و همچنین کتاب‌ها و مقالات بسیاری که هرکدام به نحو قابل‌توجهی به بیان یکسری از مشکلات و آسیب‌های فضای مجازی و راهکارهای حل آن پرداخته‌اند اما در هیچ‌یک از این کتب و مقاله‌ها به مقوله‌ی نقش مستقیم مادر در کنترل تأثیرات این فضا بر روی خانواده پرداخته نشده است حال‌آنکه که هدف ما در این مقاله ، پرداختن به نقش و تأثیر مادر در کنترل آسیب‌هاست که به فضل الهی به بیان آسیب‌ها و نحوه مدیریت و کنترل آن توسط مادر در این نوشتار خواهیم پرداخت .

مفهوم شناسی

مادر

مادر واژه فارسی است و در عربی به معنای (ام) می‌باشد.

اُمّ در مقابل اَبّ است، و آن مادر نزدیکی است که او را متولد نموده، و مادر دوری است که مادر او را متولد نموده است.

ام در عربی به اصل و وجود چیزی می گویند که یا او را تربیت نموده یا اصلاح نموده یا او را بوجود آورده است. معنای اصطلاحی مادر: کسی است که پرورش فرزندان را در دوران بارداری و پس از آن را برعهده دارد و در انجام این وظیفه بدون هیچ چشم داشتی مادی یا معنوی کوشاست.^۱

فضای مجازی

فضا در لغت نامه های فارسی به معنای " همه جا " اطلاق می شود در واقع فضا مکانی است که دارای سه بُعد و یا بی انتهاست، قابل تغییر و انتزاعی.

مجازی نیز به معنای چیزیست که در مقابل حقیقت قرار می گیرد و امری را گویند که حقیقی نباشد. مجازی، دنیایی است که از دنیای طبیعی و حقیقی متمایز است. فضای مجازی را از آن حیث مجازی می نامیم که در محیط مادی، مکانی را اشغال نکرده و در اذهان کاربران در نتیجه تعامل با یک واسطه الکترونیکی وجود دارد.

پس در تعریف جامع فضای مجازی باید گفت: فضای مجازی عبارت است از محیطی که در آن، برقراری ارتباطات، رؤیت و انتقال اطلاعات به صورت غیرقابل

لمس و با اشغال اندکی از محیط قابل لمس در ساختارها و قالبهایی به عنوان خدمات به انسانها طراحی و کنترل می شود. بنابراین، کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالبها و ... دنیای اطلاعات و ارتباطات، شامل فضای مجازی می شود.^۲

خانواده

خانواده از نظر لغوی به معنای خاندان، اهل خانه و اهل بیت می باشد.

خانواده از نظر اصطلاحی نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولید و مثل توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشریت است و از این رو اسلام، که برنامه ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است.^۳

آسیب شناسی فضای مجازی

فضای مجازی به منزله دیده هزاره سوم و یکی از بزرگ ترین دستاوردهای جامعه بشری، کارکردهای زیادی در حوزه های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که بسیاری از آنها نه تنها برای زندگی در جامعه امروزی

^۲-کهومد، شبکه عنکبوتی، ص 29

^۱-محمدی ری شهری، تحکیم خانواده از نگاه قران و حدیث، ص 11.

^۲-عاملی، امپراطوری مجازی و قدرت نرم، ص 30

^۱-الأمّ بإزاء الأب، وهي الوالدة القریبة التي والدته، والبعیده التي ولدت من ولدته، حسین بن محمد، راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، چاپ دوم، صص 85-88

ضرورت دارد که زندگی بدون آنها قابل تصور نیست و در کنار این کارکردها، جذابیت های گسترده ای دارد که سبب شده والدین و فرزندان به این فضا علاقه مند شوند. خانواده ها به دلایل متعددی مانند پرکردن خلأ حضور خویش نزد فرزند، جبران کمبود محبت، تفاخر، سرگرمی فرزندان با بازی های تلفن همراه و ... برای فرزندانشان خط و گوشی تلفن همراه و تبلت تهیه می کنند. فرزندان نیز به دلیل نوگرایی، هیجان طلبی، خودنمایی و مدگرایی متوجه این فضا شده اند. افزون بر جذابیت های مقدماتی فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان، با نزدیک شدن نوجوانان به سن بلوغ، برخی از ویژگی های روان شناختی جدید در آنها بروز می یابد که فناوری های ارتباطی جدید به خوبی می توانند این ویژگی ها را پوشش دهند.²

رواج این پدیده در خانواده ها، در کنار کارکردها و جذابیت هایی که دارد، اثر زیان بخش زیادی را نیز به دنبال دارد از جمله آنها می توان به:

الف) اعتیاد

یکی از آسیب های فضای مجازی اعتیاد شدید به آن می باشد اعتیاد یعنی وابستگی شدید به هر چیزی گستردگی خدمات موجود در فضای مجازی، افزایش سرعت اینترنت، دسترسی اکثر افراد به اینترنت به عنوان کلید ورود به فضای مجازی و در نتیجه طوفان شبکه

های اجتماعی هرروز افراد بیشتری را در هر سنی درگیر اعتیاد می کند.

اعتیاد به اینترنت می تواند مشکلات تحصیلی، اقتصادی، اجتماعی و خانوادگی برای هر شخص بدنبال بیاورد.

اگر استفاده کنندگان از اینترنت نتوانند به مدت یک ماه دوری از اینترنت را تحمل کنند، در معرض خطر اعتیاد به آن قرار دارند که این پدیده شامل حال تمامی افراد با هر سن و سالی میشود و این امر در میان جوانان بیشتر مشاهده می شود و آسیب های خانوادگی، ارتباطی، عاطفی، روانی، جسمی و... را بدنبال دارد و باد اذعان نمود که این اعتیاد از دوران کودکی نشات می گیرد یعنی زمانی که والدین برای سرگرم کردن و ساکت کردن فرزندان خود بدون مشخص کردن زمان، گوشی همراه و فضای مجازی را در اختیار کودکانشان قرار می دهند.¹

ب) بلوغ زودرسی

نوجوانان و جوانان به عنوان فعال ترین کاربران فضای مجازی با امکانات و گزینه های فراوانی که این رسانه ها در اختیارشان قرار می دهند به طور دائم با معرکه های جدید با انواع مختلف رفتارها آشنا می شود و این عوامل آنان را به سمت بلوغ زودرس سوق می دهد. در ایجاد بلوغ زودرس عوامل متعددی دخیل هستند که فضای

¹ - بیدی، کارشکی، اعتیاد به اینترنت، ص 64

مجازی می تواند در بروز زودهنگام آن تاثیرمستقیم داشته باشد. از نظر علمی یکی از مهمترین عوامل ترشح هورمون های جنسی ، نگاه کردن است لذا وقتی کودکان را در اینترنت رها می کنیم به راحتی می توانند شاهد محتوای خشونت آمیز و صحنه های تحریک کننده باشند که تحریک بیشتر این غده ها در دورانی که فرزند ما هنوز آمادگی ذهنی و جسمی لازم را ندارد می تواند باعث بلوغ زود رس شود.^۱

ج) مشکلات جسمانی

امام جعفر صادق (علیه السلام) فرمودند :

«الْعَافِيَةُ نِعْمَةٌ خَفِيَّةٌ إِذَا وَجِدَتْ نُسَيْتَ وَ إِذَا فَقِدَتْ ذُكْرَتَ ؛ سلامتی یک نعمتی است نهان و مخفی، زمانی که در دسترس باشد به یاد انسان نیست ، همین که از دست رفت آن را به یاد می آورد!»^۲

سلامتی مهم ترین هدیه خداوند به انسان می باشد.

خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید:

«وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا وَجَعَلَ النَّهَارَ نُشُورًا ؛ و اوست کسی که شب را برای شما پوششی قرار داد و خواب را [امایه] آرامشی و روز را زمان برخاستن [شما] گردانید.»^۳

یکی از عوامل سلامتی بدن خواب است. خواب صحیح، بهترین و موثر ترین وسیله برای استراحت مغز و آمادگی برای فعالیت مجدد است. یک خواب عمیق و مفید، نیازمند ترشح هورمونی به نام ملاتونین است . طول موج کوتاه نور آبی که از تبلت و موبایل ساطع می شود، باعث تاخیر در ترشح ملاتونین می شود. متأسفانه امروزه مادر ها هنگام خواب کودکانشان همراه کودک خود فضای مجازی را هم به رختخوابش می برند تا با پخش لالایی و ایجاد سرگرمی، کودک خود را برای خوابیدن آماده کند.

گوشتپختی، مشکلات اسکلتی و عضلانی، کاهش رشد در کودکان و نوجوانان ، چاقی و کم تحرکی، تنبلی چشم و ضعف بینایی و... از دیگر مواردی هستند که در صورت استفاده نادرست و بیش از اندازه از گوشی تلفن همراه ، لپ تاپ و دیگر وسایل ارتباطی و اینترنتی می توانند سلامت انسان را به خطر بیاندازد.^۴

د) چاقی و اختلال تغذیه

یکی از بزرگترین اشتباهات مادران ، استفاده از موبایل برای سرگرم کردن کودک خود و غذا دادن به اوست . با این ترفند ، شاید کودک شما غذای بیشتری بخورد اما چیزی از غذا و طعم و مزه های مختلف آن را نمی فهمد . البته چون نتایج آن بعد از چندین سال در رفتار کودک ظاهر می شود والدین حساسیتی از خود نشان

^۱ - صادقان ، تاثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان ، ص 164

^۲ - شیخ صدوق ، الأمالی، جلد ۱ ، صفحه ۲۲۹

^۳ - آیه ۴۷ ، سوره فرقان

^۴ - امامی ، یاراحمدی خراسانی ، مدیریت رفتار فرزند در فضای

نمی دهند کم کم ذهن کودک شرطی شده و فقط وقتی غذا می خورد که با موبایل بازی کند . البته کار به اینجا ختم نمی شود و به مرور زمان باعث کم تحرکی ، چاقی مفرط و اختلال در تغذیه می شود.^۱

هـ) کاهش خلاقیت

وقتی ذهن کودک پر از تصاویر انتزاعی و غیر قابل لمس باشد ، دیگر جایی برای شکوفایی خلاقیت نمی ماند . ذهن فرزند شما پس از تولد ، قادر به درک تصاویر انتزاعی نیست . بنابراین روانشناسان توصیه می کنند در سال های ابتدایی رشد کودک ، زمانش را با بازی در طبیعت یا اسباب بازی بگذرانند اما امروزه جاذبه های فضای مجازی مانع بازی های حضوری کودکان می شود که این فضا به مرور زمان کودک را دچار خستگی و افسردگی کرده و موجب از بین رفتن خلاقیت های او می شود.^۲

و) از بین رفتن حریم شخصی و خانواده

فضای مجازی امروزه به عنوان تهدیدی پنهان برای همه افراد می باشد. گرچه اینترنت می تواند یکی از منابع بسیار غنی و عالی برای بالا بردن اطلاعات و سرعت بخشی در ارتباطات باشد ؛ اما باید در نظر داشت که این فضا می تواند برای اعضای خانواده مخصوصا کودکان و نوجوانان تهدیدی باشد که با همه جاذبه هایش ، روح و روان و حریم شخصی و خصوصی آن ها را نشانه گرفته

است . همیشه در هر فضایی افراد سودجویی حضور دارند که با سوء استفاده کردن از دیگران به اخاذی می پردازند. فضای مجازی هم می تواند بهترین مکان برای افشای اطلاعات خصوصی و حریم شخصی افراد توسط کاربران سودجو و هکرها باشد که می توانند با روش های جدید و مختلف به اطلاعات شخصی اعضای خانواده دسترسی پیدا کنند و با تهدید به افشای اطلاعات ، اقدام به باج گیری و اخاذی کنند .^۳

صیانت از خانواده در برابر آسیب های فضای مجازی

نباید فراموش کنیم که امروزه والدین گرامی تقریبا نیمی از عمر خود را با رایانه و گوشی همراه سپری می کنند و فرزندان آنها از اولین روزهای تولد در معرض خطرات فضای مجازی و دنیای دیجیتال پیشرفته هستند که این اتفاقات باعث ایجاد مشکلات جسمانی، روحی، خانوادگی و امنیتی نه تنها برای فرزندان بلکه برای تمامی اعضای خانواده می شود، نکاتی که تا به این جا مطرح شد کوچکترین آسیب های این فضاست و متأسفانه پیامدهای ناگوار و بزرگ تری همچون فروپاشی خانواده ها یا پیش آمدن زمینه های خیانت و قتل و جنایت و ... نیز دیده می شود که روز به روز در حال گسترش است؛ برای مقابله با این آسیب ها باید راهکارهایی در پیش گرفته شود.^۴

3- ادیبی. درشتی. شیر محمدی، "تاثیر شبکه های مجازی

برهویت نهاد خانواده، ص 5

4- نصیری ، سواد رسانه ای و خانواده ص 84

1- جعفریان ، آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده، ص 3

2 - منشی زاده ، والدین حقیق فرزندان مجازی ص 61

در این پژوهش برخی از راهکارهایی که می تواند از آسیب های فضای مجازی در نظام خانواده بکاهد و موجب صیانت از آن در برابر این آسیب ها گردد، برشمرده می شود.

راهکارها:

1) تربیت صحیح و اخلاق محور در خانواده

براساس آموزه های دینی و اسلامی، والدین مخصوصاً مادر که در مسیر تربیت موثرتر از پدر است ، مسئول سالم سازی فضای معنوی خانواده می باشد، چنان که خداوند متعال می فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ.....» ای کسانی که ایمان آورده اید، خود و خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان ها و سنگ ها هستند، نگه دارید»^۲

با عنایت به محتوای این آیه شریفه ، اگر اعضای خانواده به حال خود رها شوند ، خواه ناخواه به سوی آتش دوزخ

1) رسول الله: [أَلَا كَلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ؛ فَلَأُمِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ، وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُمْ ، وَ الْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَعْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْهُمْ ، وَ الْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْهُ ، أَلَا فَكُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ

هریک از شما که به گونه ای سرپرست است، درباره زیردستش بازخواست می شود... مرد، سرپرست خانواده خویش است و درباره آنها بازخواست می شود. زن نیز سرپرست خانه شوهر خود و فرزندان اوست و درباره آنها از او سؤال خواهد شد (ورام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۶)

2) سوره مبارکه تحریم آیه 6

پیش می روند؛ لذا باید با به کارگرفتن اصول تعلیم و تربیت صحیح ، روح آنان را تعالی بخشیده و آن ها را از سقوط در آتش دوزخ حفظ کرد.

یکی از شاگردان امام صادق(علیه السلام) می گوید:

از امام (علیه السلام) درباره تفسیر این آیه پرسیدم و گفتم: من می توانم خودم را حفظ کنم؛ اما چگونه خانواده ام را حفظ کنم.

حضرت فرمودند: « تَأْمُرُهُمْ بِمَا أَمَرَ اللَّهُ وَتَنْهَاهُمْ عَمَّا نَهَاَهُمُ اللَّهُ ، فَإِنْ أَطَاعوكَ كُنْتَ قَدْ وَقَيْتَهُمْ، وَإِنْ عَصَوْكَ كُنْتَ قَدْ قَضَيْتَ مَا عَلَيْكَ »

آنان را به آنچه خدا فرمان داده، امر کن و از آنچه خدا نهی شان کرده ، باز دار در این صورت، اگر از تو اطاعت کنند، تو آنان را حفظ کرده ای؛ اما اگر نافرمانی ات کنند، تو آنچه رابه عهده داشتی ادا کرده ای^۳

آشناکردن فرزندان با کارکردها ، آسیب ها ، فرصت ها و تهدیدهای فضای مجازی یکی از مهم ترین مسائل تربیتی خانواده است . این آموزش و آگاه سازی باید قبل از اینکه که فرزندان به مسائل نامناسب مبتلا شده باشند و آلودگی های فضای مجازی ، روح و جسم آنها را تسخیر نکرده باشد و افکار باطل ، مطالب غیر اخلاقی و شبهات فراوان اعتقادی که از طریق رسانه ها فرستاده می شود ، ذهن آنان را دچار تشویش و تخریب نکرده

باشد صورت پذیرد به این نحو که والدین با ایجاد رابطه ی صمیمی میان خود و فرزندانشان می توانند آنان را از خطرات فضای مجازی آگاه کنند و از آنان بخواهند که اگر به مسئله مشکوکی برخورد کردند کاملاً دوستانه آن را با والدین خود در میان بگذارند ، تا بتوانند به بهترین صورت آنان را راهنمایی کنند .^۱

امام صادق (علیه السلام) می فرماید:

«بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرَجَّةُ؛ به نوجوانان خود ، پیش از آنکه افکار مخالفان به سراغشان آید ، حدیث ما را بیاموزید»^۲

(2) آینه بودن برای فرزندان

در روایتی از امام صادق (علیه السلام) وارد شده است که «كُونُوا دُعَاءَ لِلنَّاسِ بِغَيْرِ أَلْسِنَتِكُمْ. مردم را با رفتار خویش به حق دعوت کنید نه با زبان خویش».^۳

فرزندان آنچه را که می بینند یاد می گیرند، نه آنچه را که می شنوند . برای داشتن خانواده ی سالم ، معرفی الگوی برتر به اعضای خانواده لازم است . در کنار الگوهای خوبی که در جامعه وجود دارد، والدین بهترین و نزدیکترین الگو برای فرزندان می توانند باشند . اگر آنها اصلاح مصرف رسانه ای و بهره مندی از فضای مجازی را

از خودشان شروع کنند ، فرزندان نیز از رفتار و عملکرد آنان الگو خواهند گرفت ؛ برای مثال مادر می تواند سبدی را تعبیه کند که هنگام غذا خوردن ، گوشی را درون آن بگذارند و بجای مشغول کردن کودک خود با تلفن همراه برای غذا دادن ، به او از روش های مختلف سرگرم کننده استفاده کند، ویا موقع خوابیدن تلفن همراه را دور از خود و در جایی بگذارد ، که فرزندان شاهد آن باشند که والدین آن را با خود به رخت خواب نمی برند و به جای استفاده از تلفن همراه برای خوابیدن فرزندان ، خودشان با صدای آرامش بخش مادرانه، قصه و لالایی بخوانند ، هنگامی که فرزندان با مادرشان در حال صحبت کردن هستند مادر فضای مجازی را کنار گذاشته و فقط به حرف های فرزندانش گوش فرا دهد او با این کار به فرزندان خود نشان می دهد که رابطه با او بیش از هر چیز دیگر ارزشمند است . اینکارها باعث می شود که فرزندان برای استفاده از گوشی ، حد و مرز تعیین کنند و یاد بگیرند که فضای مجازی را بر سر سفره و در رختخواب و ... نبرند. فرزندان به راحتی از رفتار والدین الگو می گیرند و به مرور زمان این رفتارها به عنوان قانون برای آنان ملکه می شود. بهتر است مادر با ایجاد قوانین و مدیریت روابط میان اعضای خانواده، برای حضور در فضای مجازی حد و مرز تعیین کند و

^۱ - علیرضا فرجی ، " راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب های فضای مجازی، ص 7

^۲ (حرعاملی، وسائل الشیعه، ج 331، ص 172

^۳ - سفینه البحار، ج 2، ص 278

خودش اولین شخصی باشد که این قوانین را رعایت می کند.^۱

مادر با حضور پررنگ تر و زمان بیشتری که در خانه دارد بهترین آینه و الگو برای اعضای خانواده می باشد.

3) مدیریت زمان در استفاده از فضای مجازی

برنامه ریزی و زمان بندی ، مهم ترین راهکار برای استفاده مطلوب از فضای مجازی می باشد. استفاده نامحدود اعضای خانواده از فضای مجازی و بازی های رایانه ای ، آسیب های متعددی به همراه دارد. براین اساس لازم است برای استفاده روزانه ی فرزندان از اینترنت ، بازی های رایانه ای و... برنامه ریزی مشخصی در نظر گرفته شود . همچنین ، زمان استفاده از این رسانه ها نباید با زمان کارهای مهم تری همچون درس خواندن ، تفریح با دوستان و اعضای خانواده، زمان نماز ، جمع ها و دورهمی های خانوادگی و ... تداخل داشته باشد و موجب برهم خوردن نظم زندگی شود و یا موقع امتحانات موجب اخلاص و پایین آمدن نمرات درسی شود . درآموزه های اسلامی نیز به برنامه ریزی درامور زندگی سفارش شده است.

امام رضا (علیه السلام) می فرمایند:

«کوشش کنید اوقات روز شما چهار بخش باشد ؛ ساعتی برای عبادت و خلوت با خدا ؛ ساعتی برای تامین معاش ؛ ساعتی برای معاشرت با برادران مورد اعتماد و کسانی که

شما را به عیب هایتان واقف می سازند و در باطن به شما خلوص و صفا دارند و ساعتی را نیز به تفریحات و لذایذ خود اختصاص دهید و از مسرت و شادی ساعات تفریح ، نیروی انجام وظایف وقت های دیگر را تامین کنید»^۲

گفتنی است برنامه روزانه ای که درسرخن امام رضا (علیه السلام) به آن اشاره شد به معنای آن نیست که ساعات شبانه روز به طور مساوی تقسیم شوند و مثلاً مناجات و راز و نیاز با خدا یا تفریح و لذت های حلال مانند کار و تلاش محاسبه شوند ، بلکه به این معناست که هریک از آنها جایگاه خاصی را در زندگی ما داشته باشند.

نبود نظارت برزمان و مکان استفاده از فضای مجازی، باعث خواهد شد که اعضای خانواده در هر مکان و زمان و با بهانه های گوناگونی، مانند به روز بودن و ارتباط با جهان، از آن استفاده کنند و از محاسن ارتباط با اطرافیان دور شوند. شیوع این معضل اجتماعی، عامل کاهش گفتگو میان اعضای خانواده شده و موجب گردیده تا بهترین زمان برای دورهم بودن اعضای خانواده به دستگاه های ارتباطی یا تلویزیون اختصاص یابد. نتیجه این بی توجهی در میهمانی ها بیشتر هویدا می شود؛ زیرا افرادی که برای دید و بازدید درخانه یکی از

2 - إجتهدوا أن يكونَ زمانُكم أربعَ ساعاتٍ: ساعةٌ مِنْهُ لِمُناجاةِ اللَّهِ و ساعةٌ لِأمرِ المَعاشِ و ساعةٌ لِمُعاشرَةِ الإِخوانِ و الثَّقاتِ و الَّذِينَ يُعَرِّفُونَ عُيُوبَكُمْ و يَخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الباطِنِ و ساعةٌ تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكم و بِهذهِ السَّاعةِ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلاثِ ساعاتِ.

مجلسی، 1403، ج 346:75؛ نوری طبرسی ، مستدرک الوسائل، ج

اقوام یا دوستان حاضر شده اند، بیش از آنکه با یکدیگر سخن بگویند با وسایل ارتباطی خویش یا فیلم های تلویزیونی سرگرم اند.^۱

برای مقابله با این آسیب، بهتر است مادر نحوه ی برنامه ریزی صحیح و نحوه ی اولویت دادن به امور را به فرزندانش آموزش دهد. و برای شروع می تواند یک برنامه ی واحد برای زمان استفاده از فضای مجازی متناسب با زمان و شرایط تمامی اعضای خانواده طراحی و آن را عملیاتی کند. تا کم کم فرزندان نیز با نحوه ی برنامه ریزی صحیح آشنا شوند و برای وقت و زندگی حضوری و مجازی خود برنامه ریزی صحیح انجام دهند.

4) پیدا کردن جایگزین

وقتی استفاده از ابزاری خاص موجب بروز آسیب های فراوان می شود، مطمئناً باید به دنبال جایگزینی مناسب بود تا میزان آسیب ها به حداقل برسد و تهدیدها به فرصت تبدیل شود. برای کاهش آسیب ها و معضلات ناشی از این ابزارها، توجه به آداب و فرهنگ اسلامی ضروری است. بهترین و مهم ترین بستری که می تواند این جایگزینی را انجام دهد و هم زمان با غنی سازی اوقات فراغت، فرهنگ اصیل اسلامی - ایرانی را تقویت یا احیا کند، خانواده و کارکردهای مربوط به آن است.^۲

^۱ - پوریانی، مسلم پوریانی، مهدی پوریانی، نظارت بر فرزندان در فضای مجازی. ص 18

^۲ - منشی زاده، والدین حقیق فرزندان مجازی ص 101

لذا به نظرم رسید در این بخش به مواردی که می توان به عنوان جایگزین مناسب استفاده کرده و مادر با مدیریت صحیح اعضای خانواده و برنامه ریزی به هنگام می تواند آنها را به عنوان جایگزین برای استفاده بی رویه از فضای مجازی استفاده کند اشاره می نماییم:

اول) گفت و گو و تعاملات خانوادگی

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرمایند: «جُلُوسُ الْمَرْءِ عِنْدَ عِيَالِهِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ مِنْ اعْتِكَافٍ فِي مَسْجِدِي هَذَا؛ نشستن مرد پیش زن و فرزندانش نزد خداوند محبوب تر است از اعتکاف در این مسجد من».^۳ مادر می تواند با صحبت کردن با پدر خانواده او را دعوت به همکاری بکند که به عنوان مدیر خانواده ساعتی از روز را که در منزل حضور دارد تلفن همراهش را کنار بگذارد و تمامی اعضای خانواده را دور خود جمع بکند و برای چند ساعت هم که شده با اعضای خانواده درباره مسائل و برنامه های روزمره و آینده شان بایکدیگر تعامل بکنند. این تعاملات باعث می شود تا برای چند ساعت اعضای خانواده از دنیای مجازی به فضای حقیقی کانون گرم خانواده برگردند.

ب) ارتباط با دوستان شایسته

قال رَسُولُ اللَّهِ (صلی الله علیه و آله و سلم) : «مَنْ زَارَ أَخَاهُ فِي بَيْتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ أَنْتَ ضَيْفِي وَ زَائِرِي

^۳ - حلی، تنبیه الخواطر، ج 2، ص 122

عَلَى قِرَاكَ وَقَدْ أُوجِبْتُ لَكَ الْجَنَّةَ بِحُبِّكَ إِيَّاهُ ؛ هرکس از برادر خود در خانه او دیدن کند، خدای عزّ و جلّ فرماید : تو مهمان و زائر من هستی ، برعهده من است از تو پذیرایی کنم و من بهشت را بر تو واجب کردم برای آنکه او را دوستداری.»^۱

مادر به عنوان راهنمایی مهربان می تواند به فرزندان خود کمک کند تا دوستان سالم ، صالح و خوب انتخاب بکنند و با فراهم کردن شرایط ، فرزندان خود را دعوت بکند تا ساعتی را دور از فضای مجازی با دوستانشان در دنیای حقیقی بگذرانند تا بتوانند در دنیای حقیقی تجربه های جدیدی کسب بکنند .

ج) بازی ها و تفریحات سالم

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرمایند:

«الْهَوَا وَ الْعَبْوَا فَإِنَّیْ أَكْرَهُ أَنْ یَرِیَ فِیْ دِیْنِکُمْ غُلَظٌ ؛ تفریح کنید و بازی کنید زیرا دوست ندارم که در دین شما سختی دیده شود.»^۲

این تفریحات هم می تواند با دوستان باشد و هم می تواند با والدین صورت گیرد. که اگر این تفریحات با اعضای خانواده صورت گیرد موثر تر است چنان که در سیره ی رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) آمده است:

«كَانَ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ یَرْكَبَانِ ظَهْرَ النَّبِیِّ وَ یَقُولَانِ حُلْ حُلْ وَ یَقُولُ نِعْمَ الْجَمَلُ جَمَلُكُمَا؛ امام حسن و امام حسین بر پشت پیامبر [سوار می شدند و می گفتند : (حرکت کن!)] رسول اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) می فرمودند: شتر شما، خوب شتری است.»^۳

همچنین آن حضرت درباره شیوه بازی با کودکان می فرمایند : «هرکس در کنار کودکی است ، باید با وی چون کودکان باشد.»^۴ معمولا افراد برای پر کردن اوقات خود و برای فرار بیکاری به سراغ فضای مجازی میروند و این فضا را به عنوان تفریح برای خود تلقی می کنند.

مادر به عنوان مدیر برنامه ی خانواده می تواند زمینه ساز ساعتی تفریح سالم برای خانواده باشد و می تواند با همکاری و همراهی اعضای خانواده ساعتی از روز را " هرچند اندک " برای تفریح ، ورزش، گردش و مسابقه اعضای خانواده مشخص نماید تا اعضای خانواده بجای پر کردن اوقات فراغتشان با فضای مجازی ، به فعالیت های حقیقی و تفریحات سالم بپردازند. فعالیت و جنب و جوش علاوه بر اینکه باعث دور شدن افراد از فضای مجازی می شود باعث کنترل اضافه وزن و جلوگیری از مشکلات جسمانی که ناشی از بی تحرکی جسم ، در فضای مجازی است می شود مسابقاتی که به عنوان تفریحات برای اعضای خانواده در نظر گرفته می شوند

^۳ - مجلسی ، 1403، ج 285:43، صالحی شامی ، 1414، ج 63:11

^۴ - شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه ، جلد ۳ ، صفحه ۴۸۳

^۱ - کلینی، اصول کافی / ترجمه آیت اللهی ؛ ج ۳ ص ۴۹۹

^۲ - پاینده ، نهج الفصاحه ، ص ۲۵۹

می توانند به گونه ای باشند که باعث افزایش خلاقیت فرزندان شوند خلاقیتی که فضای مجازی بطور جد آن را تهدید می کند.^۱

مهارت افزایی

امیر المؤمنین حضرت علی (علیه السلام) می فرمایند «فرزند زمان خویشتن باش.»^۲

امروزه با رشد و پیشرفت روزافزون دنیای دیجیتال و فضای مجازی، والدین مخصوصاً مادر، به دلیل حضور بیشترش در خانه و همراهی و تعامل بیشتری که با فرزندان دارد برای مقابله با آسیب هایی که این فضاها اعضای خانواده را تهدید می کنند، از لحاظ مهارت و اطلاعات، نه تنها باید همگام با فرزندان، بلکه باید یک گام از فرزندان نیز بروز تر باشد. البته این به این معنا نیست که مادر آنقدر غرق در فضای مجازی شود که خود دچار آسیب شود، بلکه باید با مهارت افزایی صحیح مانع از ورود این آسیب ها به درون خانواده شود و تا زمانی که والدین نحوه درست زندگی کردن را بلد نباشند، نمی توانند آن را به فرزندان آموزش دهند. درباره فضای مجازی نیز همینگونه است، تازمانی که والدین نحوه ی حضور و استفاده صحیح از فضای مجازی را بلد نباشند نمی توانند آن را به فرزندان آموزش دهند و آسیب های ناشی از این فضا را کنترل کنند. امروزه

^۱ - فرجی، "راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب های

فضای مجازی، ص 17

^۲ - آمدی، غرر الحکم، ج ۲، ص ۱۲۲.

راهکارهای متعددی برای مهارت افزایی حضور در فضای مجازی وجود دارد. والدین برای آموزش می توانند در کلاس های سواد رسانه شرکت کنند و یا از طریق افراد متخصص آموزش ببینند و یا از طریق سایت ها و پکیج های آموزشی کسب مهارت کنند. اما یکی از روش های مهارت افزایی در زمینه دیجیتال و فضای مجازی می تواند یادگیری از فرزندان خود باشد، کودکان و نوجوانان از یاد دادن فناوری های جدید به دیگران لذت می برند و احساس قدرت می کنند. این کار علاوه بر ایجاد صمیمیت بیشتر میان مادر و فرزند و بالا بردن حجم اعتماد بنفس فرزند، باعث می شود تا مادر به صورت کاملاً زیرکانه به درجه ی دسترسی و اطلاعات فرزندش درباره فضای مجازی پی ببرد تا بتواند بهتر از او مراقبت کند و آسیب های متناسب با دسترسی های فرزندش را پیش بینی و پیشگیری کند.^۳

همراهی با فرزند

از آسیب های اینترنت تنها بودن فرزندان در دنیای مجازی است، همان طور که خانواده حساسیت ویژه ای در تنها بودن دختر و پسر نوجوان در محیط بیرون از خانه دارند، دقیقاً همان حساسیت را باید در فضای مجازی هم داشته باشند و نگذارند نوجوانان به تنهایی وارد دنیای مجازی شوند و برای عدم برانگیختن حساسیت نوجوانان در کنترل ایشان، می تواند رایانه را

^۳ نصیری، سواد رسانه ای و خانواده، ص 127

در فضای باز و جلوی چشم اعضای خانواده بگذارند و استفاده از رایانه همگانی باشد. هرچند بعضی از نرم افزارها برای پنهان نگهداشتن اطلاعات و پوشه های شخص وجود دارد. اگر خانواده ها آگاهی کافی داشته باشند می توانند این موارد را هم کنترل نمایند، البته در خانواده باید صمیمیت حفظ شود به طوری که فرزند حس نکند پدر و مادرش نقش پلیس در خانه دارند. بارها پیش آمده است که مادر در دنیای حقیقی فرزندانش را در محیط های مختلف برای کسب تجارب گوناگون همراهی کرده است و جاهایی که از فرزندش خطایی رخ داده او را مادرانه نصیحت و برای جبران به او کمک می کند این همراهی و حمایت علاوه بر مراقبت از فرزند باعث ایجاد حس امنیت، رفاقت و اعتماد بین فرزند و مادر شده است. در دنیای مجازی نیز نباید با ایجاد محدودیت های سختگیرانه، فرزندان خود را نسبت به فضای مجازی بیشتر کنجکاو و تحریک کرد و با دعوا کردن، تنبیه کردن نابجا، سرکوفت زدن و تحقیر کردن، فرزند را وادار به دروغ و پنهانکاری کرد. اینکار باعث می شود که حس اعتماد به مادر برای فرزند از بین برود و فرزند بسیاری از مسائل و مشکلاتش را از مادر خود پنهان کند و برای رفع کنجکاوی حاصل از محدودیت بیش از حد به هر سایتی سر بزند. که این خود بسیار خطرناک می باشد، بلکه این کنترل باید به صورت همراهی کردن با فرزند باشد. مادر باید همچون

یک دوست، آنقدر به فرزندش حس اعتماد بدهد که فرزند از همراه شدن با مادر در فضای مجازی و بازی های دیجیتالی احساس امنیت و رفاقت کند. و به راحتی مسائل، مشکلات و اتفاقات پیش آمده در فضای مجازی را با او درمیان بگذارد.¹

نتیجه گیری

هر پدیده نوظهوری همواره مزایا و معایبی نیز به دنبال داشته است. امروزه فضای مجازی با تمام مزایایی که در گسترش ارتباطات و سهولت در انجام کارها و ... دارد، معایب زیادی نیز دارد که بسیاری از افراد، مخصوصاً قشر جوان و نوجوان در معرض آسیب ها و خطرات آن هستند. آسیب ها و خطراتی که هم جنبه ی فردی دارد و هم به مرور زمان در اثر اعتیاد به شبکه های اجتماعی و از بین رفتن حریم شخصی باعث بروز مشکلات خانوادگی و تزلزل بنیاد خانواده می شود. که اگر این مشکلات در بستر خانواده حل نشود می تواند باعث انحطاط و فروپاشی فرهنگ یک جامعه شود و علاوه بر آن، این آسیب ها می تواند گریبان گیر نسل های آینده نیز بشود، نسلی که تحت تربیت افرادی قرار می گیرند که خود دچار مشکلات این فضا هستند. خانواده به عنوان هسته اصلی یک جامعه و به عنوان حلقه اتصال و انسجام فرهنگ و نظام اجتماعی بهترین بستر برای تربیت افراد برای زندگی در فضای حقیقی و مجازی می باشد. در یک خانواده مادر به عنوان کانون آرامش و محبت، بهترین فرد برای تاثیر گذاری بر روی اعضای خانواده است. که با مدیریت صحیح و ارتباط دوستانه، همانگونه که نحوه ی زندگی درست در فضای حقیقی را

به فرزندانش آموزش می دهد ، از آنان در برابر مسائل زندگی مراقبت می کند و با تمام تلاش مانع از فروپاشی کانون خانواده در برابر حوادث و مشکلات زندگی حقیقی می شود . باید مهارت و نحوه ی زندگی صحیح در این عصر دیجیتال را نیز به خوبی فرا بگیرد تا به فرزندانش آموزش دهد . به طور کلی نقش مادر در تربیت و راهنمایی فرزندان بسیار پررنگ تر از دیگر افراد می باشد . باتوجه به اینکه دنیای مجازی جزوی جدا نشدنی از هر خانه و خانواده شده ، بهتر است درکنار آموزش و مهارت های همسررداری ، سبک زندگی، فرزند پروری و ... به فرزندانمان ، به آموزش سبک زندگی و مدیریت فضای مجازی در خانواده نیز پرداخته شود . تا با کمک این کسب مهارت ها بتوان تهدیدهای این فضا را به فرصت تبدیل کرد و اندکی از نگرانی های ناشی از حضور فرزندان در این فضا را کم کرد .

پیشنهادهای دیگر

- 1) مالکیت تلفن همراه تا زمان ثبات و رشد فکری کودک با والدین مشترک باشد تا بهتر بتوانند فرزندان را کنترل کنند.
- 2) نصب اپلیکیشن های مدیریت از راه دور والدین بر فضای مجازی و تلفن همراه ، بر روی تلفن همراه فرزندان.
- 3) توصیه به نصب بازی های آفلاین بجای نصب بازی های آنلاین که خطر آنها چند برابر از بازی های آفلاین می باشد.
- 4) هدفمند کردن وبگردی ها به صورت پیشنهاد دادن موضوعات و سایت های جذاب علمی و یا ایجاد مسابقه های علمی برای کسب اطلاعات بیشتر به منظور جلوگیری از وبگردی های بیهوده.

5) بالا بردن تفکر انتقادی و تحلیلی در اعضای خانواده ، به این صورت که بازی ها ، فیلم ها ، شبکه های اجتماعی و ... را در یک جمع خانوادگی تحلیل و نقد کنیم .

6) استفاده بهینه از فرصت های به وجود آمده در بازی های دیجیتالی به عنوان مثال زمانی که فرزند درحال بازی فوتبال با زبان انگلیسی است مادر می تواند از این فرصت استفاده کرده و به فرزند خود زبان آموزی کند.

7) هنگامی که مادر می خواهد فرزندش را از فضای مجازی جدا کند بهتر است ، آرام آرام به فرزندش پایان زمان استفاده از تلفن همراه را گوشزد کند . زیرا فرزند محو این فضا شده و با آرامش باید او را از این فضا جدا کرد تا مادر با لجبازی و بی حوصلگی و عصبی شدن فرزند مواجه نشود.

8) انس بخشیدن اعضای خانواده با مسجد و کلاس ها و محافل قرآنی به منظور تقویت روحیه معنوی که در صورت تداوم حضور در فضای مجازی تضعیف می شود.

9) استفاده از پیامرسان ها و شبکه های اجتماعی داخلی و بومی بجای شبکه های اجتماعی غربی و غیر بومی.

10) مطالبه افراد جامعه از دولت به منظور ارتقا و بروز رسانی مداوم شبکه های اجتماعی بومی همگام با شبکه های اجتماعی غیر بومی .

11) دعوت از دوستان و افراد همسن با فرزندان ، باایجاد فرصت های بازی برای فرزندان و دورهمی دیگر اعضای خانواده به منظور احیاء صله رحم و تبدیل ارتباطات مجازی به دورهمی های خانوادگی و حقیقی.

– قرآن کریم

- 1 – ادیبی، علیرضا. حنا درشتی. مهدی شیر محمدی، "تاثیر شبکه های مجازی بر هویت نهاد خانواده"، نشریه بصیرت و تربیت اسلامی، شماره 52، بهار 1399 ه. ش
- 2 – آمدی، ابوالفتح، غرر الحکم و درر الکلم، ج ۲، قم، دارالکتاب الاسلامی
- 3 – بحرانی سید هاشم، البرهان فی التفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، چاپ 1، (1416ق)،
- 4 – بیدی، فاطمه و حسین کارشکی، اعتیاد به اینترنت، تهران آوای نور، چاپ سوم، 1396 ه. ش.
- 5 – پوریانی، مقداد، مسلم پوریانی، مهدی پوریانی، نظارت بر فرزندان در فضای مجازی، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، 1395 ه. ش
- 6 – حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت، چاپ اول، (1409ق)
- 7 – حلی، وروان بن فراس، تنبیه الخواطر و نزهه النواظر، ج 2، قم، مکتبه الفقیه، بی تا
- 8 – جعفریان، حمید، آسیب شناسی فضای مجازی و خانواده، مرکز تحقیقات علوم اسلامی، نشریه اخلاق، شماره 4، 1390 ه. ش
- 9 – رجبی، علی محمد، چیستی فضای مجازی و شبکه های اجتماعی، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، تابستان 1398 ه. ش
- 10 – راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، چاپ دوم، تهران، نوید اسلام، 1388
- 11 – صادقیان، عفت، تاثیر اینترنت بر کودکان و نوجوانان، تهران مجله الکتريکی نما، شماره 4، 1384 ه. ش
- 12 – صدوق، محمد بن علی ابن بایويه، من لا یحضره الفقیه، جلد 3، قم، دارالکتب الاسلامیه، 1397
- 13 – نوری طبرسی، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، ج 13، تهران، آل البيت، 1369
- 14 – عاملی، سعیدرضا، امپراطوری مجازی و قدرت نرم، تهران، انتشارات امیرکبیر، 1389 ه. ش
- 15 – فرجی، علیرضا، "راهکارهای صیانت از خانواده در برابر آسیب های فضای مجازی"، نشریه اخلاق، شماره 4، زمستان 1396 ه. ش
- 16 – قمی، عباس، سفینه البحار، ج 2، مشهد، آستان قدس رضوی، 1374
- 17 – کیومرث فرحبخش _ محمدرضا خباز راوندی، شبکه های مجازی و خانواده، کاشان، واحد فنی و تحقیقات انتشارات مرسل، چاپ 2، زمستان 1396 ه. ش
- 18 – کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج 3 مترجم: مهدی آیت اللهی، تهرانف جهان آرا، 1387 ه. ش
- 19 – کهوند، محمد، چاپ اول، قم، ذکر، 1395
- منشی زاده، محمد، والدین حقیق فرزندان مجازی، کرج، انتشارات پارسیان البرز، چاپ اول، 1397 ه. ش
- 20 – نصیری، معصومه سواد رسانه ای و خانواده، تهران، انتشارات پشتیبان، چاپ اول، پاییز 1396 ه. ش
- 21 – یار احمدی خراسانی، مهدی، سید صابر امامی، مدیریت فرزندان در فضای مجازی، بی محل، انتشارات پویش، چاپ اول، 1396 ه. ش

The background of the page is a photograph of a pond. In the foreground, there are several large, round lily pads floating on the water. The water is a light green color. In the background, there are more lily pads and some green foliage, possibly reeds or other plants, visible against a slightly darker green background.

Electronic journal

Cheshme kosar

